

NBP – JOURNAL OF CRIMINALISTICS AND LAW

NBP – ŽURNAL ZA KRIMINALISTIKU I PRAVO

UDC 343.98

ISSN 0354-8872

ACADEMY OF CRIMINALISTIC AND POLICE STUDIES, BELGRADE –THE REPUBLIC OF SERBIA
KRIMINALISTIČKO-POLICIJSKA AKADEMIJA, BEOGRAD – REPUBLIKA SRBIJA

NBP

JOURNAL OF CRIMINALISTICS AND LAW

ŽURNAL ZA KRIMINALISTIKU I PRAVO

KRIMINALISTIČKO-POLICIJSKA AKADEMIJA
Beograd, 2013

Publisher

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade, 196, Cara Dušana Str., Zemun

EDITORIAL BOARD

Professor Dragoljub Kavran, PhD, President

kavran@sbb.rs

Professor Wang Shiquan, PhD, President of the China Criminal Police University

Snežana Nikodinovska-Stefanovska, PhD, Full Professor at Faculty of Security – Skopje, Macedonia

Professor Andrej Sotlar, PhD, Faculty of Criminal Justice and Security, Slovenia

Slobodan Jovičić, PhD, Full Professor at Faculty of Electrical Engineering, University of Belgrade

jovicic@etf.rs

Sima Avramović, PhD, Full Professor at Faculty of Law, University of Belgrade

sima@ius.bg.ac.rs

Srdan Milašinović, PhD, Full Professor at Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

srdjan.milasinovic@kpa.edu.rs

Milan Žarković, PhD, Full Professor at Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

mizarko@yubc.net

Dane Subošić, PhD, Associate Professor at Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

subosicdane@yahoo.com

Mladen Bajagić, PhD, Associate Professor at Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

mladenba@yahoo.com

Brankica Popović, PhD, Assistant Professor at Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

brankica.popovic@kpa.edu.rs

EDITORIAL COUNCIL

Editor-in-Chief

Professor Dragana Kolarić, PhD

dragana.kolaric@kpa.edu.rs

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Crime-investigation and Forensics Editor

Professor Ljiljana Mašković, PhD

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

ljiljana.maskovic@kpa.edu.rs

Police and Security Editor

Professor Đorđe Đorđević, PhD

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

djordje.djordjevic@kpa.edu.rs

ENGLISH LANGUAGE EDITOR AND PROOF-READER

Dragoslava Micovic

SERBIAN LANGUAGE EDITOR AND PROOF-READER

Jasmina Miletić

Printed by:

Public Enterprise Official Gazette, Belgrade

Circulation

300 copies

JOURNAL IN PDF FORMAT

www.kpa.edu.rs

Published three times a year

Published three times a year

TABLE OF CONTENTS

Original Scientific Articles

Professor Zoran Stojanovic, PhD, Faculty of Law, University of Belgrade THE NOTION OF THREAT IN CRIMINAL LAW	1
Professor Igor Vukovic, PhD, Faculty of Law, University of Belgrade ERROR OF FACT IN WIDER SENSE AND SERBIAN CRIMINAL LEGISLATION – THEORETICAL FRAMEWORK	17
Adjunct Professor Axelle Reiter, Faculty of Economics, University of Verona (Vicenza) RESOLVING THE HUMANITARIAN EQUATION: HOW TO RECONCILE THE TENSIONS BETWEEN INTERNATIONAL CRIMINAL LAW, HUMAN RIGHTS AND INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW?	27
Assistant Professor Munivrana Vajda M., Roksandic Vidlicka S., Faculty of Law, University of Zagreb NEW CHANGES IN STATUTE OF LIMITATIONS IN REPUBLIC OF CROATIA – ON THE SCENT OF POLITICAL INSTRUMENTALISATION OR ASPIRATION TOWARDS JUSTICE?	43
Professor Dragan Vasiljevic, PhD, Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade FRENCH SYSTEM OF JUDICIAL CONTROL OF ADMINISTRATION AND ITS CONTRIBUTION TO DEVELOPMENT OF DEMOCRATIC RULE OF LAW	61

Review Articles

Professor Ivanka Markovic, Faculty of Law, University of Banja Luka FEATURES OF PROTECTION AGAINST FAMILY VIOLENCE ACT IN REPUBLIKA SRPSKA	71
Professor Milan Palevic, Faculty of Law, University of Kragujevac; Dragan Dakic, University of Banja Luka BEGINNING OF PROTECTION OF RIGHT TO LIFE AT THE AMERICAN CONTINENT	81
Assistant Professor Biljana Simeunovic-Patic, PhD, Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade SITUATIONAL APPROACH THEORY: POSTULATES, SIGNIFICANCE AND PERSPECTIVES.....	93
Assistant Professor Zoran Kesic, PhD, Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade SCOPE OF CERTAIN METHODOLOGICAL APPROACHES IN RESEARCH OF POLICE CORRUPTION REVISITED	107
Assistant Professor Valentina Baic, Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade; Sanja Batic, MA, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad FREQUENCY OF CERTAIN SIGNS OF NON-VERBAL BEHAVIOUR IN FRAUD DEPOSITION	125
Ana Batricevic, PhD, Research Assistant, Ljeposava Ilijic, MA, Research Assistant, Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade IMPRISONMENT IN SWEDEN – NORMATIVE FRAMEWORK, CHARACTERISTICS AND INFLUENCE ON RECIDIVISM	135

Professional Article

Associate Professor, Marina Malish Sazdovska, PhD; Assistant Professor, Dragana Batic, PhD, Faculty of Security, Skopje PREVENTION OF VIOLENCE IN SECONDARY SCHOOLS IN SKOPJE, CAPITAL OF MACEDONIA	155
---	-----

Izdavač
Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, Cara Dušana 196, Zemun

IZDAVAČKI ODBOR

Prof. dr Dragoljub Kavran, predsednik
kavran@sbb.rs

Prof. dr Wang Shiquan, predsednik Kineskog kriminalističko-policijskog Univerziteta
Prof. dr Snežana Nikodinovska-Stefanovska, redovni profesor fakulteta bezbednosti iz Skopqa,
Makedonija

Prof. dr Andrej Sotlar, Fakultet za varnosne vede, Slovenija
Prof. dr Slobodan Jovičić, redovni profesor Elektrotehničkog fakulteta Univerziteta u Beogradu
jovicic@etf.rs

Prof. dr Sima Avramović, redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu
sima@ius.bg.ac.rs

Prof. dr Srđan Milašinović, redovni profesor Kriminalističko-policijske akademije, Beograd
srdjan.milasinovic@kpa.edu.rs

Prof. dr Milan Žarković, redovni profesor Kriminalističko-policijske akademije, Beograd
mizarko@yubc.net

Prof. dr Dane Subošić, vanredni profesor Kriminalističko-policijske akademije, Beograd
subosicdane@yahoo.com

Prof. dr Mladen Bajagić, vanredni profesor Kriminalističko-policijske akademije, Beograd
mladenba@yahoo.com

Doc. dr Brankica popović, docent Kriminalističko-policijske akademije, Beograd
brankica.popovic@kpa.edu.rs

IZDAVAČKI SAVET

Glavni i dogovorni urednik

Prof. dr Dragana Kolaric

dragana.kolaric@kpa.edu.rs

Kriminalističko-policijska akademije, Beograd

Urednik kriminalističko-foreničke oblasti

Prof. dr Ljiljana Mašković

Kriminalističko-policijska akademije, Beograd

ljiljana.maskovic@kpa.edu.rs

Urednik policijsko-bezbednosne oblasti

Prof. dr Đorđe Đorđević

Kriminalističko-policijska akademije, Beograd

djordje.djordjevic@kpa.edu.rs

LEKTOR I KOREKTOR ZA ENGLESKI JEZIK

Dragoslava Micovic

LEKTOR I KOREKTOR ZA SRPSKI JEZIK

Jasmina Miletic

Štampa

JP „Službeni glasnik“, Beograd

Tiraž

300 primeraka

PDF VERZIJA ČASOPISA

www.kpa.edu.rs

Izlazi tri puta godišnje

SADRŽAJ

Originalni naučni radovi

prof. dr Zoran Stojanović, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu O POJMU PRETNJE U KRIVIČNOM PRAVU	1
prof. dr Igor Vuković, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu STVARNA ZABLUDA U ŠIREM SMISLU I SRPSKO KRIVIČNO ZAKONODAVSTVO – TEORIJSKI OKVIR	17
dr Axelle Reiter, Ekonomski fakultet, Univerzitet u Veroni (Vičenza) RESOLVING THE HUMANITARIAN EQUATION: HOW TO RECONCILE THE TENSIONS BETWEEN INTERNATIONAL CRIMINAL LAW, HUMAN RIGHTS AND INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW?	27
doc. dr Munivrana Vajda M., mr Roksandić Vidlička S., Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu NOVIJE PROMJENE U UREĐENJU ZASTARE U REPUBLICI HRVATSKOJ – NA TRAGU POLITIČKE INSTRUMENTALIZACIJE ILI TEŽNJE KA OSTVARENJU PRAVEDNOSTI?	43
prof. dr Dragan Vasiljević, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd FRANCUSKI SISTEM SUDSKE KONTROLE UPRAVE I NJEGOV DOPRINOS IZGRADNJI DEMOKRATSKE PRAVNE DRŽAVE	61

Pregledni naučni radovi

prof. dr Ivana Marković, Pravni fakultet Univerziteta u Banjoj Luci OBELEŽJA ZAKONA O ZAŠTITI OD NASILJA U PORODICI REPUBLIKE SRPSKE	71
prof. dr Milan Palević, Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu, Dragan Dakić, Univerzitet u Banjoj Luci POČETAK ZAŠTITE PRAVA NA ŽIVOT NA AMERIČKOM KONTINENTU	81
doc. dr Biljana Simeunović-Patić, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd TEORIJA SITUACIJSKOG POSTUPANJA: POSTAVKE, ZNAČAJ I PERSPEKTIVE	93
doc. dr Zoran Kesić, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd PREISPITIVANJE DOMEȦA POJEDINIȦ METODOLOŠKIH PRISTUPA U POSTUPKU NAUČNOG ISTRAŽIVANJA KORUPCIJE U POLICIJI	107
doc. dr Valentina Baić, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, mr Sanja Batić, Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu UČESTALOST POJEDINIȦ ZNAKOVA NEVERBALNOG PONAŠANJA U OBMANJUJUĆEM ISKAZU	125
dr Ana Batrićević, istraživač-saradnik, mr Ljeuposava Ilijić, istraživač-saradnik, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd IMPRISONMENT IN SWEDEN – NORMATIVE FRAMEWORKS, CHARACTERISTICS AND IMPACT ON RECIDIVISM	135

Stručni radovi

prof. dr Marina Mališ Sazdovska, doc. dr Dragana Batić, Fakultet bezbednosti, Skoplje PREVENTION OF VIOLENCE IN SECONDARY SCHOOLS IN SKOPJE, CAPITAL OF MACEDONIA	155
--	-----

O POJMU PRETNJE U KRIVIČNOM PRAVU*

Zoran Stojanović¹

Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu

Sažetak: U radu se razmatraju problemi koji se tiču određivanja pojma pretnje kao jednog od dva oblika prinude. Pri tome se polazi od toga da se pojam pretnje može odrediti na isti način kako onda kada pretnja predstavlja radnju izvršenja određenog krivičnog dela, tako i onda kada se ona koristi da bi se drugo lice prinudilo da učini krivično delo. Preciziranje pojma pretnje zahteva razmatranje više pitanja, a pre svega pitanje kakvo zlo i na koji način se ono mora stavljati u izgled licu kome se preti. Kada je reč o situaciji u kojoj neko lice koristi pretnju da prinudi drugo lice da učini krivično delo, raspravlja se i pitanje da li je to lice podstrekač (i da li u tom slučaju vrši u sticaju i krivično delo prinude) ili posredni izvršilac.

Ključne reči: pretnja, prinuda, radnja krivičnog dela, podstrekavanje, posredno izvršilaštvo.

1. Uvodne napomene

Pretnja, kao jedan od dva oblika prinude, u krivičnom pravu ima dvojaki značaj. Ona može biti sredstvo da se drugo lice prinudi da izvrši neko krivično delo, a može biti i radnja izvršenja određenih krivičnih dela.² I onda kada se pretnja koristi kao sredstvo da se drugo lice prinudi da izvrši krivično delo, posmatrano sa aspekta lica koje preti, pretnja predstavlja radnju krivičnog dela, tj. radnju podstrekavanja.³ Iako je značaj pretnje različit za onoga ko pretnju primenjuje i onoga ko ostvaruje obeležja nekog krivičnog dela pod uticajem pretnje, većina pitanja su zajednička i rešavaju se na isti način. To se pre svega odnosi na sam pojam pretnje. Za razliku od pitanja da li prinuđeni vrši krivično delo i kakvo je dejstvo pretnje (i kompulzivne

* Ovaj rad je rezultat rada na projektu Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu *Razvoj pravnog sistema Srbije i harmonizacija sa pravom EU*.

¹ Prof. dr Zoran Stojanović, e-mail: zorans@ius.bg.ac.rs

² U Krivičnom zakoniku, se kod većeg broja krivičnih dela, odnosno njihovih oblika, predviđa pretnja kao radnje izvršenja. Ona je obično alternativno postavljena uz silu, a kod nekih krivičnih dela i uz neke druge radnje (npr. obmana, drugi protivpravan način).

³ Ukoliko je pretnja isključila subjektivni elemenat kod lica prema kome je primenjena, moglo bi se raditi i o posrednom izvršilaštvu (vid. dole pod 2.2).

sile) u pogledu postojanja njegove krivice i njegovog kažnjavanja, čemu se pridaje veliki značaj (što ne znači da je i njegovoj teorijskoj obradi posvećena odgovarajuća pažnja), sasvim u senci ostaje pitanje krivičnog položaja lica koje je pretnju uputilo. Svakako, i ono zaslužuje odgovarajuću pažnju.

Ovaj rad se bavi pitanjem pojma pretnje kao radnje izvršenja određenih krivičnih dela i kao radnje podstrekavanja (eventualno posrednog izvršilaštva). I u jednom i u drugom slučaju u pitanju je radnja krivičnog dela. S obzirom na to da su pitanja koja se tiču određivanja pojma pretnje kao radnje izvršenja krivičnih dela identična, ili se rešavaju na vrlo sličan način kao i kod pojma pretnje kojim se drugo lice prinudava (podstrekava) da učini krivično delo, ovaj rad može da predstavlja doprinos i u tom smislu, ali se neće baviti pitanjem uticaja pretnje na krivicu prinuđenog.⁴

2. Pretnja kao radnja krivičnog dela - neka opšta pitanja

Pretnja je nešto što se dešava pre svega u sferi psihičkog. Iako sam način na koji je pretnja upućena može biti i fizički, ona je usmerena da deluje na voljni element čovekovog ponašanja. Ta njena subjektivna usmerenost je presudna - bez toga se ne može ni govoriti o pretnji. S obzirom na to da kod pretnje kako kod načina na koji se upućuje, a naročito u pogledu njenog dejstva, dominira psihičko, postavlja se pitanje da li se ona može smatrati radnjom krivičnog dela. Da li je ona uvek "voljni telesni pokret" ili "voljno propuštanje tog pokreta" u smislu objektivno-subjektivne, naturalističke teorije pojma radnje? Ovde bi vrlo teško bilo dati potvrdan odgovor, tako da se i u slučaju pretnje kao radnje taj pojam ukazuje neadekvatnim. Čak i onda kada se pretnja izražava gestovima, ne sporeći činjenicu da se preduzima određeni telesni pokret, mnogo važnije od toga jeste koji joj značaj pridaje kako onaj ko preti, tako i onaj kome je pretnja upućena. Ako se, međutim, poče od mešovitog socijalno-personalnog pojma radnje, problem da se pretnja podvede pod opšti pojam radnje ne postoji.⁵ Pretnja je socijalno relevantno ispoljavanje ličnosti onoga ko preti.

Pretnja uvek podrazumeva radnju činjenja. Propuštanjem se pretnja ne može uputiti (to, naravno, ne treba mešati sa pitanjem da li je moguće pretiti ostvarenjem nekog zla propuštanjem - vid. dole pod 5).

⁴ Iznenaduje činjenica da se domaća udžbenička i komentatorska literatura, a o tome ne postoji ni jedna monografija, nedovoljno bavila problematikom sile i pretnje. Od retkih članaka na ovu temu vid. N. Delić, 2006: 95-109. I u stranoj krivičnopravnoj literaturi u okviru Opšteg dela ovom pitanju se poklanja nedovoljno pažnje. Ono se uglavnom razmatra u Posebnom delu u vezi sa pojedinim krivičnim delima. I u našoj krivičnopravnoj literaturi pretnja se razmatra kod pojedinih krivičnih dela kod kojih predstavlja radnju izvršenja, ali tako da se obično ponavljaju neki opšteprihvaćeni stavovi.

⁵ U nemačkoj krivičnopravnoj literaturi danas se najčešće zastupa socijalni pojam radnje. Up. Jescheck, Th. Weigend, 1996: 223. Osim shvatanja radnje kao socijalno relevantnog ponašanja, pažnju zaslužuje i Roksinovo shvatanje o personalnom pojmu radnje. Up. Roxin, 2006: 222. Međutim, ove dve oštro suprotstavljene teorije, moguće je pomiriti u okviru jedne mešovite teorije koja ima više prednosti. Tako Stojanović, 2013: 102-104. Ona te prednosti pokazuje i kada je u pitanju pretnja bilo kao radnja izvršenja, bilo kao radnja podstrekavanja.

2.1. Pretnja kao radnja izvršenja

Radnja izvršenja se kod mnogobrojnih krivičnih dela u Krivičnom zakoniku Srbije (to je slučaj i sa zakonodavstvom evropskih zemalja) sastoji u upotrebi pretnje. Kada se govori o pretnji kao radnji izvršenja, mogle bi se razlikovati dve situacije. U jednoj, (tako, na primer, kod krivičnog dela prinude i iznude), pretnja je sredstvo ili način da se deluje na ponašanje prinuđenog lica. Pretnja je radnja, a ponašanje pasivnog subjekta preduzeto pod uticajem pretnje javlja se kao posledica. Kod drugih krivičnih dela pretnja je jedan deo radnje izvršenja, tj. pomoću pretnje izvršilac ostvaruje drugi deo radnje izvršenja (silovanje, razbojništvo). Vrlo su retka i u tom pogledu atipična krivična dela kod kojih je delo dovršeno samim upućivanjem pretnje (npr. oblik krivičnog dela terorizma iz člana 391. stav 2. KZ).

Nesporno je da pretnja može biti i radnja saisvršilaštva. To je naročito slučaj kod krivičnih dela koja su dvoaktna, tj. kod kojih pretnja predstavlja jedan deo radnje izvršenja tako da jedan saizvršilac može vršiti jedan deo radnje, a drugi upućivati pretnju kao drugi deo.

Specifičan je položaj pretnje kod krivičnog dela ugrožavanja sigurnosti. Iako je ona bliža prvoj situaciji, pretnjom se kod tog krivičnog dela ne želi uticati na ponašanje pasivnog subjekta, već ona za cilj ima da se kod njega stvori osećaj nesigurnosti. Ipak, u širem smislu i tu se pretnjom deluje na ponašanje pasivnog subjekta. Cilj pretnje je zastrašivanje nekog lica i stvaranje osećanja ugroženosti.

2.2. Pretnja kao radnja saučesništva (podstrekavanja)

Ako se pretnja koristi da bi se drugo lice prinudilo da učini krivično delo ona, po pravilu, predstavlja radnju podstrekavanja. To je odavno nesporno u domaćoj i stranoj literaturi (vid. npr. Srzentić, Stajić, 1957: 367; Maurach, 1965: 580). Lice koje primenjuje pretnju da bi kod drugog lica stvorilo ili učvrstilo odluku da izvrši krivično delo javlja se u ulozi podstrekača, ali pod određenim uslovima ono može imati ulogu posrednog izvršioca. To je najvažnije i najspornije pitanje koje se ovde postavlja. Pre nego što se pozabavimo tim pitanjem, pažnju zaslužuju i sledeća dva pitanja.

Prvo, moguće je da se pretnjom deluje na pomagača. Tako, ako se pretnjom pretni nekom drugom licu (a ne izvršiocu) da nešto učini ili ne učini što bi izvršiocu olakšalo izvršenje krivičnog dela, tj. ako je pretnja usmerena na pomaganje u izvršenju krivičnog dela, postavlja se pitanje da li takvo podstrekevanje na pomaganje smatrati pomaganjem ili podstrekavanjem. Pošto se stvara odluka kod pomagača da preduzme radnju pomaganja, to ipak ostaje u okviru pomaganja i tako bi taj slučaj i trebalo rešavati. Po pravilu takav podstrekač na pomaganje bio bi posredni pomagač. Izuzetno, ako je intenzitet pretnje i njenog dejstva na lice kome je bila upućena bio naročito izražen, lice koje je pretnju uputilo moglo bi biti smatrano neposrednim pomagačem. To, ipak, nije od nekog naročitog praktičnog značaja. Takođe, moglo bi biti sporno da li pretnju kao radnju pomaganja u navedenoj situaciji svrstati u fizičko ili psihičko pomaganje. I onda kada lice koje pod uticajem pretnje pruža fizičko pomaganje, što će najčešće biti slučaj, pretnja kojom je neko prinuđen na neposredno pomaganje ipak predstavlja psihičko pomaganje.

Drugo, ako se pođe od stava da je pretnja, po pravilu radnja podstrekavanja, javlja se pitanje odnosa podstrekavanja korišćenjem pretnje i krivičnog dela prinude. To je inače i načelno pitanje: da li postoji sticaj podstrekavanja (ili pomaganja) kada se kroz radnju podstrekavanja (odnosno pomaganja) ostvare bitni elementi nekog krivičnog dela, ili je sticaj samo prividan i čemu dati prednost. Pošto ne bi bili ostvareni uslovi za neki od slučajeva prividnog idealnog sticaja (specijalitet, subsidijaritet, konsumpcija), postojao bi sticaj krivičnih dela. Nije isto kada neko ostvari radnju saučesništva neostvarujući time biće nijednog krivičnog dela, i kada preduzimajući radnju podstrekavanja ili pomaganja ostvari biće nekog krivičnog dela. U ovom slučaju nije svejedno kada neko, na primer, običnim nagovaranjem stvori odluku kod izvršioca da izvrši krivično delo, i kada ga na to pretnjom prinudi. Uz podstrekavanje, u ovom slučaju bi postojalo i krivično delo prinude ako je izvršilac ostvario elemente krivičnog dela na koje je pretnjom bio prinuđen. Prema tome, postojao bi idealni sticaj podstrekavanja na određeno krivično delo i krivičnog dela prinude (tako i Baumann, Weber, Mitsch, 2003: 730). Sticaj ne bi postojao u slučaju kada bi se, kao što to čini italijansko zakonodavstvo, predvideo teži oblik krivičnog dela prinude kada se prinudava na vršenje nekog krivičnog dela (vid. Maugeri, 2011: 238-239). U tom slučaju postoji samo teži oblik krivičnog dela prinude.

Pitanje pod kojim uslovima korišćenje pretnje da se izvrši krivično delo vodi posrednom izvršilaštvu je znatno složenije. Da li uopšte onaj ko pretnjom prinudi drugo lice da ostvari biće nekog krivičnog dela može biti smatran posrednim izvršiocom? Ako se pođe od (u nemačkom krivičnom pravu vladajuće, ali ne i u našem) teorije vlasti nad delom, to zavisi od toga da li je onaj ko preti time ostvario vlast nad voljom izvršioca ili je samo uticao na njegovu volju. Ako je primenjena pretnja koja ne isključuje krivicu izvršioca, nesporno je da postoji podstrekavanje. Da li bi u slučaju pretnje koja isključuje krivicu izvršioca onaj ko je primenio pretnju i dalje bio podstrekač (primenjujući teoriju limitirane akcesornosti), ili bi (pre svega primenom teorije vlasti nad delom) uvek bio smatran posrednim izvršiocom? U svakom slučaju, i ako bi se dozvolila primena konstrukcije posrednog izvršioca, i ako bi kriterijum bila vlast nad delom, odnosno vlast nad nečijom voljom, pojam vlasti nad delom bi trebalo shvatiti restriktivno, odnosno bukvalno kao i u svakodnevnom životu.⁶ Treba imati u vidu da su moguće situacije u kojima neko ostvaruje vlast nad delom, a da pri tome krivica prinuđenog lica nije isključena. Kod pretnje mogućnost primene konstrukcije posrednog izvršioca u takvim slučajevima ne bi bilo opravdano. Sve dok postoji krivica izvršioca, nema potrebe za korišćenjem te konstrukcije. Štaviše, kada je reč o našem pravu prilikom rešavanja ove dileme, sve dok se primenom teorije limitirane akcesornosti može doći do zadovoljavajućeg rešenja, ne treba pribegavati konstrukciji posrednog izvršioca. To bi važilo i za slučaj kada je korišćena pretnja. Ipak, u prilog korišćenju konstrukcije posrednog izvršilaštva ovde ide i to da lice koje koristi pretnju stvara situaciju (a ne zatiče je) u kojoj neposredni izvršilac ostvaruje biće krivičnog dela bez krivice.

⁶ Roksín, razrađujući kriterijume vlasti nad voljom ("Willensherschaft"), smatra da tu vlast ne treba u prvom redu shvatiti psihološki, te da ne treba zahtevati da ona postoji samo onda kada je volja neposrednog izvršioca u potpunosti isključena. Iako, imajući u vidu dejstvo pretnje, volja onoga ko se prinudava, i inače nije potpuno isključena, čini se da Roksín ipak šire shvata ovaj pojam što ide u pravcu i šireg prihvatranja konstrukcije posrednog izvršioca. Up. Roxin, 2006: 144.

Dakle, načelni stav koji bi trebalo zauzeti u pogledu ovog složenog pitanja jeste da je za korišćenje konstrukcije posrednog izvršioca neophodno da je pretnjom isključena krivica kod izvršioca. Ali, da li svaka pretnja koja isključuje krivicu neposrednog izvršioca samim tim ukazuje i na to da je ostvarena (potpuna) vlast nad delom, pa da stoga postoji posredno izvršilaštvo, ili je ipak u nekim takvim slučajevima opravdano uzeti da postoji podstrekavanje primenom teorije limitirane akcesornosti? Ako bi se lice koje primenjuje pretnju smatralo posrednim izvršiocem, za šta ima određenih argumenata, onda ne bi postojao sticaj sa krivičnim delom prinude, što bi bio slučaj onda kada se on smatra podstrekačem.⁷ Kako rešiti one slučajeve u kojima se ne može primeniti teorija (limitirane) akcesornosti? Na primer, ako se postojanje krivičnog dela kod prinuđenog isključi preko instituta krajnje nužde, onda ne bi došla u obzir primena limitirane akcesornosti jer delo nije ni protivpravno. Ako bi se zauzeo stav da će u tom slučaju postojati posredno izvršilaštvo, problem je kako objasniti to da postoji posredno izvršilaštvo u slučaju kada je isključena protivpravnost dela. Rešenje bi moglo biti da se pođe od toga da se protivpravnost, iako je to objektivna kategorija, može isključiti kod jednog učesnika, a da postoji kod drugog. To je moguće i u situacijama koje nemaju veze sa posrednim izvršilaštvom. Npr. kod krajnje nužde jedno lice koje se našlo u opasnosti moglo je da je izbegne bekstvom, dok drugo u istoj toj opasnosti to nije moglo (npr. staro, bolesno i sl. lice). Rezultat bi bio da isto delo u jednom slučaju jeste krivično delo (u odnosu na lice koje je moglo bekstvom da izbegne opasnost), a u odnosu na drugo nije (u odnosu na lice koje nije moglo bekstvom da se spase od opasnosti).

Najvažniji razlog za postojanje posrednog izvršilaštva u slučaju primene pretnje (i kompulzivne sile) ipak je to što je onaj ko je primenjivao prinudu svojim ponašanjem isključio krivicu neposrednog izvršioca. To i inače treba da bude kriterijum za razgraničenje slučajeva u kojima bi se mogla prihvatiti primena konstrukcije posrednog izvršioca od onih slučajeva u kojima je opravdano primeniti teoriju ograničene akcesornosti i ostati pri tome da nema posrednog izvršilaštva, već da je u pitanju saučesništvo. Takav kriterijum bi se zasnivao ne samo na teoriji vlasti nad delom, već i na subjektivnoj pa i na, kod nas vladajućoj, objektivno-subjektivnoj teoriji za razgraničenje saučesništva i izvršilaštva.

3. Pojam pretnje

Pretnjom se nastoji uticati na ponašanje čoveka. Ona je vrlo prisutna pojava i način ponašanja u svim oblastima života pojedinca i društva, pa tako i u vršenju ponašanja koja su označena od strane zakonodavca kao krivična dela. I opšti, a ne samo krivičnopravni pojam pretnje, podrazumeva da pretnja uvek sadrži određeno zlo koje tek treba da se dogodi ukoliko se onaj kome se preti ne ponaša na određeni način. Pretnjom se utiče na voljnu komponentu čovekovog ponašanja, tj. njen cilj je da kod onoga kome je upućena stvori, usmeri, učvrsti odluku da se neko ponašanje

⁷ Obično se kao jedan od argumenata koji idu u prilog posrednom izvršilaštvu navodi to da nečija uloga u ostvarenju krivičnog dela ne bi bila adekvatno vrednovana ako bi bio smatran saučesnikom. Međutim, u ovom slučaju verovatno je da bi bila izrečena stroža kazna za podstrekavanje u sticaju sa krivičnim delom prinude, nego samo za posredno izvršilaštvo.

preduzme ili ne preduzme. Iako je to najčešće slučaj, ona ne mora biti usmerena na tačno određenu radnju, odnosno propuštanje, dovoljno je da se kod lica kojem se preti stvori takvo stanje koje može da utiče na njegovo ponašanje.

Pretnja predstavlja stavljanje u izgled određenog zla licu kojem se preti,⁸ a da pri tome ostvarivanje tog zla na bilo koji način zavisi od volje lica koje preti. Zlo mora tek da se dogodi, tj. reč je o nekom budućem zlu.⁹ Dovoljno je da lice koje preti predstavi licu kome preti da ostvarivanje zla zavisi od njegovog (posrednog ili neposrednog) uticaja (tako, između ostalih, Küper, 2008: 105). Ukoliko to nije slučaj, tj. ako se radi o opomeni kod koje lice koje stavlja u izgled drugom licu neko zlo čije ostvarivanje ne zavisi od njega, neće postojati pretnja. Samo zastrašivanje nekog lica stavljanjem u izgled nekog zla koje se (njemu ili, u određenim slučajevima nekom drugom licu) može dogoditi, a da pri tome lice koje vrši zastrašivanje to zlo ni implicitno ne dovodi u vezu sa sobom, samo po sebi nije inkriminirano.¹⁰ Međutim, pretnja će postojati ukoliko se stavlja u izgled neko zlo koje treba da ostvari neko treće lice ako pri tome onaj ko preti tvrdi da ima odlučujući uticaj na volju tog lica (tako Kindhäuser, 2006: 704).

Zlo treba shvatiti ne kao bilo koji nepovoljan događaj za onoga kome se preti, kao bilo kakvu neprijatnost,¹¹ već kao nešto što za njega predstavlja osetno zlo. Iako se u tom pogledu mogu javiti neke dileme, ono čime se preti mora biti protivpravno. Izuzetno, ako ono čime se preti, samo po sebi nije protivpravno (npr. pretnja da će se neko prijaviti za krivično delo koje je stvarno učinio, osim ako ne postoji obaveza prijavljivanja), ukoliko je cilj upućivanja pretnje protivpravan, onda i sama pretnja dobija karakter protivpravnosti. Tako, ako neko licu koje mu duguje novac preti prijavljivanjem za učinjeno krivično delo ako mu ne vrati dug, to ne bi predstavljalo pretnju u smislu krivičnog dela prinude, dok bi pretnja da će se neko prijaviti za učinjeno krivično delo ukoliko ne plati određenu sumu novca, mogla predstavljati pretnju u smislu krivičnog dela iznude. Stoga, protivpravnost (i to shvaćena u navedenom smislu) je ovde dovoljna i nije neophodno da se preti izvršenjem nekog krivičnog dela. Iako bi ostvarivanje zla kojim se preti često istovremeno značilo ostvarenje bitnih elemenata nekog krivičnog dela, to nije nužno. Ipak, da li je reč o zlu koje je neophodno za postojanje pretnje, ili o običnoj neprijatnosti, otežavanju nečega i sl. zavisi i od konkretnih okolnosti. Na primer, da li bi se radilo o pretnji ukoliko bi neko lice svom poveriocu reklo "neću ti vratiti dug ako ne učiniš to i to". Imajući u vidu to da pretnja mora da bude podobno sredstvo

⁸ Određivanje pojma pretnje kao stavljanje u izgled određenog zla, odavno je usvojeno i toliko je opšteprihvaćeno da je teško utvrditi od koga uopšte potiče. "Stavljanje u izgled" je formulacija koja se koristi kako u našoj, tako i u stranoj (pre svega nemačkoj) literaturi. Primera radi, tako: Živanović, 1937:128; Welzel, 1965: 289; Kindhäuser, 2006: 704.

⁹ Ukoliko je reč o zlu koje se već ostvaruje, a ne koje tek treba da se ostvari, to onda gubi karakter pretnje i poprima karakteristike sile kao drugog oblika prinude. To je opšteprihvaćeno mišljenje. Vid. npr. Rengier, 2000: 124.

¹⁰ Mantovani ističe da se to može smatrati prazninom u krivičnopravnoj zaštiti. Vid. Mantovani, 2011: 334, nap.125. Međutim, ne postoje ubedljivi kriminalnopolitički razlozi da se opomena izjednači sa pretnjom.

¹¹ Iako Tahović govori o tome da je pretnja stavljanje u izgled neprijatnosti, ipak ograničavajući ih samo na one koje su podobne da "unište ili smanje sposobnost odlučivanja", i po njegovom mišljenju to mora da predstavlja određeno zlo. Up. Tahović, 1957: 71.

da se njome izvrši neko krivično delo, ili pak da se utiče na volju nekog lica, ipak je opravdano zahtevati da se preti nekim osetnim zlom.¹² U navedenom primeru, tako, nije svejedno o kojoj sumi novca se radi, kao ni to da li se preti time da se dug uopšte neće vratiti, ili samo time da će se vratiti ali posle ugovorenog roka. Da li je zlo kojim se preti osetno, i da li je pretnja uopšte podobna, zavisi, svakako, i od toga na šta se pasivni subjekt prinuđava.

Za postojanje pretnje je dovoljno da je ostvarenje zla koje se stavlja u izgled upravljeno na neko drugo lice, ukoliko to pogađa lice kojem se preti. Zlo može pogoditi bilo koje lice, osim ako se u zakonskom opisu određenog krivičnog dela izričito ne zahteva da zlo pogodi određeno lice (lice blisko licu kome se preti). Pretnja da će se otrovati namirnice određenog proizvođača i staviti u promet u prodavnicama sa slobodnim pristupom, primer je iz strane sudske prakse za pretnju koja sadrži zlo koje neposredno pogađa druga lica a koja nisu ni u kakvom bliskom odnosu sa licem kome se preti, iako to nesumnjivo i za njega predstavlja određeno zlo (Fischer, 2013: 1665). Moguće je čak da se ostvarenje tog zla odnosi i na samog učinioca, odnosno onoga ko preti ukoliko to pogađa lice kome se preti (npr. pretnja samoubistvom, ili samopovredom).

Može se pretiti i nečinjenjem, tj. da će se propuštanjem neke radnje dogoditi neko zlo licu kome se preti (vid. Fischer, 2013: 1664). Pri tome, nije nužno da lice koje preti propuštanjem neke radnje ima položaj garanta, odnosno tu se ne primenjuju pravila koja se odnose na dogmatiku krivičnih dela propuštanja, već je presudno delovanje pretnje na pasivnog subjekta (vid. Fischer, 2013: 1664).¹³

Sam pojam pretnje se ne razlikuje kod krivičnih dela kod kojih se ona javlja kao bitan elemenat bića krivičnog dela, bez obzira na to što je njena usmerenost različita. Tako, kod krivičnog dela ugrožavanja sigurnosti (član 138. KZ) pretnja je, moglo bi se reći, sama sebi cilj, dok je kod drugih krivičnih dela sredstvo za postizanje nekog drugog cilja, ili deo radnje izvršenja koji služi tome da se preduzme drugi deo radnje izvršenja tog krivičnog dela.¹⁴ Podela na pretnju koja je sama sebi cilj i pretnju koja je sredstvo, koja je uobičajena u italijanskoj literaturi,¹⁵ ipak je relativnog karaktera, odnosno pretnja je po pravilu upravljena na određeni cilj.

¹² Naše ranije zakonodavstvo koristilo je izraz "ozbiljna pretnja", ali je bilo sporno da li se pod tim podrazumevalo da pretnja mora biti ozbiljna u smislu njenog ostvarivanja, ili da se preti nekim ozbiljnim zlom (vid. dole 5.1.). Iako je jezičko tumačenje tog izraza vodilo onome što je i inače nesporno i što i opšti pojam pretnje obuhvata, ipak se čini da je zakonodavac hteo da kaže da je neophodno da se preti nekim osetnim zlom.

¹³ Starija nemačka sudska praksa i jedan deo teorije, polazeći od opštih načela koja važe za krivična dela nečinjenja, zahtevali su kod pretnje propuštanjem da postoji dužnost činjenja. Međutim, nemačka novija sudska praksa i vladajuće mišljenje u doktrini ispravno polaze od toga da kod pretnje nije odlučujuće da li lice koje preti time da neće preduzeti nešto zbog čega će nastupiti određeno zlo po pasivnog subjekta ima obavezu da preduzme tu radnju ili ne. Više o tome Eser/Eisele, 2010: 2145.

¹⁴ Ipak, ni kod tog krivičnog dela, ako se ima u vidu rešenje u KZ Srbije, pretnja nije u potpunosti sama sebi cilj, jer se kao posledica u zakonskom opisu zahteva ugrpžavanje sigurnosti lica kome je upućena. Ali, za razliku od krivičnog dela prinude, ona nema za cilj da se utiče na ponašanje pasivnog subjekta. Ta konstatacija stoji bez ove ograde i razlika između pretnje kao sredstva i cilja dolazi u potpunosti do izražaja u onim zakonodavstvima u kojima je inkriminisana sama pretnja i gde se ne zahteva nastupanje određene posledice. To je slučaj, na primer, sa italijanskim krivičnim zakonodavstvom čiji krivični zakonik u članu 612 predviđa krivično delo pretnje ("minaccia"). Up. Mantovani, 2011: 333.

¹⁵ O bližim kriterijumima za ovu podelu vid. Mantovani, 2011: 336.

Kod mnogih krivičnih dela se, međutim, zahteva kvalifikovana pretnja, tj. ona kojom se stavlja u izgled tačno određeno zlo: obično da će se napasti na život ili telo pasivnog subjekta ili njemu bliskog lica. Kod nekih krivičnih dela je potrebno da će se "neposredno" napasti na život ili telo, tj. neophodna je pretnja napadom koji je vremenski, a po pravilu, i prostorno ograničen. Pošto život i telo, načelno, uživaju široku krivičnopravnu zaštitu, svaki napad na život ili telo (osim ako ne postoji neki osnov isključenja protivpravnosti) predstavlja krivično delo, tako da se ovde u stvari radi o pretnji da će biti učinjeno neko krivično delo protiv života ili tela ili pak neko drugo krivično delo kome to nije primarni zaštitni objekt, ali čijim izvršenjem se takođe napada na život ili telo. Napad treba shvatiti tako da obuhvata kako pretnju povredom, tako i pretnju ugrožavanjem života ili tela. Međutim, postoje granični slučajevi koji bi ovde mogli da budu sporni iako je pretnja usmerena na pričinjavanje određenog zla na telu žrtve. Ne bi se mogao zauzeti načelni stav da pretnja bilo kakvim zlom koje bi bilo ostvareno na telu nekog lica, predstavlja dovoljno tešku pretnju u smislu kvalifikovane pretnje koja se zahteva za postojanje određenih krivičnih dela. Ne mora pretnja čije bi ostvarenje značilo laku telesnu povredu ili (realnu) uvredu koja se ostvaruje na telu pasivnog subjekta biti dovoljna, potrebno je dovesti u vezu težinu zla kojim se preti sa težinom onoga što je cilj pretnje.¹⁶

Pretnja se može odnositi i na neko drugo "teško zlo". Međutim, ukoliko ostvarivanje tog drugog zla podrazumeva i ugrožavanje života i tela, trebalo bi uzeti da postoji kvalifikovana pretnja napadom na život ili telo (na primer, ako se preti nekom licu da će mu biti zapaljena kuća noću za vreme dok u njoj spava sa porodicom).

Način na koji je pretnja upućena nije presudan, To može biti verbalno, pisano, znacima, crtežima, konkludentnim radnjama, pokazivanjem određenih predmeta, pucanjem iz vatrenog oružja u vazduh i sl. (Vid. Antolisei, 2008:153; Eser/Eisele, 2010: 2155). Nije neophodno ni da je pretnja neposredno upućena, tj. može biti posredno upućena preko nekog drugog lica. U tom slučaju je interesantno pitanje krivičnopravnog položaja lica koje je prenelo pretnju, tj. da li je ono saizvršilac ili pomagač, ili uopšte nije saučesnik u ovom krivičnom delu što zavisi od više okolnosti, između ostalog, i od njegovog subjektivnog stava. S obzirom na to da pretnja može biti direktna i indirektna, eksplicitna i implicitna, pa stoga i određena i neodređena, postavlja se pitanje stepena određenosti pretnje. Sasvim neodređena pretnja nije dovoljna.¹⁷

¹⁶ U nemačkoj sudskoj praksi izazvao je veliko interesovanje, i to ne samo stručne javnosti, slučaj u kome je žrtva prinuđena da trpi seksualne radnje koje predstavljaju radnju izvršenja krivičnog dela silovanja pretnjom da će joj biti odsečena kosa. Sud (kako prvostepeni, tako i drugostepeni) je smatrao da se ne radi o silovanju zbog toga što nije postojala kvalifikovana pretnja, tj. što težina pretnje nije bila takva da je dovela u opasnost nepovredivost života i tela žrtve, pa je učinjeno delo u ovom slučaju okvalifikovano samo kao krivično delo prinude. KG Berlin, Beschl. v. 03.05.2013 – (4) 121 Ss 69/13 (78/13). Vid. [http://dejure.org/dienste/vernetzung/rechtsprechung?Text=121 Ss 69/13](http://dejure.org/dienste/vernetzung/rechtsprechung?Text=121%20Ss%2069/13).

¹⁷ U nekim slučajevima to može predstavljati ozbiljan problem. Tako, na primer, da li postoji pretnja u situaciji kada okrivljena u sudskom hodniku saopšti privatnoj tužilji da će je "srediti". Sud je zaključio da se ne može zaključiti šta treba da se dogodi licu kome su te reči bile upućene, pa je zbog toga ukinuo prvostepenu presudu kojom je okrivljena oglašena krivom zbog krivičnog dela ugrožavanja sigurnosti iz člana 138. KZ (Okružni sud u Čačku, KZ 236/07). Ovu odluku treba posmatrati u kontekstu krivičnog dela ugrožavanja sigurnosti iz člana 138. KZ kod kojeg je potrebno postojanje kvalifikovane pretnje, jer izraz "srediću te" ne podrazumeva uvek napad na život i telo. No, da li on uvek predstavlja običnu

Naša sudska praksa je stvorila pojam tzv. uslovne pretnje kod koje ostvarivanje određenog zla zavisi od radnje lica kome je pretnja upućena. Tu se ne misli na krivično delo prinude, odnosno nije reč o tome da je pretnja upravljena na to da pasivni subjekt nešto učini, ili ne učini, ili trpi (jer, u tom smislu, svaka bi pretnja bila uslovljena). Sudska praksa, naročito kod krivičnog dela ugrožavanja sigurnosti, uzima da ne postoji pretnja ukoliko se preti nanošenjem nekog zla u slučaju da pasivni subjekt nešto učini.¹⁸ Ovo pitanje ima veliki praktični značaj jer se često pretnja uslovljava nekim postupkom lica kome se preti. Iako je to u našoj sudskoj praksi nesporno, to pitanje nije jednostavno. Nema razloga, niti se to može videti iz obrazloženja sudskih odluka, zašto pretnja čije je ostvarenje uslovljeno nekim postupkom pasivnog subjekta ne bi mogla biti radnja izvršenja krivičnog dela. Možda bi to moglo biti prihvatljivo samo kod nekih krivičnih dela kod kojih je pretnja radnja izvršenja. Tako, moglo bi se tvrditi da u takvim slučajevima ne može doći do posledice krivičnog dela ugrožavanja sigurnosti (član 138. KZ), tj. da se lice kome je pretnja upućena samim tim što preduzima radnju od koje zavisi ostvarenje pretnje, ne može osetiti ugroženim.¹⁹ Taj argument ipak nije dovoljno ubedljiv. Mada je zakonsko rešenje kod ovog krivičnog dela drugačije nego u našem pravu, tj. nije potrebno nastupanje posledice u vidu osećaja ugrožene sigurnosti, u italijanskoj literaturi se zauzima stav da pretnja u načelu može biti i uslovljena.²⁰ Ni za naše pravo, iako unošenje posledice u zakonski opis krivičnog dela ugrožavanja sigurnosti ima određeni značaj za rešavanje ovog pitanja, nije opravdano generalno negirati mogućnost postojanja tog krivičnog dela u slučaju uslovljene pretnje.²¹ Dok se kod krivičnog dela ugrožavanja sigurnosti i mogu javiti izvesne dileme u pogledu ovog pitanja, kod drugih krivičnih dela koja se mogu izvršiti pretnjom to ne bi trebalo da bude sporno. Štaviše, za krivično delo prinude je karakteristična uslovljena pretnja, tj. pasivnom subjektu se stavlja u izgled neko zlo koje će mu se dogoditi ukoliko ne postupi onako kako učinilac od njega očekuje.

pretnju? Da li se taj izraz može odnositi i na nešto što nije protivpravno, kao što bi, na primer, bilo da će se dobiti sudski spor? Dakle, u ovom i sličnim slučajevima kada je ono što je eksplicitno izrečeno nedovoljno određeno, potrebno je to posmatrati u kontekstu čitave situacije u kojoj su neke reči izgovorene.

¹⁸ Tako, na primer, kada optužena uputi privatnoj tužilji pretnju da će je ubiti ako je vidi na svom imanju, Okružni sud u Čačku (Kž. br. 388/04), kao i prvostepeni sud, smatrali su da se radi o pretnji koja treba da se ostvari samo pod navedenim uslovom zbog čega ne postoji krivično delo ugrožavanja sigurnosti.

¹⁹ Taj se argument nazire u obrazloženju presude Okružnog suda u Užicu Kž 520/09 kojom je potvrđen stav prvostepenog suda da kod uslovne pretnje ne može biti reči o krivičnom delu ugrožavanja sigurnosti.

²⁰ Tako za italijansko krivično pravo vid. Antolisei, 2008: 153 (kao na primer u slučaju ako neko kaže: "ako učiniš to, razbiću ti glavu").

²¹ Trebalo bi kao jedan od kriterijuma uzeti da je ono čime je pretnja uslovljena nešto što je protivpravno, tj. da to mora biti protivpravni akt lica kome je pretnja upućena. Zašto se, na primer, reči upućene drugom licu "isprebijaću te te ako se parkiraš tu" ne bi mogle shvatiti kao radnja izvršenja krivičnog dela, ako je u pitanju mesto gde je svakom dozvoljeno da parkira automobil? Od značaja za rešavanje ovog pitanja je i dovođenje u vezu sa posledicom krivičnog dela ugrožavanja sigurnosti u smislu da ako lice kome je pretnja upućena preduzima radnju kojom je ostvarenje pretnje uslovljeno a da pri tome to kod njega nije praćeno osećajem lične ugroženosti. Vid. Z. Stojanović, Propisivanje i primena krivičnog dela ugrožavanja sigurnosti u krivičnom pravu Srbije. U: *Kaznena reakcija u Srbiji*, III deo, Beograd, 2013, str. 6.

Pretnja mora biti upućena određenom licu, ili određenim licima, tj. u ulozi pasivnog subjekta se može naći i više lica.²² Ako je reč o više lica, mora se raditi o jednoj pretnji inače bi postojao sticaj krivičnih dela. Ukoliko se pretnja odnosi na neodređeni broj lica, neće postojati pretnja kao radnja izvršenja.²³ Od ovog uslova koji je neophodan za postojanje pretnje u krivičnopravnom smislu, treba razlikovati (retka) krivična dela kod kojih se radnja izvršenja sastoji u tome da se preti izvršenjem nečega (npr. kod krivičnog dela terorizma iz člana 391. stav 2. KZ) kod kojih zbog njihovog zakonskog opisa i njihove prirode irelevantno da li je pretnja upućena određenom licu, ili neodređenom krugu lica.

Da pretnja mora biti saznata od lica kome je upućena i da je moguće da za nju sazna i na posredan način (preko trećeg lica ili na drugi način), nije sporno (vid. npr. Srzentić, 1981: 181). Međutim, nije jasno da li i pretnja koja nije saznata jeste pretnja, s tim što bi takva pretnja imala drugačije dejstvo (delo bi ostalo u pokušaju, a podstrekavanje bi bilo neuspelo), ili se uopšte ne može govoriti o pretnji. Drugim rečima, da li predstavlja konstitutivni element pojma pretnje to da je ona saznata od strane lica kome je upućena? U literaturi se ne nailazi na eksplicitan odgovor na ovo pitanje, ali se postavljanjem uslova da je pretnja saznata od onoga kome je upućena u stvari implicitno polazi od toga da u suprotnom ona i ne postoji. Ipak, pretnja kao takva, može biti upućena nekom licu, a da mu to nije poznato. Iako takva pretnja ne može postići onaj cilj zbog kojeg se i upućuje, to je ipak pretnja ako ispunjava sve ostale uslove.

Pošto pretnja za cilj ima da se utiče na volju lica kome je prećeno, odnosno da ona utiče na njegovu psihu, a time i na njegovo ponašanje, postavlja se pitanje šta ako do toga nije došlo. Po pravilu, postojaće pokušaj krivičnog dela, a ako je reč o tome da se pretnja koristi da bi se lice kome se preti prinudilo da učini krivično delo, postojaće neuspelo podstrekavanje. Ovo pitanje postaje još složenije ukoliko posle upućene pretnje protekne izvesno vreme. I inače je potrebno utvrđivati da li je ponašanje pasivnog subjekta preduzeto pod uticajem pretnje ili je bilo dobrovoljno, a naročito je to neophodno ako prođe određeni vremenski period. To, svakako, zavisi i od onoga čime se preti, odnosno od krivičnog dela kod koga se pretnja javlja kao radnja izvršenja. Tako, ako je u pitanju kvalifikovana pretnja, tj. ako se preti da će se neposredno napasti na život ili telo kod krivičnog dela silovanja, dejstvo pretnje je ograničeno na relativno kratak vremenski period.²⁴ Opet, kod nekih drugih krivičnih dela (iznuda, prinuda), pretnja može imati i "produženo" vremensko dejstvo. Koliko je ono, zavisi od okolnosti konkretnog slučaja, ali jednom upućena pretnja ne može vremenski da bude neograničena. Ne samo da dejstvo pretnje vremenom slabi, već pasivni subjekt po pravilu ima u tom slučaju i

²² Da adresat pretnje (jedan ili više) mora biti određen, nesporno je i u inostranoj literaturi. Up. Lackner/Kühl, 2011: 1121.

²³ Tako, Apelacioni sud u Beogradu smatrao je da taj uslov nije ostvaren u slučaju kada je okrivljeni preko svog profila na "Fejsbuku" pretio svim eventualnim učesnicima gej parade, te da stoga nisu ostvareni bitni elementi krivičnog dela ugrožavanja sigurnosti jer takva pretnja nije individualizovana (AS u Beogradu, Kž Po3, 9/11).

²⁴ Apelacioni sud u Nišu (Kž.I 1228/10) smatrao je da nema krivičnog dela silovanja u slučaju kada je bila upućena pretnja, ali je do obljube došlo znatno kasnije i na drugom mestu bez upotrebe sile i pretnje ne prihvatajući stav iznet u žalbi da je oštećena sve vreme bila u strahu, pa je zbog toga bila prinuđena na obljube do kojih je došlo mnogo kasnije i to u više navrata.

određene mogućnosti da otkloni opasnost od zla kojim se pretilo (npr. prijavom policiji, odnosno nadležnom organu).

Pretnja može postojati i onda kada je uputilo duševno poremećeno lice ili dete. Pitanje uračunljivosti za postojanje pretnje nije relevantno ako je ona od strane lica kome je upućena shvaćena ozbiljno. Iako u tom slučaju ne može postojati krivično delo pa ni podstrekavanje, a prema detetu, naravno, ne mogu biti primenjene nikakve krivične sankcije, kada je u pitanju neuračunljivo lice mogu biti ostvareni uslovi za primenu mere bezbednosti iz člana 81. ili člana 82. KZ.²⁵

Ozbiljnost pretnje

Nesporno je da pretnja mora biti ozbiljna, da je to opšti uslov za postojanje pretnje u krivičnopravnom smislu (vid. Srzentić, 1981: 181). Međutim, uobičajeno se pod tim uslovom podrazumevaju dve ipak različite stvari. Prvo značenje ovog uslova jeste da li je pretnja bila ozbiljna sa aspekta njene realizacije, dok se drugo odnosi na težinu zla kojim se pretilo (vid. na primer Srzentić, 1981: 181). U ovom drugom smislu i naš raniji zakonodavac je u opis pojedinih krivičnih dela unosio uslov da pretnja mora biti ozbiljna polazeći od ovog drugog smisla, ali je time proizveo nedoumice jer se to često shvatalo i u gore navedenom prvom smislu. Zbog toga se u KZ Srbije odustalo od unošenja tog uslova u opis pojedinih krivičnih dela polazeći od toga da opšti krivičnopravni pojam pretnje obuhvata uslov da ona mora biti ozbiljna, dok se pitanje težine zla ima ocenjivati s obzirom na krivično delo koje je u pitanju i konkretnu situaciju (up. Stojanović, Delić, 2013: 46). Ozbiljnost pretnje bi trebalo shvatiti samo u prvom navedenom smislu, dok drugo shvatanje ovog pojma, ipak predstavlja zaseban problem i ne bi ga trebalo obuhvatati uslovom ozbiljnosti. Taj problem jeste da li zlo kojim se pretilo mora biti neko osetnije, teže zlo. Odgovor na to pitanje teško da može da bude isti za sva krivična dela, osim što bi se moglo konstatovati da sam pojam zla ukazuje na to da to ne bi mogla biti svaka neprijatnost, odnosno neko malo, beznačajno zlo. Eventualno, moglo bi se govoriti o ozbiljnosti pretnje u užem, pravom smislu, i o ozbiljnosti pretnje u širem smislu koja bi se odnosila i na težinu zla kojim se pretilo. Ovde bi se trebalo ukratko se osvrnuti na neka pitanja vezana za preciziranje uslova ozbiljnosti shvaćenog u užem smislu.

Pretnja mora biti ozbiljna i moguća pri čemu je, prema shvatanju koje je opšteusvojeno u našoj literaturi,²⁶ merodavno kako je pretnju shvatilo lice kome je

²⁵ Upućena pretnja, kao i priroda i stepen duševne poremećenosti, u kontekstu ostalih okolnosti konkretnog slučaja, mogu ukazivati na to da postoji "ozbiljna opasnost" od vršenja nekog protivpravnog dela u zakonu predviđenog kao krivičnog dela, što je uslov za primenu mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi, a s obzirom da se pretnja odnosi na napad na život i telo, može postojati i opasnost od vršenja nekog težeg dela što je uslov za primenu mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi.

²⁶ U nemačkoj, pak, literaturi to je sporno. Postoje dva shvatanja; jedno kao ono koje je zastupano u našoj teoriji, dok drugo polazi od toga da za pretnju nije odlučno da li ju je žrtva ozbiljno shvatila, već predstava učinioca o tome da će žrtva pretnju da shvati ozbiljno. Up. Kindhäuser, 2006: 705. Iako nema razloga da se problematizuje i dovodi u pitanje shvatanje koje je u našoj krivičnopravnoj literaturi jednodušno zastupano, ipak ni drugo shvatanje nije bez značaja. Ali, za razliku od nemačke teorije gde se ono suprotstavlja shvatanju da ozbiljnost pretnje treba ocenjivati sa aspekta pasivnog subjekta, to pitanje bi trebalo rešavati u okviru umišljaja učinioca, odnosno onoga ko upućuje pretnju.

ona upućena. U stvari, to znači da ozbiljnost pretnje treba shvatiti tako da ona izgleda ozbiljna, da odaje utisak ozbiljnosti, što znači da niti je potrebno da je onaj ko preti imao nameru da pretnju realizuje, niti pak da je ona objektivno bila ozbiljna, odnosno da je objektivno bilo moguće realizovati zlo kojim se preti. Navedimo školski primer: i pretnja praznim vatrenim oružjem, ako pasivni subjekt ima pogrešnu predstavu da je ono puno, jeste pretnja u krivičnopravnom smislu i može biti radnja izvršenja kod krivičnih dela koja se vrše pretnjom. U stvari, zabluda pasivnog subjekta u pogledu toga da li je pretnja ozbiljna i moguća nije relevantna za ocenu pitanja da li je pretnja ozbiljna i moguća. Dalje, nije potrebno da lice kome je pretnja upućena bude sasvim uvereno u ozbiljnost pretnje. Dovoljno je da je držalo da je ostvarenje pretnje verovatno i moguće.²⁷

Moglo bi biti sporno da li se ozbiljnost pretnje uvek ocenjuje isključivo sa aspekta žrtve, pa i onda kada ogromna većina građana takvu pretnju ne bi shvatila ozbiljno. Na primer, da li postoji pretnja ako se preti ugrožavanjem ili povredom života ili tela pomoću crne magije, vraćanjem i sl. Ako je pasivni subjekt izrazito sujeverna osoba koja veruje da se pretnja može ostvariti na taj način, a učinilac je svestan toga, trebalo bi uzeti da je i takva pretnja ozbiljna, te da se i takvom pretnjom može izvršiti krivično delo (tako i Antolisei, 2008:154-155). Ipak, konstataciji da se ozbiljnost pretnje uvek ocenjuje sa aspekta pasivnog subjekta, treba dodati da ona i objektivno mora izgledati tako da se može shvatiti ozbiljno, makar i samo od strane određenog manjeg broja lica, kao u navedenom slučaju.

Složenije je pitanje da li pretnja postoji onda kada je pasivni subjekt nije shvatio ozbiljno iako je, objektivno, ona bila ozbiljna. Pretnja u tom slučaju postoji, ali da li će postojati i određeno krivično delo zavisi od toga o kojem se krivičnom delu radi. U nekim slučajevima bi mogao postojati pokušaj krivičnog dela. Tako kod krivičnog dela prinude ako pretnja nije za rezultat imala da lice kome je bila upućena nešto učini, ne učini, ili trpi postojao bi pokušaj tog krivičnog dela (koji nije kažnjiv). To znači da postojanje krivičnog dela u određenoj meri zavisi i od držanja pasivnog subjekta, njegovog fizičkog i psihičkog stanja i njegovog stava prema upućenoj pretnji (u tom smislu i Fiandaca, Musco, 2013: 223). Podobnost pretnje da bude shvaćena ozbiljno i da prouzrokuje posledicu, ili da omogući preduzimanje drugih radnji koje zajedno sa prinudom čine radnju izvršenja, zavisi i od niza drugih faktora koje treba pažljivo utvrđivati i vrednovati u svakom konkretnom slučaju. Osim njene sadržine i načina na koji je upućena, od značaja su i mesto i vreme, kao i određene karakteristike učinioca kao što je, na primer, njegova sklonost ka vršenju krivičnih dela i ostvarivanju pretnji (vid. Fiandaca, Musco, 2013: 222-223).

4. Odnos pretnje i sile

Opšte je usvojeno da se sila i pretnja označavaju jednim višim, generičkim pojmom, a to je pojam prinude. To se može pravdati time što se veći broj pitanja

²⁷ To mišljenje je usvojeno u onom delu nemačke doktrine koja polazi od toga da se ozbiljnost pretnje ceni sa aspekta lica kome je upućena, a ne prema tome da li je učinilac smatrao da će to lice pretnju shvatiti kao ozbiljnu. Up. Kindhäuser, 2006: 705.

kod sile (naročito kompulzivne) i pretnje rešava na isti način. Takođe, u Posebnom delu prilikom propisivanja radnje izvršenja određenih krivičnih dela pretnja je skoro uvek alternativno propisana uz silu.²⁸ Svakako, postoje i značajne razlike između sile i pretnje. Ona najznačajnija tiče se određivanja njihovog pojma.

Pojam sile uobičajeno podrazumeva primenu fizičke snage. To je uvek bio i jasan kriterijum za razgraničenje sile i pretnje. Kod pretnje u momentu kada je upućena ne sme da dođe do primene fizičke snage, zlo kojim se preti, a koje se može sastojati i u bilo kakvoj primeni sile, tek predstoji. U našoj literaturi uobičajeno je da se kao osnovna razlika između kompulzivna sile i pretnje ističe to da je u prvom slučaju već došlo do ostvarenja određenog zla, dok se kod pretnje zlo stavlja u izgled (vid. npr. Delić, 2006: 101). Tendencija ka proširivanju pojma sile do koje je došlo u savremenom krivičnom pravu stvorila je problem razgraničenja sile i pretnje.²⁹ Dematerijalizacijom i psihologizacijom pojma (kompulzivne) sile za koju se ne zahteva bezuslovno da je primenjena fizička snaga, gubi se jasna granica između sile i pretnje. Međutim, nema ni pravnodogmatskog, a još manje kriminalnopolitičkog opravdanja da se proširuje pojam sile na račun pretnje. Imajući u vidu da su sila i pretnja (skoro) uvek alternativno postavljene kao radnja izvršenja, nema potrebe da se nešto što se bez teškoća može okarakterisati kao pretnja, "nategnuto" podvodi pod pojam sile.

Zlo kojim se preti može biti i primena sile. U KZ postoje i krivična dela kod kojih se pretnja sužava samo na pretnju da će se primeniti sila (npr. član 308. KZ - napad na ustavno uređenje). Naročito kada se preti da će se "neposredno" upotrebiti sila (član 322. KZ), ili se preti da će se neposredno napasti na život i telo (teško je zamisliti neposredan napad na život i telo bez upotrebe sile) što je radnja izvršenja kod više krivičnih dela u KZ, pretnja je u tesnoj vezi sa silom. U nekim slučajevima teško je izvršiti razgraničenje između pretnje usmerene na neposrednu upotrebu sile i same sile. Međutim, pošto početak primene sile isključuje pretnju kojom se preti upotrebom sile, odnosno primena sile kojom je prećeno biva konzumirana, ovo pitanje ima mali praktični značaj.

U konkretnom slučaju može biti istovremeno upotrebljena i sila i pretnja. Primenjena sila pojačava dejstvo pretnje. U stvari, u tom slučaju ne dolazi samo do kumulativnog, već do sinergičnog dejstva sile i pretnje o čemu treba voditi računa priikom procene da li je pretnja bila podobna da se njome utiče na volju pasivnog subjekta (Stojanović, 2012: 54). Sila i pretnja se i inače ne isključuju međusobno, one često u konkretnom slučaju idu "ruku pod ruku" (tako Kindhäuser, 2006: 705).

²⁸ U KZ Srbije se pretnja samostalno predviđa kao radnja izvršenja kod kvalifikovanih oblika nekih krivičnih dela čiji se osnovni oblik može izvršiti upotrebom sile ili pretnje. Reč je o kvalifikovanoj pretnji, kao što je pretnja da će se upotrebiti oružje (npr. kod krivičnog dela sprečavanja službenog lica u vršenju službene radnje iz člana 322). Vrlo su retka krivična dela, odnosno njihovi oblici, koja se mogu izvršiti samo upotrebom pretnje, a ne i sile. U pitanju su krivična dela čiji jedan od oblika kao radnju izvršenja ima pretnju izvršenjem određenog krivičnog dela. I tu se, po pravilu, radi o tome da ta krivična dela čijim izvršenjem se preti (ili njihovi oblici) podrazumevaju upotrebu sile, tako da se i ovde u stvari preti i upotrebom sile. Slična je situacija i u većini evropskih krivičnih zakonodavstava. I to ukazuje na tesnu povezanost pretnje sa silom. Jedino krivično delo koje se može izvršiti samo upotrebom pretnje jeste krivično delo ugrožavanja sigurnosti iz člana 138. KZ, tj. čija radnja izvršenja jeste samo kvalifikovana pretnja, pa se zato u nekim krivičnim zakonodavstvima i naziva krivičnim delom pretnje.

²⁹ Za italijansko krivično pravo vid. Mantovani, 2011: 264-265, a za nemačko Rengier, 2000: 115-119.

5. Pretnja i krajnja nužda

Pretnja ima određene sličnosti sa istovremenom neskrivljenom opasnošću kod krajnje nužde. I kod istovremene neskrivljene opasnosti reč je o zlu koje se može dogoditi licu kome preti opasnost. Međutim, pojam pretnje je uži nego pojam istovremene neskrivljene opasnosti. Pre svega, opasnost može poticati od bilo koga i od bilo čega, dok se pretnja ograničava samo na radnju čoveka. To znači da ako se drugom licu stavlja u izgled neko zlo, postoji mogućnost primene ovog osnova isključenja protivpravnosti ukoliko su svi uslovi za njegovu primenu ostvareni. Mogućnost primene krajnje nužde u slučaju upućene pretnje sužena je i postavljenjem uslova kao što je onaj da se zlo nije moglo na drugi način izbeći osim povredom dobra nekog lica, kao i uslovom da je opasnost istovremena i neskrivljena. U pogledu nužne odbrane ta sličnost nije toliko izražena, jer istovremeni protivpravni napad, po pravilu, podrazumeva primenu sile. Svakako, nekada se napad može sastojati samo u pretnji, ili se može pretiti neposredno predstojećim napadom, pa postoji mogućnost primene nužne odbrane ukoliko su ispunjeni uslovi za nju. To u nekim slučajevima ne bi bila odbrana od same pretnje, već od napada koji neposredno predstoji. Međutim, da li pretnja već predstavlja napad, ili napad u tom slučaju neposredno predstoji, po pravilu, nije od presudnog značaja u rešavanju konkretnih slučajeva.

6. Zaključak

Pretnja u krivičnom pravu, bez sumnje, ima veliki značaj. Utoliko je važnije da se ponudi rešenje brojnih spornih pitanja koja se javljaju u vezi sa određivanjem pojma pretnje i krivičnopravnim položajem lica koje upućuje pretnju. Opšti pojam pretnje je isti za sve slučajeve u kojima je pretnja krivičnopravno relevantna, a to su pre svega dve osnovne situacije: kada se pretnja koristi kao radnja izvršenja i onda kada je ona način da se neko lice prinudi da učini krivično delo. Iako se čini da neka pitanja koja se tiču određivanja pojma pretnje odavno nisu sporna, ipak njihova detaljnija analiza pokazuje da se u teoriji i praksi ne može uvek naći zadovoljavajući odgovor na njih. Reč je o pitanjima koja zalaze kako u materiju opšteg, tako i u materiju posebnog dela krivičnog prava. Analiza tih problema i nastojanje da se ona reše, za cilj su imali postavljanje preciznih granica pojmu pretnje. Osim pojma pretnje, u radu su razmatrana i ona pitanja koja su u tesnoj vezi sa tim pojmom. To je pre svega pitanje pretnje kao radnje podstrekavanja u vezi sa čim se javlja složeno pitanje eventualnog korišćenja konstrukcije posrednog izvršilaštva. Iako bi našem pravu odgovaralo znatno restriktivnije korišćenje ove konstrukcije nego što je to slučaj sa nemačkim krivičnim pravom, ima osnova za stav da se, pod određenim uslovima, lice koje je pretnjom prinudilo drugo lice da ostvari obeležja nekog krivičnog dela, smatra posrednim izvršiocom.

Najzad, može se zaključiti da je zakonsko regulisanje ove materije zadovoljavajuće, te da ona i nije podobna da se preciznije reguliše. Naročito, ne bi bilo neke koristi od toga da se zakonom odredi pojam pretnje, To treba, kao i do sada, prepustiti teoriji i praksi.

7. Literatura

1. Antolisei, F. (2008). Manuale di diritto penale, Parte speciale, I, Milano.
2. Baumann, J., Weber, U., W. Mitsch, W. (2003) Strafrecht, Allgemeiner Teil, 11. Auflage, Bielefeld.
3. Delić, N. (2006). Sila i pretnja u krivičnom pravu. U: Novo krivično zakonodavstvo: dileme i problemi u teoriji i praksi, Beograd, 2006
4. Eser/Eisele (2010). In: Schönke/Schröder, Strafgesetzbuch. Kommentar, 28. Auflage, München.
5. Fiandaca, G., Musco, E. (2013). Diritto penale, Parte speciale, Volume II, Quarta edizione, Bologna.
6. Fischer, F. (2013). Strafgesetzbuch und Nebengesetze, 60. Auflage, München.
7. Jescheck, H.-H., Weigend, Th. (1996). Lehrbuch des Strafrechts, AT, 5. Auflage, Berlin.
8. Kindhäuser, U. (2006). Strafgesetzbuch, Lehr- und Praxiskommentar, 3. Auflage, Baden-Baden, 2006
9. Küper, W. (2008). Strafrecht, Besonderer Teil, Definitionen mit Erläuterungen, 7. Auflage, Heidelberg.
10. Lackner/Kühl (2011). Strafgesetzbuch, Kommentar, 27. Auflage, München.
11. Mantovani, F. (2011). Diritto penale, Parte speciale, I, Delitti contro la persona, IV edizione, Padova.
12. Maurach, R. (1965), Deutsches Strafrecht, Allgemeiner Teil, Karlsruhe.
13. Maugeri, A. M. (2011). Tutela della liberta morale. In: Domenico Pulitanò (a cura di), Diritto penale, Parte speciale, Volume I, Torino.
14. Rengier, R. (2000). Strafrecht, Besonderer Teil II, Delikte gegen die Person und die Allgemeinheit, 3. Auflage, München.
15. Srzentić, N. (1981). U: Komentar krivičnih zakona SR Srbije, SAP Kosova i SAP Vojvodine, Beograd, 1981.
16. Srzentić, N., Stajić, A. (1957), Krivično pravo FNRJ, Opšti deo, drugo izdanje, Beograd.
17. Roxin, C. (2006). Strafrecht AT, Band I, 4. Auflage, Munchen.
18. Roxin, C. (2006). Täterschaft und Tatherrschaft, Berlin.
19. Stojanović, Z. (2012). Značaj ponašanja pasivnog subjekta za postojanje krivičnog dela silovanja – između otpora i pristanka. U: Razvoj pravnog sistema Srbije i harmonizacija sa pravom EU, Beograd.
20. Stojanović, Z. (2013). Krivično pravo, Opšti deo, dvadeseto izdanje, Beograd, 2013.
21. Stojanović, Z. (2013). Propisivanje i primena krivičnog dela ugrožavanja sigurnosti u krivičnom pravu Srbije. U: Kaznena reakcija u Srbiji, III deo, Beograd.
22. Stojanović, Z., Delić, N. (2013). Krivično pravo, Posebni deo, Beograd.
23. Tahović, J. (1957). Komentar Krivičnog zakonika, Beograd.
24. Živanović, T. (1937). Osnovi krivičnog prava, Opšti deo II knjiga, Beograd.
25. Welzel, H. (1965). Das deutsche Strafrecht, neunte Auflage, Berlin.

THE NOTION OF THREAT IN CRIMINAL LAW

Summary

The paper discusses the problems related to the determination of concept of threat as one of the two forms of coercion. In doing so, it assumes that the notion of threat can be determined in the same way as when a threat is the act of committing a particular crime, and when it is used to coerce another person to commit an offense. Refinement of the threat concept requires considering several issues, primarily the question of what kind of evil and in which way it has to be placed on the appearance to the person being threatened. When it comes to a situation where a person uses a threat to coerce another person to commit an offense, it is discussed whether that person is an instigator (and whether in this case he commits in concurrence the particular crime of coercion, too) or he should be considered as the indirect perpetrator.

STVARNA ZABLUDA U ŠIREM SMISLU I SRPSKO KRIVIČNO ZAKONODAVSTVO – TEORIJSKI OKVIR¹

Igor Vuković*

Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu

Sažetak: U srpskoj i ranijoj jugoslovenskoj nauci krivičnog prava uobičajeno su razlikovane stvarna zabluda u širem i u užem smislu. Ovo razlikovanje poznaje i Krivični zakonik, koji u članu 28 govori o stvarnoj zabludi u pogledu neke stvarne okolnosti koja predstavlja obeležje krivičnog dela i o stvarnoj zabludi u pogledu neke stvarne okolnosti koja bi, da je zaista postojala, činila delo dozvoljenim. Mesto stvarne zablude u širem smislu i njena krivičnopravna dejstva, kako u odnosu na stvarnu zabludu u užem smislu, tako i u odnosu na pravnu zabludu, predstavlja predmet različitih teorijskih shvatanja, od kojih su najznačajnija teorija krivice i teorija umišljaja. Autor razmatra ove teorije iz ugla srpskog prava, smatrajući da se srpsko rešenje kreće u okvirima tzv. ograničene teorije krivice.

Ključne reči: stvarna zabluda, pravna zabluda, teorija krivice, teorija umišljaja.

1. Uvodna razmatranja

Ne bez razloga, pitanje mesta stvarne zablude u širem smislu u sistemu krivičnog dela smatra se jednim od „najspornijih problema učenja o zabludi“ (Roxin, 2006: 622). Kao što je poznato, u krivičnom pravu se razlikuju dve vrste stvarne zablude, koje se u srpskoj literaturi tradicionalno označavaju kao stvarna zabluda u užem smislu i stvarna zabluda u širem smislu (Čejović, 2002: 277; Đorđević, 1979: 112; Lazarević, 2001: 146; Srzentić & Stajić, 1966: 152; Stojanović, 2012: 145).² Ovo razlikovanje je uobičajeno i u uporednom zakonodavstvu, a nesporno je i u doktrini. Od slične podele polazi i srpski Krivični zakonik, kada u čl. 28 govori o zabludi „u pogledu neke stvarne okolnosti koja predstavlja obeležje krivičnog dela“ i

¹ Ovaj članak je nastao kao rezultat rada na Projektu br. 179051 „Kaznena reakcija u Srbiji kao ključni element pravne države“, koji finansira Ministarstvo nauke Republike Srbije.

* E-mail: igorvu@ius.bg.ac.rs

² Iako kritikovan (vid. npr. Bačić, 1986a: 299; Novoselec, 1985: 185), ovaj naziv se zadržao i u nekim zakonodavstvima koja su činila jugoslovenski krivičnopravni okvir (tako npr. slovenačko pravo, vid. Jakulin, 2006: 90).

o zabludi „u pogledu neke stvarne okolnosti koja bi, da je zaista postojala, činila delo dozvoljenim“. Ova prva vrsta stvarne zablude, stvarna zabluda u užem smislu (zabluda u pogledu neke stvarne okolnosti koja predstavlja obeležje dela) – mnogo je češća u životu. Učinilac može imati pogrešnu predstavu u odnosu na svaku okolnost koja gradi biće dela. Tako možemo zamisliti da lovac teško povređuje drugoga ni ne pomišljajući da puca u čoveka (misleći da puca na životinju). Kako je okolnost da se drugo lice teško povređuje obeležje krivičnog dela iz čl. 121 KZ, odgovornost za njegovo umišljajno ostvarenje isključena je u slučaju predstave učinioca da uopšte ne puca na čoveka već na životinju. Jedino ako je učinilac bio u zabludi usled svog nehata, odgovaraće za krivično delo učinjeno iz nehata, ako zakonodavac takvo krivično delo propisuje (vid. čl. 28 st. 3 KZ).

Stvarna zabluda u širem smislu (u terminologiji Krivičnog zakonika zabluda o stvarnoj okolnosti koja bi delo učinila dozvoljenim) takođe dotiče okolnosti pod kojima se krivično delo vrši, ali ne i obeležja njegovog bića. Ako prijatelj hoće da se našali sa poznanikom, pa ga u toj nameri u mraku tako isprepada da ovaj pomisli da ga neko napada, poznanik neće moći da se pozove na nužnu odbranu ako teško povredi ovakvog „napadača“ (čl. 121 KZ), oruđem koje je igrom slučaja imao kod sebe, jer stvarnog napada zapravo i nema (tzv. putativna nužna odbrana). On zna da teško povređuje drugoga, tako da nekakva pogrešna predstava o tome šta se ostvaruje ne postoji; on samo pogrešno veruje da ga drugi napada. Ova stvarna okolnost – napad drugoga – da zaista postoji, učinila bi, kako to kaže zakon – delo dozvoljenim. Slične situacije zamislive su kod većine osnova isključenja protivpravnosti.³

2. Teorijska razmatranja

Krivičnopravni značaj stvarne zablude u širem smislu oduvek je bio predmet teorijskih rasprava, čiji su se tragovi prenosili i u diskurs jugoslovenske i srpske doktrine (vid. naročito Atanacković, 1977: 55; Novoselec, 1985: 171; Živanović, 1937: 42. U novijoj srpskoj literaturi vid. Delić, 2009: 65; Đokić, 2012: 285). U prvo vreme na njega je naročito uticalo tumačenje domašaja svesti o protivpravnosti u sistemu krivičnog dela.⁴ Naime, dugo vremena vladajuće je bilo shvatanje da je svest o protivpravnosti sastojak umišljaja (tzv. *dolus malus*). Umišljaj u ovom tumačenju se zapravo razumeo kao odlučivanje za krivično nepravu. Stoga je ova ideja, takozvana *stroga teorija umišljaja* (u starijoj literaturi tako naročito Binding, 1918: 309. U novije vreme vid. Schröder, 1953: 195), u ishodu podrazumevala da učinilac,

³ Tako vršenje službene dužnosti od strane policijskog službenika opravdava upotrebu vatrenog oružja ako je to apsolutno nužno za odbijanje neposrednog napada kojim se ugrožava njegov život (čl. 100 st. 1 tač. 4 Zakona o policiji). U zabludi u širem smislu može se naći pripadnik policije koji bude pozvan na žurku iznenađenja povodom njegovom rođendana, lažnim pozivom da se radi o oružanom napadu u jednom stanu. Nakon ulaska u stan, pali se svetlo uz povike „iznenađenje“. Očekujući naoružana lica i mogući napad, pripadnik policije puca i usmrćuje jednog od gostiju. Ili, tokom proslave Nove godine na gradskom trgu, roditelj, ljut što mu dete stalno nestaje iz vidokruga u gužvi, omaškom iz vaspitnih razloga „dobro“ izudara po turu tuđe dete koje je bilo vrlo slično obučeno kao njegovo dete.

⁴ U tom smislu vid. naročito Novoselec, 1985: 171, koji navedena shvatanja i razmatra analizirajući mesto svesti o protivpravnosti u pojmu krivice.

koji u konkretnom slučaju nije imao predstavu da je ono što čini ili ne čini protivpravno – i nije postupao umišljajno. Umišljajnog delovanja, prema ovom učenju, nema bez *aktuelne* svesti o protivpravnosti (vid. Atanacković, 1977: 58; Novoselec, 1985: 172). Svaka zabluda, bilo da se odnosi na činjenice bilo da se odnosi na protivpravnost dela, u ishodu je vodila isključenju umišljaja, pa eventualno preostaje odgovornost za nehat, ako je takva propisana (vid. čl. 22 st. 2 KZ).⁵

Iako je u posleratnoj jugoslovenskoj literaturi stroga teorija umišljaja imala svoje pobornike (tako pre svih Frank, 1955: 163)⁶, očigledno je da srpsko krivično zakonodavstvo ne polazi od ovog shvatanja. Sama činjenica da se u našem pravu stvarna i pravna zabluda razlikuju po dejstvu – govori protiv njegove osnovne postavke (tako i Bačić, 1986b: 164). Osim toga, prema zakonskoj definiciji umišljaj ne uključuje i poznavanje krivičnopravne norme, već samo određeni stepen svesti i volje u odnosu na faktičko ostvarenje dela.⁷ Ovo shvatanje vodi i prazninama u kažnjavanju, jer u slučaju svih pogrešnih predstava kažnjavanje svodi na nehat. Kako se nehatni oblik ostvarenja dela retko propisuje kao kažnjiv, učinilac se u ishodu nezasluženo privileguje (Maurach & Zipf, 1992: 520; Stratenwerth & Kuhlen, 2011: 178).⁸ Dalje, očigledno je i da svest o protivpravnosti, prema slovu čl. 22 KZ, ne podrazumeva samo aktuelnu već i potencijalnu svest o protivpravnosti (učinilac je bio svestan „ili je bio dužan i mogao biti svestan da je njegovo delo zabranjeno“). Najzad, protiv ovog shvatanja govori i to što ono potpuno izjednačava svaku pogrešnu predstavu po krivičnopravnom dejstvu. To nije prihvatljivo jer zablude o činjenicama i zablude o granicama krivičnog prava zaslužuju diferenciran krivičnopravni tretman.

Zbog aktuelnih prigovora, teorija umišljaja u njenom osnovnom vidu danas se uglavnom ne zastupa, ali jedan broj teoretičara polazi od njenog modifikovanog oblika, tzv. *ograničene teorije umišljaja* (tako npr. Geerds, 1990: 430; Schmidhäuser, 1979: 368). I prema ovoj varijaciji nepostojanje svesti o protivpravnosti isključuje umišljajno postupanje, ali se bar ne traži aktuelna svest o protivpravnosti kao psihološka činjenica. Postojanje umišljaja ne dotiče eventualna *potencijalna* svest o protivpravnosti kod učinioca (vid. Atanacković, 1977: 58; Novoselec, 1985: 177). Dakle, iako učinilac u konkretnom slučaju nije bio svestan da je njegovo delo zabranjeno, ako je prema okolnostima bio dužan i mogao da bude toga svestan, njegovo ponašanje bilo bi ipak ostvareno sa umišljajem. Kako bi se, međutim, predupredio mogući opravdani prigovor da se time pod umišljajno ostvarenje dela na mala vrata zapravo uvodi nehat, umišljajno ostvarenje dela bi isključio samo visok stepen asocijalne ravnodušnosti prema krivičnopravnoj normi – svojevrсни neprijateljski stav („pravno slepilo“) prema zahtevima pravnog poretka. Ako se učinilac nije potrudio da upozna postojeće pravo u sličnim okolnostima, on bi i

⁵ Treba, međutim, imati u vidu da je većina ranijih zastupnika ovog shvatanja smatrala umišljaj isključivim osnovom isključenja krivice, tako da nije bilo različitog svrstavanja zabluda u strukturi krivičnog dela.

⁶ „Bez svesti o socijalnoj nedopuštenosti djela, o njegovoj socijalnoj opasnosti, nema umišljaja“.

⁷ Krivično delo je učinjeno sa umišljajem kad je učinilac bio svestan svog dela i hteo njegovo izvršenje ili kad je učinilac bio svestan da može učiniti delo pa je na to pristao (čl. 25 KZ).

⁸ Ne treba zanemariti ni činjenicu da se zakonodavac prilikom inkriminisanja nehata orijentise prema standardu brižljivog postupanja u sferi ljudskog delovanja, a ne u pogledu toga kako pravo definiše granice dozvoljenog i nedozvoljenog.

pored nepostojanja aktuelne svesti o protivpravosti odgovarao za umišljajno delo. Ova varijanta učenja izložena je sličnim načelnim primedbama kao i stroga teorija umišljaja. Osim toga, i pored nedovoljno precizne modifikacije,⁹ i dalje ostaje nejasno kako to svest o protivpravosti ostaje pretpostavka umišljaja, ako se umišljaj u slučaju otklonjive zablude o protivpravosti samo fingira.

Suprotno od teorija umišljaja, tzv. teorije krivice izmeštaju svest o protivpravosti izvan umišljaja, kao samostalni element krivice, sa ishodom da nepostojanje svesti o protivpravosti u konkretnom slučaju ne dotiče postojanje ili nepostojanje umišljaja učinioca. Umišljaj je upravljn prema ostvarenju objektivnog bića dela, pa je moguće da učinilac u odnosu na ostvarenje zakonskog bića postupa umišljajno, a da istovremeno nema valjanu predstavu o protivpravosti svog ponašanja. Ove dve pogrešne predstave ne zaslužuju jednako krivičnopravno dejstvo, kako to pogrešno pretpostavlja teorija umišljaja. Onaj ko zna šta radi poznaje okolnosti na koje se upravljaju krivičnopravne zapovesti i zabrane. Ako on, uprkos tome, nema valjanu predstavu da čini nešto zabranjeno, ova pogrešna predstava ne zaslužuje da isključi odgovornost za umišljajno delo. Ona može, u zavisnosti od toga iz kog razloga u konkretnom slučaju učinilac nije imao valjanu predstavu, da isključi krivicu za umišljajno delo – ali ne i sam umišljaj. Ako se pak učiniocu može prebaciti da je zabludu u kojoj se našao mogao da otkloni, njegova krivica bi bila samo umanjena, i ne bi zavisila od odgovornosti za nehat. To ima i značajnu kriminalno-političku prednost, jer se time kažnjivost pravne zablude ne čini zavisnim od stepena kažnjivosti nehatnih ponašanja u jednom pravnom poretku.¹⁰ Srpski Krivični zakonik reguliše pojam krivice upravo po ovom shvatanju, s obzirom da prema čl. 22 krivica postoji ako je učinilac u vreme kada je krivično delo učinio bio uračunljiv i postupao sa umišljajem, a bio je svestan ili je bio dužan i mogao biti svestan da je njegovo delo zabranjeno. Umišljaj i svest o protivpravosti jesu odvojene komponente krivice, koja jedna drugu ne dodiruju. Otuda je moguće da učinilac postupa umišljajno, a da mu istovremeno nedostajuća svest o protivpravosti isključi krivicu. Pri tom, pravna zabluda isključuje krivicu samo ukoliko je neotklonjiva. Učiniocu koji nije znao da je njegovo delo zabranjeno, ali je to bio dužan i mogao da zna, kazna se može samo ublažiti (čl. 29 KZ Srbije).

U okrilju teorije krivice se takođe razlikuju dva osnovna tabora. Prema jednoj varijanti, tzv. *strogoj teoriji krivice* (vid. između ostalih Hirsch, 1982: 265; Kaufmann, 1955: 40; Paeffgen 2005: 1043; Welzel, 1969: 169), svaka pogrešna predstava koja se tiče protivpravosti, nezavisno od toga da li se odnosi na činjenični supstrat nekog osnova opravdanja ili tumačenje njegovog domašaja, predstavljala bi podvrstu zablude o pravu, ne dotičući umišljaj učinioca. Umišljaj bi isključivala samo pogrešna predstava o biću dela. Iako je ova varijanta teorije krivice prihvatljivija od teorije umišljaja, ona jednako pati od nerazlikovanja zablude o činjenicama i pravu po suštini. Jer, onaj ko omašuje samo u pogledu činjeničnog supstrata jednog osnova isključenja protivpravosti ima valjanu predstavu o granicama prava. Prolaznik koji u našem primeru previđa da se radi o šali a ne o napadu – nema

⁹ Nije moguće jasno razlikovati kada to obično otklonjivo nepostojanje svesti o protivpravosti postaje ekstremno, neprijateljsko prema pravu.

¹⁰ Zona odgovornosti za nehat tradicionalno je uska i svodi se po pravilu samo na posledična krivična dela.

negativan stav prema pravnom poretku; on jednostavno previđa okolnosti pod kojima povređuje drugoga. Ovo shvatanje ne odgovara ni rešenju prihvaćenom u našem krivičnom zakonu, koji čini razliku između pravnih zabluda i stvarne zablude o stvarnim pretpostavkama osnova opravdanja (vid. i Bačić, 1986b: 164).¹¹

Druga varijanta teorije krivice, tzv. *ograničena teorija krivice*, pokušava da valjano razgraniči zabludu o činjeničnim pretpostavkama i zabludu o pravu. Na jednoj strani po dejstvima se izjednačavaju zabluda o biću i zabluda o činjeničnim pretpostavkama osnova opravdanja, dok se na drugoj strani po dejstvima izjednačavaju zabluda o zabranjenosti ponašanja odnosno njegovim granicama. Učinilac koji pogrešno veruje da se nalazi pod okolnostima koje ponašanje opravdavaju nema neprijateljski stav prema pravu. Ova pogrešna predstava je bliža zabludi o biću nego zabludi o protivpravnosti, jer se učinilac kao kod zablude o biću vara u pogledu činjeničnog stanja, koje pogrešno spoznaje.

Iako se ovom učenju zamera da takođe vodi prazninama u kažnjavanju, jer onemogućava primenu kazne tamo gde nedostaje kašniji nehatni oblik dela, sličan prigovor donekle amortizuje sam fragmentarni karakter krivičnog prava, prema kojem krivičnopravna zaštita i inače nije potpuna (Heinrich, 2010: 132). Ograničena teorija krivice danas je u literaturi vladajuća, a na njenim postavkama počiva i srpsko pravo,¹² s obzirom da su po krivičnopravnom dejstvu izjednačeni zabluda u pogledu neke stvarne okolnosti koja predstavlja obeležje krivičnog dela i zabluda u pogledu neke stvarne okolnosti koja bi delo učinila dopuštenim (čl. 28). Obe ove dve vrste stvarne zablude mogu se dalje razlikovati po dejstvu. Samo neotklonjiva stvarna zabluda isključuje krivicu, dok otklonjiva stvarna zabluda dopušta odgovornost za nehat ako je učinilac imao pogrešnu predstavu zbog svog nehata a ostvareno nepravo ima nehatni oblik.¹³

3. Varijante ograničene teorije krivice

Važno je primetiti da je izričitim propisivanjem stvarne zablude u širem smislu naše krivično zakonodavstvo izbeglo mnoge nedoumice u pogledu mogućeg teorijskog okvira ove podvrste zablude, što nije slučaj i u nemačkom zakonodavstvu, unutar kojeg je ograničena teorija krivice i ponikla. Kako čl. 16 nemačkog KZ-a pominje samo zabludu o biću dela, na stvarnu zabludu u širem smislu se samo po *analogiji* mogu primeniti pravila o stvarnoj zabludi u užem smislu. Analogija se ovde smatra dopuštenom, jer zabluda isključuje odgovornost učinioca, pa njemu ide u korist (Heinrich, 2010: 132). Iako je mogućnost primene stvarne zablude u širem smislu po analogiji nailazila na simpatije i u jugoslovenskoj literaturi (ovo stanovište

¹¹ Situacije putativne nužne odbrane rešavaju se u španskom pravu preko instituta pravne a ne stvarne zablude (vid. Risimović, 2010: 178).

¹² To je i u odnosu na ranije jugoslovensko rešenje bilo vladajuće stanovište (vid. pre svih Novoselec, 1985: 184).

¹³ Treba razlikovati pozivanje na stvarnu zabludu kao vid odbrane okrivljenog i zaključak suda o istinitosti ovog tvrdjenja. U većini slučajeva pozivanje na nepoznavanje određenog obeležja bića ne odgovara stvarnosti. Tako u praksi prema okolnostima učinilac redovno odlično zna prave godine deteta sa kojim vrši obljubu (vid. čl. 180 KZ), jer poznaje i dete i njegovo okruženje, iskorišćavajući uspostavljen odnos poverenja. Tek izuzetno će okolnosti (npr. natprosečna razvijenost tela, kratko poznanstvo itd.) upućivati na postojanje pogrešne predstave.

zastupa Novoselec, 1985: 184. Bačić, 1986b: 164, smatra ga pravno mogućim rešenjem), ovu ideju je moguće zastupati samo u onim zakonodavstvima koji ne poznaju izričitu odredbu o stvarnoj zabludi u širem smislu. Samo je u situaciji pravne praznine moguće zaključiti da se na stvarnu zabludu u širem smislu imaju primeniti pravila stvarne zablude u užem smislu. Kako to kod nas nije slučaj, mogućnost zasnivanja kažnjivosti stvarne zablude u širem smislu po analogiji ne prihvatamo.

Tako je gotovo opšte prihvaćen okvir ograničene teorije krivice, u literaturi vlada nesaglasnost oko toga da li neotklonjiva stvarna zabluda u širem smislu, paralelno stvarnoj zabludi u užem smislu, dotiče postojanje umišljaja kao subjektivnog obeležja bića, ili zauzima neko drugo mesto u strukturi krivičnog dela. Jedna grupa autora zastupa stanovište da učinilac koji se nalazi u takvoj zabludi uopšte ne postupa umišljajno (tako npr. Frister, 2009: 171; Kindhäuser, 2009: 232; Kühl, 2008: 416; Puppe, 2002: 440; Roxin, 2006: 613), što bi bilo od značaja za kažnjivost pokušaja, a u pojedinim zakonodavstvima i na planu odgovornosti saučesnika.¹⁴ Takvo shvatanje ne smatramo ispravnim, i to iz više razloga. Tako ne vidimo zbog čega bi pogrešna predstava učinioca u pogledu okolnosti nekog osnova opravdanja doticala spoznaju okolnosti dela koje se vrši. Umišljaj je tehnički pojam koji obuhvata samo svesno i voljno ostvarenje bića dela, što nije povezano sa daljim okolnostima pod kojima se delo vrši, a koje mogu uticati na njegovo opravdanje. Od sličnog razumevanja polaze i aktuelne definicije umišljaja koje u njemu vide samo ovaj subjektivni odnos prema ostvarenom ponašanju.¹⁵ Takav stav, međutim, pokreće pitanje odnosa umišljaja i onog subjektivnog sadržaja koji isključuje stvarna zabluda u širem smislu.¹⁶ Zaista, deluje sumnjivo da li je moguće braniti stav da lice koje se nalazi u stvarnoj zabludi u širem smislu i dalje ima umišljaj u odnosu na ostvareno krivično nepravdo, a da istovremeno odgovara samo za krivično delo učinjeno iz nehata, ako je takvo delo izričito propisano (čl. 28 st. 3 KZ). U našoj literaturi uglavnom izostaju razmatranja ovog problema.¹⁷ Čini nam se da takvo tumačenje ipak ne protivreči krivičnom zakonu, koji u odredbi o stvarnoj zabludi (čl. 28 KZ) uopšte ne pominje da (svaka) stvarna zabluda isključuje umišljaj, već samo da (svaka) neotklonjiva stvarna zabluda ne predstavlja krivično delo. Kada se tome pridoda okolnost da zakonodavac smatra da se ovde radi o osnovu isključenja krivice (vid. čl. 36 st. 2 KZ), onda je jasno da je takvo rešenje pravno moguće.

Veći broj autora smatra da predstava učinioca o okolnostima osnova opravdanja u okviru kojeg deluje ne ulazi u umišljaj učinioca (vid. između ostalih Fischer, 2011: 124; Gropp, 2001: 483; Heinrich, 2010: 133; Jescheck & Weigend, 1996: 464; Maurach & Zipf, 1992: 531; Rengier, 2010: 253; Wessels & Beulke, 2011: 180. U

¹⁴ U nemačkom pravu, naime, akcesornost saučesništva podrazumeva ne samo protivpravno, već i umišljajno protivpravno delo izvršioca. Takvo razumevanje akcesornosti ne proizlazi iz srpskih odredaba o saučesništvu, pa se otuda može zanemariti.

¹⁵ Vid. čl. 25 KZ.

¹⁶ Ovaj subjektivni sadržaj treba razlikovati u odnosu na tzv. subjektivna obeležja protivpravnosti, kod kojih učinilac ne zna za aktuelnu poziciju osnova opravdanja (vid. Vuković, 2011: 122 i dalje). Dok tamo učinilac npr. nekoga povređuje ne znajući da ga ovaj napada (da se nalazi u nužnoj odbrani), ovde učinilac, upravo obrnuto – nekoga povređuje pogrešno smatrajući da je napadnut (a nije).

¹⁷ Tako, Srzentić i Stajić samo konstatuju da svaka zabluda u širem smislu isključuje umišljaj, a da samo neotklonjiva zabluda u širem smislu isključuje odgovornost i za nehat, što se može protumačiti i kao umišljaj u užem smislu reći i kao odgovornost za umišljaj (Srzentić & Stajić, 1966: 156).

austrijskoj literaturi tako Triffterer, 1994: 429), već predstavlja naročiti subjektivni sadržaj izvan umišljaja.¹⁸ Tako bi zapravo i biće dela i protivpravnost imali svoju subjektivnu i objektivnu stranu koja bi se ispitivala.¹⁹ Nejasno je, međutim, koji bi element dela nepostojanje ovog subjektivnog uslova na planu protivpravnosti u rezultatu isključivalo. Na prvi pogled deluje sistemski dosledno da ovde otpadne upravo protivpravnost dela. Loša strana ovog rešenja jeste, međutim, to što bi se tako isključila protivpravnost dela u celini, što bi onemogućilo nužnu odbranu od sličnog putativnog ponašanja. Nezavisno od toga što prolaznik previda činjenicu da se prijatelj s njim samo šali, postoji kriminalno-politička neophodnost da njegovo delovanje u odnosu na prijatelja označimo kao protivpravni napad, jer bi u suprotnom otpala mogućnost prijatelja da se od napada odbrani. Utoliko se ovo ispitivanje, saglasno dvostrukoj funkciji koju umišljaj vrši, mora pomeriti na teren krivice.²⁰

Varijanta ovog shvatanja bila je vladajuće prihvaćena i u jugoslovenskoj teoriji krivičnog prava. Njen najizrazitiji predstavnik bio je Bačić, koji zabludu o činjeničnim pretpostavkama razloga isključenja protivpravnosti smatra „zabludom posebne vrste, s vlastitom pozicijom između zablude o biću djela i zablude o protivpravnosti“ (Bačić, 1986b: 165). Prema ovom shvatanju, naročito zastupljenom u nemačkoj sudskoj praksi (vid. Heinrich, 2010: 134), stvarna zabluda u širem smislu samo je na planu kažnjavanja izjednačena sa stvarnom zabludom u užem smislu. Reč je o pogrešnoj predstavi *sui generis*. „U slučaju ove zablude nije isključen sam umišljaj kao svesno i voljno ostvarenje bića djela, već samo otpada kažnjivost i kažnjavanje tog učinioca kaznom koju je zakon predvidio za umišljajno ostvarenje djela“ (Bačić, 1986b: 164). Bačićevo objašnjenje, da ovde ne može otpasti umišljaj učinioca a da istovremeno nedostaje za umišljajno postupanje tipična zla volja učinioca, koja bi opravdala odgovornost za umišljajno delo, smatramo dobrim polazištem u objašnjenju prirode stvarne zablude u širem smislu. Zaista, s jedne strane nam se takođe čini da umišljaj kao svesno i voljno ostvarenje obeležja bića krivičnog dela ovde nije isključen, a da istovremeno u pogledu pravnih dejstava, stvarnu zabludu u širem smislu treba upodobiti krivičnopravnom dejstvu stvarne zablude u užem smislu. O nečemu sličnom, uostalom, govori i zakonska odredba. Ipak, čini nam se da isključenje kažnjivosti, kao moguće rešenje o kojem Bačić govori, nije saglasno našem krivičnom zakonodavstvu. Najpre, nasuprot Bačiću (Bačić, 1986a: 134), kažnjivost nije opšti element krivičnog dela prema našem pravu. Naše zakonodavstvo oduvek je poznavalo izvesne osnove za ublažavanje ili oslobođenje od kazne, ali takva konstatacija ne dotiče

¹⁸ Nejasno je da li činjenica da ovde izostaje voluntativna strana onemogućava označava ovog sadržaja umišljajem. Ovde jednostavno nedostaje svest da pozicije koja opravdava delo (napada, opasnosti, saglasnosti pasivnog subjekta itd.) zapravo nema. Činjenica je, međutim, da i sudska praksa neretko umišljaj svodi na njegovu intelektualnu komponentu. Tako se neretko nepostojanje svesti u odnosu na kakvu kvalifikatornu okolnost (npr. svojstvo deteta iz čl. 114 tač. 9 KZ) tumači kao izostanak učiničevog „umišljaja“. Međutim, tu se ipak radi o okolnosti kvalifikovanog bića dela, a ne o činjenicama izvan bića dela, kao kod umišljaja o protivpravnosti.

¹⁹ Kako se, međutim, protivpravnost kao element krivičnog dela svodi na nepostojanje osnova isključenja protivpravnosti (krajnje nužde, nužne odbrane itd.), to se subjektivna strana ovog elementa dela takođe ispoljava u negativnom vidu – kao svest da u konkretnom slučaju ne deluje neki osnov opravdanja.

²⁰ Dok je ranije učenje sve subjektivne elemente dela razmatralo na planu krivice, savremena učenja umišljaj prebacuju kao subjektivno obeležje na teren bića dela, dok se sva druga subjektivna obeležja, uključujući i posmatranu svest o činjeničnim pretpostavkama osnova opravdanja, ispituju na nivou krivice.

zaključak o učinjenom krivičnom delu, za razliku od stvarne zablude u širem smislu, koja bi, u slučaju da je neotklonjiva, trebalo da isključi postojanje krivičnog dela. Na toj liniji je i čl. 14 st. 2 KZ, koji kao osnove isključenja krivičnog dela dopušta samo kakav nedostatak na planu protivpravnosti ili krivice, a ne i na planu kažnjivosti. Pomeranje stvarne zablude u širem smislu na teren kažnjavanja, čak i kao samo teorijsko objašnjenje prirode ove pogrešne predstave, ne odgovara neophodnosti ubližavanja što preglednijeg sistema krivičnog dela. U situaciji kada se prema našem krivičnom zakonodavstvu tumačenje umišljaja kao subjektivnog obeležja bića krivičnog dela teško probija u stručnoj javnosti, i gde se mesto ispitivanja umišljaja još uvek nalazi na planu krivice, realnije je i stvarnu zabludu u užem smislu, kao negaciju umišljaja učinioca, i stvarnu zabludu u širem smislu, kao osnov otpadanja krivice za umišljajno postupanje – jedinstveno razmatrati na planu krivice. Na to nas uostalom primorava i izričita odredba čl. 36 st. 2 KZ, prema kojoj „osnovi koji isključuju krivicu izvršioca (čl. 23, 28. i 29. ovog zakonika) ne isključuju krivično delo saizvršioca, podstrekača, ili pomagača kod kojeg krivica postoji“. Kako nije moguće razdvojiti dve vrste stvarne zablude iz čl. 28 prema dejstvima, rešavanje stvarne zablude u širem smislu na terenu krivice deluje kao dosledan i logičan ishod.

Na koncu treba pomenuti i da se u kontekstu rešavanja stvarne zablude u širem smislu neretko pominje i tzv. *učenje o negativnim obeležjima bića* (ovo učenje zastupaju danas npr. Schünemann, 1985: 351; Schünemann & Greco, 2006: 792), koje umesto trostepenog zastupa dvostepeno obličje krivičnog dela (nepravo – krivica). Ostavljajući ovde po strani osnovne primedbe koje se ovom shvatanju mogu uputiti,²¹ možemo konstatovati da ideja da se ukupno biće krivičnog neprava sastoji od pozitivnih obeležja bića dela i negativnih obeležja izostajanja osnovâ isključenja protivpravnosti, ovde nailazi na plodno tlo, jer se tako stvarna zabluda u širem smislu formalno podvodi pod stvarnu zabludu u užem smislu, kao podvrsta zablude o biću, isključujući umišljaj učinioca. Pod uticajem ovog učenja stvarna zabluda u širem smislu je i uneta u Krivični zakonik Kraljevine Jugoslavije iz 1929. godine (tako Živanović, 1937: 43).²² Ova praktična prednost je i bila osnovni razlog šireg prihvatanja ovog učenja pre pola veka u nemačkoj doktrini (Jescheck & Weigend, 1996: 249).²³ Ipak, ovo shvatanje je danas zbog načelnog protivljenja uvođenju dvostepenog sistema krivičnog dela većinski odbačeno, pa ga stoga ne možemo prihvatiti ni kao teorijski okvir učenja o krivičnopravnoj zabludi.

²¹ Naročito je sporno to što se biće dela fiktivno dopunjava negativnim obeležjima koje je gotovo nemoguće dokazivati, a što bi ipak bilo nužno utvrđivati kao sadržinu umišljaja (vid. Stojanović, 2013: 123), iako učinilac na to ni ne pomišlja (Novoselec, 1985: 182). To istovremeno otvara vrata proizvoljnom proširivanju zakonskog opisa i na zakonom neopisana obeležja, na uštrb načela zakonitosti (vid. Atanacković, 1977: 55).

²² I pored mogućnosti sličnog tumačenja ove odredbe u duhu učenja o negativnim obeležjima bića, čini nam se da obličje ovog pravila pre govori protiv ovog učenja. Naime, ideja sabiranja svih obeležja koja saodređuju krivično nepravo u jednu celinu pre vodi formulisanju jedne jedinstvene zablude o biću dela, negoli dve odvojene stvarne zablude, kako to nesporno čini krivični zakonodavac (slično i Bačić, 1986b: 164; Novoselec, 1985: 184). Čl. 20 Krivičnog zakonika Kraljevine Jugoslavije je inače predviđao da „neće biti odgovoran ko pri učinjenju dela pogrešno uzme da postoje okolnosti, prema kojima bi to delo bilo dopušteno, ako bi one doista postojale“ (st. 1). „Ako je učinilac bio u ovoj zabludi usled nehata, odgovaraće za nehatno krivično delo u slučaju u kome je i za nehat propisana kazna.

²³ Ova ideja delovala je privlačno i zato što je svrstavanje pojedinih okolnosti (npr. pristanka pasivnog subjekta) u biće dela ili u okvir protivpravnosti delovalo često kao rezultat proizvoljne zakonodavne aktivnosti (Heinrich, 2010: 135).

4. Literatura

1. Atanacković, D. (1977). Pojam zablude u krivičnom pravu. *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, 15 (1), 41-63.
2. Bačić, F. (1986a). *Krivično pravo. Opći dio*. Zagreb: Pravni fakultet u Zagrebu.
3. Bačić, F. (1986b). Neophodne promjene u oblasti krivnje u jugoslovenskom krivičnom zakonodavstvu. *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, 24 (1-2), 157-172.
4. Binding, K. (1918). *Die Normen und ihre Übertretung. III Band*. Leipzig: Felix Meiner.
5. Čejović, B. (2002). *Krivično pravo. Opšti deo*. Beograd: Službeni list SRJ.
6. Deliće, N. (2009). *Nova rešenja opštih instituta u KZS*. Beograd: Pravni fakultet u Beogradu.
7. Đokić, I. (2012). Stvarna zabluda u krivičnom pravu. U: Đ. Ignjatović (prir.), *Kaznena reakcija u Srbiji. II deo* (266-288). Beograd: Pravni fakultet u Beogradu.
8. Đorđević, M. (1979). *Praktikum za krivično pravo*. Beograd: Naučna knjiga.
9. Fischer, T. (2011). *Strafgesetzbuch und Nebengesetze*. München: C. H. Beck.
10. Frank, S. (1955). Teorija kaznenog prava po Krivičnom zakoniku od godine 1951. Zagreb: Školska knjiga.
11. Frister, H. (2009). *Strafrecht. Allgemeiner Teil*. München: C. H. Beck.
12. Geerds, D. (1990). Der vorsatzausschließende Irrtum. *Juristische Ausbildung*, 12 (8), 421-431.
13. Gropp, W. (2001). *Strafrecht. Allgemeiner Teil*. Berlin-Heidelberg: Springer.
14. Heinrich, B. (2010). *Strafrecht – Allgemeiner Teil I. Grundlagen der Strafbarkeit, Aufbau der Straftat beim Vollendungs – und Versuchsdelikt*. Stuttgart: W. Kohlhammer.
15. Hirsch, H. J. (1982). Der Streit um Handlungen und Unrechtslehre, insbesondere im Spiegel der Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft (Teil II). *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*, 32 (1-2), 239-278.
16. Jakulin, V. (2006). Stvarna zabluda u krivičnom pravu. *Pravni život*, 55 (9), 81-95.
17. Jescheck, H. H. & Weigend, T. (1996). *Lehrbuch des Strafrechts. Allgemeiner Teil*. Berlin: Duncker & Humblot.
18. Kaufmann, A. (1955). Tatbestandseinschränkung und Rechtvertigung. *Juristenzeitung*, 10 (2), 37-41.
19. Kindhäuser, U. (2009). *Strafrecht. Allgemeiner Teil*. Baden-Baden: Nomos.
20. Köhl, K. (2008). *Strafrecht. Allgemeiner Teil*. München: Franz Vahlen.
21. Lazarević, Lj. (2011). *Komentar Krivičnog zakonika*, Beograd: Pravni fakultet Union.
22. Maurach, R. & Zipf, H. (1992). *Strafrecht Allgemeiner Teil. Teilband 1. Grundlehren des Strafrechts und Aufbau der Straftat*. Heidelberg: C. F. Müller.
23. Novoselec, P. (1985). *Temeljni aktualni problemi krivnje u krivičnom pravu*. Pravni fakultet u Zagrebu: doktorska disertacija.
24. Paefgen, H. U. (2005). In: U. Kindhäuser, U. Neumann & H. U. Paefgen (Hrsg.) *et al. Nomos Kommentar. Strafgesetzbuch. Band 1*. Baden-Baden: Nomos.
25. Puppe, I. (2002). *Strafrecht Allgemeiner Teil im Spiegel der Rechtsprechung. Band 1*. Baden-Baden: Nomos.
26. Rengier, R. (2010). *Strafrecht. Allgemeiner Teil*. München: C. H. Beck.
27. Risimović, R. (2010). Stvarna zabluda i zaštita prava na život. *Pravni život*, 59 (9), 169-180.

28. Roxin, C. (2006). *Strafrecht. Allgemeiner Teil. Band I. Grundlagen. Der Aufbau der Verbrechenslehre.* München: C. H. Beck.
29. Schmidhäuser, E. (1979). Der Verbotsirrtum und das Strafgesetz (§ 16 I Satz und § 17 StGB). *Juristenzeitung*, 34 (11-12), 361-369.
30. Schröder, H. (1953). Die Irrtumsrechtsprechung des BGH. *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*, 65 (2), 178-209.
31. Schönemann, B. (1985). Die deutschsprachige Strafrechtswissenschaft nach der Strafrechtsreform im Spiegel des Leipziger Kommentars und des Wiener Kommentars. *Goltdammer's Archiv für Strafrecht*, 132 (8), 341-380.
32. Schönemann, B. & Greco, L. (2006). Der Erlaubnistatbestandsirrtum und das Strafrechtssystem. *Goltdammer's Archiv für Strafrecht*, 153, 772-792.
33. Srzentić, N. & Stajić, A. (1966). *Krivično pravo. Opšti i posebni deo.* Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.
34. Stojanović, Z. (2012). *Komentar Krivičnog zakonika.* Beograd: Službeni glasnik.
35. Stojanović, Z. (2013). *Krivično pravo. Opšti deo.* Beograd: Pravna knjiga.
36. Stratenwerth, G. & Kuhlen, L. (2011). *Strafrecht. Allgemeiner Teil. Die Straftat,* München: Franz Vahlen.
37. Triffterer, O. (1994). *Österreichisches Strafrecht. Allgemeiner Teil,* Wien – New York: Springer.
38. Vuković, I. (2011). O subjektivnim obeležjima protivpravnosti u krivičnom pravu. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 59 (2), 122-141.
39. Welzel, H. (1969). *Das deutsche Strafrecht. Eine systematische Darstellung.* Berlin: Walter de Gruyter & Co.
40. Wessels, J., Beulke, W. (2011). *Strafrecht. Allgemeiner Teil.* Heidelberg: C. F. Müller.
41. Živanović, T. (1937). *Osnovi krivičnog prava Kraljevine Jugoslavije. Opšti deo. II knjiga.* Beograd.

MISTAKE OF FACT „IN A WIDER SENSE“ AND SERBIAN CRIMINAL LEGISLATION – A THEORETICAL FRAMEWORK

Summary

The Serbian and earlier Yugoslav doctrine of criminal law usually differentiated mistake of fact “in a wider” and mistake of law “in a narrower sense”. This distinction is also recognized by the Serbian Criminal Code, which in Art. 28 differentiates between a mistake of fact about some statutory element of the criminal offence and a mistake of fact about some circumstance, which, had it existed, would have rendered such act permissible. The place of the mistake of fact “in a wider sense” in the system of criminal offence and its effects, both in terms of its relation to the mistake of fact “in a narrower sense” and its relation to the mistake of law, is the subject of various theoretical concepts. The most important theories are the theory of guilt and the theory of intent. The author discusses these theories from the perspective of the Serbian law, arguing that the Serbian solution is presented within the so-called limited theory of guilt.

RESOLVING THE HUMANITARIAN EQUATION: HOW TO RECONCILE THE TENSIONS BETWEEN INTERNATIONAL CRIMINAL LAW, HUMAN RIGHTS AND INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW?

Axelle Reiter¹

Faculty of Economics, University of Verona (Vicenza)

Abstract: International law is increasingly focusing on criminal avenues to deal with human rights abuses in wartime and post-conflict societies. This transforms the traditional conception of human rights law, as a shield against public abuses, into a sword aiming at the penalisation of the offenders. In addition, it leads to a collapse of the boundaries between international human rights, humanitarian and criminal law, for gross violations of individual rights. This article analyses the impact of the development of international criminal law on the protection of human rights and humanitarian norms, as well as the conflicts and the dilemma that emerge from the superposition of the three paradigms in front of international courts bound by the difficultly reconcilable demands that arise from distinct sets of undertakings. Finally, it proposes to resolve the ensuing tensions by a proper articulation and reconciliation of the principles underlying the three disciplines.

Keywords: international human rights law, international humanitarian law, international criminal law, international responsibility.

1. Introduction

International law is increasingly focusing on criminal avenues to deal with past human rights abuses in post-conflict societies. This transforms the traditional conception of human rights law, as a shield against public abuses, into a sword aiming at the penalisation of the offenders (Cartuyvels, 2007). In addition, it leads to a collapse of the boundaries between international human rights, humanitarian and criminal law, for gross violations of individual rights, and the three disciplines are now seen as closely intertwined (Guellali, 2008). This article analyses the impact of

¹ E-mail: axelle.reiter@eui.eu; Università degli Studi di Verona (Vicenza)

the development of international criminal law on the protection of human rights and humanitarian norms, as well as the conflicts and the dilemma that emerge from the superposition of the three paradigms in front of international courts bound by the difficultly reconcilable demands that arise from distinct sets of undertakings. Finally, it proposes to resolve the ensuing tensions by a proper articulation and reconciliation of the principles underlying the three disciplines.

The article is divided into three core sections, respectively covering the human rights and humanitarian paradigms, the criminal paradigm, and the responsibility paradigm. The first one elaborates on the key position that human rights norms and the laws of war occupy at the supra-national level, as a factor of substantive unification of the international legal order after the creation of the United Nations, before studying the complementarity of the human rights and humanitarian paradigms. The second one scrutinises the mandate of international criminal tribunals and underlines the problems created by the direct transposition of human rights assumptions and methods of interpretation to international criminal trials. Finally, the last one questions the appropriateness of resorting to individual criminal responsibility in the presence of essentially collective crimes and suggests alternative forms of liability, less likely to conflict with basic human rights principles.

2. The human rights and humanitarian paradigms

2.1. Human rights, humanitarian law, and the substantive unity of the international legal order

The Charter of the United Nations is a truly revolutionary document. The regime it introduces relies on the existence of an international community, beyond and above the state. Membership in this new social entity, as well as its concerns and interests, are not restricted to that of the sole nation-states. It is, on the contrary, composed of many diverse types of actors, including private individuals. In this view, the foundational role of the Charter could not be over-emphasised. It did not merely create one more legal order but established a set of rather novel institutions and conferred a supra-national constitutional status to basic international norms and principles. Its implementation initiated a transforming process for the control mechanisms and the power dynamics at the global level. It is also at the origins of the concept of international public order and the international entrenchment of core normative values, shared by all humanity with an aim to protect each and every single human being against instances of aggression and abuse (Dupuy, 1987; Dupuy, 2003). The unity of the contemporary international system is less organic than substantive. It is based on the hierarchy of norms that ensues from the recognition, in Articles 53 and 64 of the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties, of the notion of *ius cogens*; a legal concept itself derived from the higher rank assigned to the basic principles entrenched in the Charter. These peremptory rules, which are by their legal status placed above the will of the states and outside the scope of treaties' control, constitute the core of an emerging concept of international public order. In this context, human rights and humanitarian

dispositions constitute the keystone of the international legal order, together with the prohibition of the use of force in international relations.

The International Court of Justice has stressed the “common interest” underlying these norms in an advisory opinion.² In the *Barcelona Traction Case*, it confirmed that the ensuing obligations are *erga omnes* “obligations of a state towards the international community as a whole” and that, subsequently, all states have the same legal interest in their protection;³ an interest that is closely tied to the principle of legality and the respect of the rule of law at the international level. The International Law Commission has endorsed a similar approach in its codification of the responsibility of states for internationally wrongful acts.⁴ Article 48 § 1 (b) of the 2001 Draft Articles allows any state to intervene, in the event of a breach of *erga omnes* obligations, and to ask for the cessation of the infraction and the reparation of the violation on behalf of the victim. In addition, Article 50 § 1 specifies that “countermeasures shall not affect: the obligation to refrain from the threat or use of force as embodied in the Charter of the United Nations; obligations for the protection of fundamental human rights; obligations of a humanitarian character prohibiting reprisals; [and] other obligations under peremptory norms of general international law”. In the process, it expressly recognises the *ius cogens* character of the non-aggression principle and the rules protecting fundamental rights and liberties (both in times of peace and of war), which are themselves an inter-individual application of this principle. In this regard, one cannot ignore that the protection of human rights in the United Nations system is linked to broader issues of peace and security,⁵ and that the core of absolutely inalienable entitlements is composed of precisely those rights most connected to such questions. This all-encompassing principle of non-aggression, then, constitutes the foundation on which the entire international edifice is built.

The *raison d'être* of international human rights and humanitarian law is the protection of individual rights. Unlike the ban on the use of force, they do not benefit to states or organise arbitration for the differences and conflicts which arise among them. Still, reluctance to admit limitations to international human rights and humanitarian conventions is substantiated by their *erga omnes* and *ius cogens* status. The duties that they create for states are not only owed to the protected individuals and legal persons. Because they make up a crucial part of the international public order and are defined as superior interests of the international community, they can be sanctioned by the entire international community. The

² ICJ, Reservations to the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, 28 May 1951.

³ ICJ, *Barcelona Traction Light and Power Company Limited*, 5 Feb. 1970, p. 32, § 33.

⁴ International Law Commission, 2001 Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts Adopted by the Drafting Committee on Second Reading, UN Doc., A/CN.4/L.620/Rev.1.

⁵ UN General Assembly, World Conference on Human Rights, 25 June 1993, Vienna Declaration and Programme of Action, I, § 6; which stresses that “the efforts of the United Nations system towards the universal respect for, and observance of, human rights and fundamental freedoms for all, contribute to the stability and well-being necessary for peaceful and friendly relations among nations”; UN Security Council, Resolution 1078 (1996), 9 Nov. 1996.

recognition of the existence of an *actio popularis* against their violation,⁶ open to all components of the international community, significantly enhances their protection. This international dimension is fundamental to the effectiveness of human rights and humanitarian norms. However, recent developments in international criminal law have overturned the human rights paradigm for “victor’s justice” purposes and undermined defence rights and generally recognised principles of criminal law. In order to resist this dangerous self-defeating trend and preserve the unity and internal consistency of the international legal order, one must investigate the tensions that exist between the fields of international criminal, human rights and humanitarian law. To this effect, the present article purports to uncover the conflicting demands arising out of the juxtaposition of the different disciplines, to identify their causes and to propose a proper articulation and reconciliation of the legal obligations under the three sets of rules.

2.2. Complementarity of human rights and humanitarian law

The complementarity of international human rights and humanitarian norms is crucial to an adequate protection of fundamental freedoms and entitlements. As Michael Walzer judiciously underlines, “a legitimate act of war is one that does not violate the rights of the people against whom it is directed”. While this principle “is only inadequately expressed in positive international law”, it constitutes the source and philosophical justification for most international humanitarian law provisions and, as such, stands for a strong affirmation of pre-existing individual rights (Walzer, 1977: 135). It is particularly helpful in addressing the challenge of reconciling the divergent paradigms that underlie these two disciplines.

International human rights instruments are concerned with the interpersonal application of a general principle of non-aggression. In contrast, international humanitarian rules ultimately deal with the mitigation of the adverse effects of the failure to implement this non-aggression principle at the inter-societal level. This question needs to be repositioned in the wider context of the scope of humanitarian rules. Indeed, the applicability of the *ius in bello* is precisely triggered by the recognition of the existence of an armed conflict and, thus, of the infringement of the core principles of general international law codified in the United Nations Charter; namely, the interdiction of the use of aggressive force and the respect of individual rights. As a result, humanitarian law is aimed at minimising certain excesses of the breakdown of the normal international legality, of which human rights are an important component. It assumes the reality of the existing illegality and tries to correct its worst consequences. Essentially, humanitarian norms are laws of exception that regulate unlawful situations. As such, they cannot be easily brought together either with the values and principles entrenched at the core of the international legal order or with its more concrete legal outcomes. Another contradiction exists at the level of the place given to individual life in both regimes. The right to life is one of the most basic claims protected in human rights

⁶ The notion of *actio popularis* has its origins in Roman law and refers to legal actions brought in front of a tribunal in vindication of the general interest. See: ICJ, *South West Africa*, 18 July 1966, § 88.

instruments and it cannot be derogated from even in exceptional circumstances. Conversely, since killings are war's usual and inevitable currency, humanitarian norms are only concerned with regulating the circumstances and ways in which it is acceptable to annihilate this right.⁷ So, the perspective is completely reversed.

This being said, even though they differ greatly in relation to their philosophical underpinnings and the values they entrench, both legal branches ultimately share a similar objective; respectively, the absolute or relative protection of individual existence and freedom, both in times of peace and conflict (Dupuy, 2006: 237; Guellali, 2008: 24; Walzer, 1977: 135). Accordingly, the European Court of Human Rights uses the same methodology and relies on like principles to assess the conformity of killings perpetrated in the context of terrorism or non-international armed conflicts to Article 2 of the European Convention on Human Rights.⁸ In addition, the Inter-American Commission of Human Rights has underlined, in several instances, that international human rights and humanitarian treaties “share a common nucleus of non-derogable rights and a common purpose of protecting human life and dignity”.⁹ Whereas human rights conventions remain the default rules, humanitarian law is sometimes (directly) applicable as the *lex specialis*.¹⁰ In consequence, the two sets of norms work in a naturally complementary fashion. It is then normal to observe that consistency in the decisions adopted, while interpreting them, is a necessity. They have largely influenced each other in the drafting of their respective standards and the case law of the supervisory organs competent to monitor their respect, leading to a substantive rapprochement of the two legal branches (Byrnes, 2000: 198-199; Dupuy, 2006: 237; Eide, 1984: 675-ff; Van Boven, 1991: 675-ff).

The reach of humanitarian provisions must be considered, at this point, since the laws of war do not cover all the situations in which a state of emergency can reasonably be declared, allowing states to suspend part of their obligations under human rights treaties. In view of this, the Inter-American Commission of Human Rights suggested that, “where persons find themselves within the authority and control of a state and where a circumstance of armed conflict may be involved, their fundamental rights may be determined in part by reference to international humanitarian law as well as international human rights law”. Contrastingly, “where it may be considered that the protections of international humanitarian law do not apply however, such persons remain the beneficiaries at least of the non-derogable protections under international human rights law”.¹¹ In any event, whenever

⁷ The substitution of humanitarian to human rights rules in situations of armed conflicts has even been opposed on the ground that international humanitarian law is “a law regulating the conduct of hostilities which entails a grim ‘balancing’ or ‘equation’ between military necessity and human suffering” (Gowland-Debbas, 1999: 335).

⁸ See, for a comparison of the test applied in landmark cases of both types: ECHR, *Mc Cann et al. v. UK*, 27 Sept. 1995; *Isayeva, Yusupova and Bazayeva v. Russia*, 24 Feb. 2005; *Isayeva v. Russia*, 24 Feb. 2005.

⁹ I-ACHR, *Juan Carlos Abella v. Argentina*, 18 Nov. 1997, §§ 158 and 161; *Coard et al. v. US*, 29 Sept. 1999, § 39; *Detainees in Guantanamo Bay, Cuba*, 13 Mar. 2002.

¹⁰ ICJ, *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, 8 July 1996, § 25; *Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory*, 9 July 2004, § 106; I-ACHR, *Juan Carlos Abella v. Argentina*, 18 Nov. 1997, §§ 161 and 166; *Coard et al. v. US*, 29 Sept. 1999, § 42; *Detainees in Guantanamo Bay, Cuba*, 13 Mar. 2002; 1999 *Colombia Report*, Chapter IV, § 11; ICTY, *Gotovina et al. Case (Operation Storm)*, IT-06-90-PT, *Decision on Several Motions Challenging Jurisdiction*, 19 Mar. 2007, § 24.

¹¹ I-ACHR, *Detainees in Guantanamo Bay, Cuba*, 13 Mar. 2002.

different rules are relevant to a given situation, those that provide the highest standard of rights' protection apply, as 'most favourable to the individual'.¹² Emergency measures adopted during conflicts that fall under the laws of war need to be assessed not only from the perspective of human rights instruments but also in relation to the *ius in bello*; with the result that, if the affected rights are inalienable under humanitarian norms, the derogation is violating the state's obligations under both sets of norms.¹³ Yet, the differences in scope of the various humanitarian conventions lead to a totally counterintuitive result, where the protection of individual rights decreases with the gravity of the crisis. This constitutes a paradox and runs counter to the existing humanitarian necessity: civil wars are more frequent than interstate wars and characterised by a higher level of savagery, due to the proximity of the enemy, often creating graver violations of human rights.

Independently of the scope of humanitarian provisions, the relevant treaties and customary norms add supplementary state obligations to the protection already offered to individuals under international human rights law, due to their non-derogable character (Rosas & Sandvik, 1995: 348) and their inalienability (even) by the persons protected.¹⁴ A proposal for inserting a general clause allowing restrictions in the draft of the Third Geneva Convention relative to the treatment of prisoners of war was, happily, defeated during the 1949 Geneva Diplomatic Conference (Rosas, 1976: 114). Hence, the application of this *corpus* of norms is absolute. In circumstances where the rules of international humanitarian law are applicable, the conventional obligations of states are considerably increased. Numerous highly detailed provisions organise the protection of the sick and wounded, the medical personnel, prisoners of war and the civilian population, and regulate which means and methods of warfare are lawful, together with the use of conventional and unconventional weapons. Furthermore, the provisions of the *ius in bello* tend to be drafted with more details than the rules of international human rights law; which permits to rule out some controversies concerning the interpretation of common norms and to enhance the protection of the ensuing rights.¹⁵ At the substantive level, this elaborate body of norms contains an important number of economic, social and cultural rights. Likewise, fair trial and due process standards remain applicable during periods of armed conflict.¹⁶ To sum up, while international human rights and humanitarian law differ to some extent in their object and perspective, they mostly fulfil complementary functions and usefully supplement each other in guaranteeing the respect of individual rights in all circumstances.

¹² I-ACHR, Juan Carlos Abella v. Argentina, 18 Nov. 1997, §§ 164-165; Coard et al. v. US, 29 Sept. 1999, § 42.

¹³ I-ACHR, Juan Carlos Abella v. Argentina, 18 Nov. 1997, § 170.

¹⁴ 1949 Geneva Convention I, Article 7; 1949 Geneva Convention II, Article 7; 1949 Geneva Convention III, Article 7; 1949 Geneva Convention IV, Articles 8 and 47.

¹⁵ For example, Article 11 of the 1977 First Additional Protocol to the Geneva Conventions contains a much more developed disposition regarding freedom from medical experimentation than Article 7 of the International Covenant on Civil and Political Rights and intends to avoid the exploitation of necessitous persons by banning the removal of organs for transplantation purposes even when the donor has given her consent (Dinstein, 1984: 354).

¹⁶ 1949 Geneva Convention III, Articles 5, 84, 86, 96, 99-107 and 130; 1949 Geneva Convention IV, Articles 5, 64-75, 115, 117, 123, 126 and 147; 1977 Additional Protocol I, Articles 75 and 85 § 4 (e).

3. The criminal paradigm

3.1. The international criminal mandate

Whereas the interaction of international human rights and humanitarian law has led to constructive results, the rights and obligations arising under these two branches of international law are much more difficult to reconcile with the rationale and imperatives of international criminal law. The famed statement of the International Military Tribunal at Nuremberg, that “crimes against international law are committed by men, not by abstract entities, and only by punishing individuals who commit such crimes can the provisions of international law be enforced”,¹⁷ lies at the core of international criminal law and constitutes its essence. Hence, international criminal law, which basically regulates the international responsibility of individual actors, has an obvious punitive character. It looks backwards and mostly aims at retribution for past offences, although it additionally claims to further serve a vast array of other goals, chiefly including the fight against impunity for extreme breaches of international rules. As a result, it does not sit very well with the preventive, protective and (rather) compensatory rationale classically underlying international human rights and humanitarian law alike.

Furthermore, human rights law traditionally aims at inhibiting the state’s arbitrary powers and protecting individuals against its encroachment upon their fundamental freedoms and entitlements. Conversely, (international) criminal law is historically rooted in a diametrically opposite logic and actually aims at the consolidation of official prerogatives and authority (Maison, 2004: 121; Rodley, 1998: 71); which explains the natural suspicion of human rights lawyers towards penal justice. Correspondingly, human rights advocates were habitually siding with the accused and not the prosecution (Schabas, 2003: 297; Schabas, 2004: 154-155). This casts doubts on the necessary interdependence between international criminal law and human rights norms, as well as on the positive nature of the contribution of the former to the development of the latter. In contrast, the recent move towards the horizontal application of human rights provisions in inter-individual circumstances, and the related call to end impunity and hold people accountable for breaches of the ensuing obligations, partake quite closely in the penal rationale; though more indirectly so than international criminal law. Then again, the contemporary “shift from a defence-based to a prosecution-based perspective [...] has resulted in significant tension and even incoherence” inside the human rights regime (Schabas, 2004: 155). Besides, the question of due process requirements in exceptional situations often sits at the intersection of the three paradigms, and the principle of consistency introduced in the emergency clauses of human rights treaties reinforces the integration of these sometimes conflicting sets of rules. Subsequently, serious attention needs to be paid to the proper articulation of the principles traditionally underlying them in order to avoid undermining people’s fundamental rights from within.

¹⁷ Nuremberg International Military Tribunal, *Trial of the Major War Criminals*, Part 22.

Resolving the conflicts present at all levels of analysis requires some elucidation, from a critical perspective, of the actual role of criminal justice in international law and its place in relation to basic freedoms and entitlements. The International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia has tried in several instances to clarify the “purposes and objectives” of the sentences which it imposes on convicted individuals. In a misguided attempt at exhaustiveness, it has lumped together “retribution, protection of society, rehabilitation and deterrence” of the accused and other persons alike. Retribution has been (in a rather evangelical vein) renamed “just deserts”, while deterrence is sometimes mentioned under the label of “prevention”. In a competing account of its sentencing functions, the Tribunal emphasises “public reprobation and stigmatisation by the international community”; which partakes more to the classical symbolical vision of penalisation. It also recurrently brings up the fight against impunity and further claims as ultimate targets of its mandate the end of infractions to humanitarian rules, redress, “appeasement” for the victims and their relatives, reconciliation and contribution to the peace process in the former Yugoslavia.¹⁸ The goals enumerated vary from one judgement to the next and none refers to this list in its entirety. It goes without saying that, far from resolving the already mentioned tensions with other sets of norms, this patchy adherence to a multiplicity of largely irreconcilable aims creates further clashes inside the penal paradigm itself. The ensuing confusion must be deeply deplored, regardless of the advantages or disadvantages and merits or demerits of the different approaches put forward, and associated criminological theories. Interestingly, the Tribunal appears to be aware of the mutually exclusive character of some of its self-appointed missions.¹⁹

In addition to destroying any semblance of cohesion inside the penal side of the equation, some of the alleged aims of international criminal justice clash irremediably with basic human rights principles. From a right-based perspective, whereas social protection (or social defence) and deterrence may be regarded as accessory purposes of a criminal regime, its main rationale and sole claim to legitimacy is to be found in deontological or ‘desert’-based considerations (Hart, 1958: 448-455). Indeed, “one clear implication of Kant’s prohibition against treating human beings as means to an end is the rejection of deterrence as a sufficient rationale for punishment”. On the contrary, “punishment must respect the offender as an end in himself, as a responsible agent called to account for his wrongdoing” (Fletcher, 1998). It implies that the reproached offence results from an intentional autonomous act of the accused, whose wrongfulness excuses society’s retaliation and encroachment upon their personal rights. This conception of the object of penal justice, entrenched in the general principle of personal culpability, is widely recognised by domestic criminal systems. In view of their professed attachment to

¹⁸ ICTY, Tadić Case (Prijedor), IT-94-1-Tbis-R117, Sentencing Judgement, 11 Nov. 1999, §§ 7-9; Karadžić Case (Bosnia and Herzegovina), IT-95-5/18-AR73.4, Decision on Karadžić’s Appeal of Trial Chamber’s Decision on Alleged Holbrooke Agreement, 12 Oct. 2009, § 52; Blaškić Case (Lašva Valley), IT-95-14-T, Judgement, 3 Mar. 2000, §§ 761-764; Furundžija Case (Lašva Valley), IT-95-17/1-T, Judgement, 10 Dec. 1998, §§ 288-291; Delalić et al. Case (Čelebići), IT-96-21-T, Judgement, 16 Nov. 1998, §§ 1231-1234; Erdemović Case (Pilica Farm), IT-96-22-T, Sentencing Judgement, 29 Nov. 1996, §§ 58-60 and 64-66.

¹⁹ ICTY, Delalić et al. Case (Čelebići), IT-96-21-T, Judgement, 16 Nov. 1998, § 1231.

liberalism and human rights requirements, one could expect that supra-national courts would respect these basic standards when judging individuals accused of international crimes. Of course, they theoretically recognise the crucial position of *ius cogens* and *erga omnes* provisions in the international framework.²⁰ But, more often than not, they miserably fail to abide by them in practice and adhere instead to policy considerations of a teleological nature. In the process, they forward extra-legal goals of a political or ideological kind, at the cost of negating peremptory legal rules, in the fashion of authoritarian models of criminal justice (Fichtelberg, 2008).

3.2. The uneasy equation of human rights and criminal law

Even more problematic is the transposition of human rights assumptions and 'evolutive' methods of interpretation to international criminal trials, with the result that time honoured domestic principles of criminal law designed to protect the rights of the accused are trampled upon in the name of justice and humanity (Robinson, 2008; Robinson, 2010). Sadly, the human rights rhetoric and its traditional modes of reasoning have been perversely diverted from their original purpose for opposite ends. In this context, they now serve as an apology for their own demise. Far from abiding by the relevant human rights standards and requirements, the supra-national courts and tribunals in charge of the adjudication of criminal cases in post-conflict circumstances have proved completely unable to deal satisfactorily with the specificities of this type of situations. All in all, they have mostly largely worsened the general picture by ratifying many breaches of fundamental freedoms and entitlements, under the cover of the so-called interests of justice and expediency; as in the particularly ludicrous example of the catch all concept of so-called 'joint criminal enterprise' invented by the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia.²¹ This undermines the internal coherence of the international legal order and impedes the development of the rule of law at the global level, by effectively cancelling out the principle of legality. It also partakes to the advancement of an authoritarian vision of criminal justice, completely divorced from the liberal conception of responsibility for intentional acts carried out in free will that grounds the principal of personal culpability. In such a framework, where the principles of legality and of personal culpability are totally negated, one can hardly bring together penal justice and the respect for individual liberty enshrined in human rights treaties (Reiter, 2013).

Subsequently, the recent explosion of international criminal regimes has had a pervasive but, regrettably, largely negative impact on the protection of fundamental freedoms and entitlements. More specifically, one must deplore the *ex post facto* creation or specification of penal offences and modes of liability, some of which verge on collective responsibility; the neglect of the *mens rea* as a constitutive

²⁰ For instance, the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia underlines that their violation "simultaneously constitutes a breach of the correlative right of all members of the international community and gives rise to a claim for compliance accruing to each and every member, which then has the right to insist on fulfilment of the obligation or in any case to call for the breach to be discontinued". See: ICTY, *Furundžija Case (Lašva Valley)*, IT-95-17/1-T, *Judgement*, 10 Dec. 1998, § 151.

²¹ ICTY, *Tadić Case (Prijedor)*, IT-94-1-A, *Judgement*, 15 July 1999, §§ 187-193 and 220.

element of crimes; reasoning by analogy; the reluctance to admit established means of defence and causes of exoneration; the imposition of heavier sentences than allowed under domestic law and possibly under general international law; the rejection of the right of the accused to appeal certain decisions; the unusual length of the trials and the unacceptably long periods of detention on remand; the constant modification and updating of the rules of procedure and evidence of the two *ad hoc* international criminal tribunals; the exclusion of some accused from the courtroom and the denial of their right to self-representation; the striking inequality of arms between the parties to the proceedings; the reliance on summaries of original witness statements by investigators working for the prosecutor and on facts adjudicated upon in previous judgements as a means of evidence; the limitation of the choice of defence counsels for indigent suspects before the International Criminal Tribunal for Rwanda; and the erosion of the right to remain silent and, thus, the presumption of innocence by the introduction of a condition of 'reciprocal disclosure' of the parties files and documents before the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia; as well as the generalised lack of respect, concern and consideration for witnesses and victims, if not the further victimisation of the latter.

Finally, the extensive violation of basic human rights by international courts and tribunals provides a convenient precedent to use as an apology for the perpetration of similar abuses at the national level and has already been invoked as a justificatory tool, in the United States, by the proponents of military commissions to judge suspected terrorists.²² In a word, it might well end up to pave the road to and craft the ultimate blue print for a globalised judicial hell, a pitfall it should seriously endeavour to avoid. This mandates to clarify the notion of individual criminal responsibility and to determine the appropriateness of its application on the international stage.

4. The responsibility paradigm

4.1. Individual accountability for collective crimes

The theoretical backbone behind the laws of war is founded on the traditional distinction between *ius ad bellum* and *ius in bello* norms; which boils down to a strict separation of two core questions, the 'justice' of waging a given war and the tolerability of the various means and methods used to that end. The division between just wars and just means results in solutions, in relation to international criminal responsibility, which cannot be easily reconciled with the philosophical postulates grounding human rights principles. Breaches of the *ius ad bellum* are

²² For instance, an American conservative 'think tank' claimed that the United States (16 October) 2006 Military Commissions Act "provides alien unlawful enemy combatants virtually the same due process and rights that are provided by the United Nations in their war crimes tribunals, such as the International Criminal Tribunal of Yugoslavia and the International Criminal Tribunal of Rwanda". In order to support this allegation and further exemplify its point, it then provides an embarrassing side-by-side comparison of the many similar rules regulating both systems (Heritage Foundation).

only imputable to the agents responsible for the decision to enter an armed conflict; that is to say, states and (eventually) the people holding positions of effective power in the relevant societies or groups. By opposition, simple combatants are exonerated from any liability at this level and can only be judged for the commission of war crimes in violation of the *ius in bello*. Yet, as Robert Nozick underlines in his review of *Just and Unjust Wars*, where Michael Walzer defends this divide (Walzer, 1977: 127-128 and 136-137), this poses problems from a strictly rights-based ethical viewpoint. In such a perspective, one can never “agree that one is absolved of responsibility merely by being told (by the rulers that be) to use legitimate means, whatever the legitimacy of the end to which these are directed”. This raises “the interesting issue of precisely how to treat the captured soldiers of an aggressive army” and whether they “are all to be tried for murder or attempted murder” (Nozick, 1997: 301); a clearly unconceivable conclusion, in the current state of the world, not only for practical but also for obvious humane reasons. While humanitarian law clearly protects ordinary combatants from such a fate, it might be argued that a strict horizontal application of the basic human rights paradigm would entail exactly that unsavoury result; hence, the discrepancy between the two branches of international law.

Then again, unlike civil liability, criminal responsibility requires an element of *mens rea*; that is, the intention to commit the imputed infraction. The notion of *mens rea* comes from the Latin adage *actus facit reum nisi mens sit rea*, which means that the deed itself cannot be determinative of guilt in the absence of a blameworthy intent. Accordingly, penal courts “should not find a man guilty of an offence against the criminal law unless he has a guilty mind” and the imputation of said crime requires proof of both the criminal act and intent of its perpetrator.²³ The vast majority of national systems have adopted the concept under one form or another, often as a presumption, with the result that it most likely falls under the scope of Article 38 of the Statue of the International Court of Justice, in its quality of general principle of law (Schabas, 2003b: 1015). In consequence, the willingness to perpetrate an offence cannot be alleged in the absence of a free decision of the accused party to do so. As a result, violations of the *ius ad bellum* and acts of aggression are not attributable to individuals who have been coerced into taking part in the hostilities. Whereas volunteers and mercenaries could potentially be held liable for such breaches of international law - which might explain why, under Article 47 of the First Additional Protocol to the Geneva Conventions, the latter are not automatically granted the status of prisoners of war - conscripted soldiers would never qualify because they would necessarily benefit from an excuse of duress. It largely resolves the practical conflict of normative premises. This being said, this question presents much broader and graver theoretical ramifications; be it at the legal, the criminological or the philosophical level.

A more unsettling tension to reconcile is that of the prosecution and punishment of individuals for grave breaches of the *ius in bello* or the commission of other international crimes. In fact, even though the lack of personal *mens rea* might seem

²³ *Fowler v. Padget*, 1798, 101 E.R. 1103; *R v. Tolson*, 1889, 23 Q.B.D. 168; *Sherras v. de Rutzen*, 1895, 72 L.T.R. 839; *Brend v. Wood*, 1946, 175 L.T.R. 306; *Harding v. Price*, 1948, 1 All E.R. 283.

less striking at first sight for war crimes, crimes against humanity or genocidal acts, the question of the responsibility of individual perpetrators poses itself equally acutely in relation to the breaches of the *ius in bello* and, more generally, for all international crimes. And there lies the rub. Typically, international “crimes are manifestations of collective violence and are described by lawyers as structural or system criminality”. In addition, they mostly purport to obtain or keep political power. Accordingly, the penalisation of specific individual actors for this archetypical form of ‘group’ offence constitutes a paradox. Moreover, most legal orders traditionally reject the idea of collective criminal responsibility, and rightly so, as a breach of the principle of personal culpability. Besides, states’ apparatus usually sanctions, if it does not encourage, the perpetration of international crimes; which casts the particular offenders in the part of simple (law-abiding) executioners of professed ‘crimes of obedience’ (Drumbl, 2007; Smeulers, 2008: 971-980). In fact, history shows that individual free will often leaves way to blind submission to authority under totalitarianism and in times of war or general upheaval (Milgram, 1974; Zimbardo, 2007). This leads to the wider philosophical question of how to ascribe individual accountability in totalitarian settings or, as a matter of fact, even in ordinary democracies; where national residents did not choose nor necessarily agree with the actions and policies adopted by the government supposed to represent them.

Because of the banality of the evils committed under extreme circumstances (Arendt, 1963; Smeulers and Werner, 2010) and the collective dimension of international crimes, the attribution of full responsibility for these offences to ordinary citizens is not easily brought together with the retributive and symbolical or expressive purposes traditionally associated with criminal justice. However, the challenge is not adequately met by any satisfactory alternative either. Obviously, (randomly) picking a few scapegoats to bear responsibility for the actions of an entire regime similarly contradicts its ethical underpinnings. On one hand, “it fails to hold accountable the full array of people who individually are responsible for the collectivisation of atrocity” (Drumbl, 2007: 37), with the result that it does not fulfil the main prerequisite for an effective deterrence policy²⁴ and contradicts allegations to the effect that it will end impunity. On the other hand, the arbitrariness of such an indictment process vitiates the most basic conditions of fairness; ultimately, giving rise to justified charges of partiality and, thus, undermining any claim to legitimacy of the following trials. As a matter of fact, “the need to select challenges the very concept of fair justice and retribution” (Smeulers, 2008: 982); independent of the selection process’ focus on the physical perpetrators who actually pulled the triggers, their commanders or hierarchical superiors, people who held certain positions of power on the basis of some sort of functional (presumed or vicarious) liability, or the master-minds who effectively planned and orchestrated the commission of the crimes under judgement. In truth, part of the doctrine has tried to establish grades of “moral blameworthiness” and attach legal consequences to it; for example, placing all individuals belonging to the ‘responsible’ group or society

²⁴ Indeed, it has been recognised from the very beginnings of criminology and penology that, if deterrence works at all - a controversial contention in itself - the certainty to be caught and punished does prevent crimes much more effectively than the severity of the punishment (Beccaria, 1764: Chapter 27).

on a descending scale, extending from the main entrepreneurs of the conflict to simple bystanders who merely failed to intervene, passing by various types of leaders, lower level perpetrators, accomplices, and beneficiaries of the atrocities (Drumbl, 2007: 25). Yet, each of these options presents some problems. In particular, most of the rank-and-file might not possess the required *mens rea* to be held personally culpable, while individuals who occupy higher social positions do not necessarily get involved in the design and preparation of the offences. Furthermore, responsibility is never to be assumed or presumed in penal matters, which nullifies attempts at making people 'strictly' liable or accountable for international crimes on a purely functional, vicarious or other 'objective' basis.

4.2. Alternative forms of liability

The necessity to avoid penalising specific individuals for essentially systemic crimes warrants an investigation into alternative legal avenues, more easily reconcilable with basic human rights. First of all, states' liability can now be invoked for international offences, even if through other avenues than penal justice,²⁵ while states' criminal responsibility and their subjection to the jurisdiction of the International Criminal Court have been defended, *de lege lata* and *de lege ferenda* (Quirico, 2005). In two cases brought up by relatives of people killed in Srebrenica, a national court judged the Netherlands liable for the fate of several individuals whom Dutchbat soldiers had evicted from their compound after the fall of the enclave.²⁶ Likewise, more individuated compensatory and restorative mechanisms, grounded in tort law, contract and restitution, have been advocated as an alternative means of solving the current conundrum (Drumbl, 2007: 195-196). In this frame, a French tribunal found Radovan Karadžić and Biljana Plavšić guilty of wartime abuses against a Bosnian family, who had fled to France after a 1992 attack of their home in Foča, and awarded some monetary compensation to the plaintiffs.²⁷ While the recognition of state's responsibility constitutes a better answer to the dilemma raised by the impossibility to totally reconcile the imperatives of the fight against impunity with the requirement of an actual individual responsibility, it risks creating at the same time a collective guilt complex at the national level. Moreover, international criminal law is premised on the contrary assumption that only individuals can commit crimes, and not abstract entities. In consequence, the best available option becomes a switch of emphasis from purely penal to compensatory solutions, inherited from civil liability adjudication.

Whereas this alternative presents the significant advantage of perfectly fitting in the human rights paradigm and further adopting its logical implications at the inter-subjective level, it also entails a total erasure of the strictly criminal aspect of the ensuing proceedings. In a nutshell, short of abandoning altogether the idea of individual criminal responsibility for grave violations of international norms, no answer resolves the equation between human rights and international criminal law

²⁵ ILC, 2001 Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts Adopted by the Drafting Committee on Second Reading, UN Doc., A/CN.4/L.620/Rev.1.

²⁶ Court of Appeal of The Hague, Mustafić, No 200.020.173/01, & Nuhanović, No 200.020.174/01, 5 July 2011.

²⁷ Tribunal of Grande Instance of Paris, Kovac v. Karadžić and Plavšić, 14 Mar. 2011.

suitably. To sum up, while the human rights and humanitarian paradigms supplement each other constructively and have helped enhance the protection of individual rights, they are more difficult to reconcile with international criminal law requirements. The essentially punitive aim of criminal justice (and, especially, of trials of the nature and gravity of international criminal trials) has produced a serious backlash against both basic rights of the accused and general principles of penal law widely recognised at the national level. Moreover, part of the conundrum lies in the irreconcilability of the disciplines' tenets and approaches to the issue of responsibility. In this regard, the prevalence of peremptory human rights standards over any contradictory international duties of states or other international actors must be strongly reaffirmed in the presence of competing obligations, including those that derive from international criminal rules. Accordingly, the interpretation and application of the latter need to be informed by a strict respect of the fundamental rights of the individuals involved in the criminal process, be it in their quality of accused, victim or mere witness; even if the resolution of the humanitarian equation passes by non-strictly penal avenues.

5. References

1. Arendt, H. (1963). *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*. New York: Viking Press.
2. Beccaria, C. (1764). *Dei delitti e delle pene*.
3. Byrnes, A.C. (2000). *Overlapping Crimes: Torture and other Offences Involving the Violation of the Physical or Mental Integrity of the Human Person*. In G.K. McDonald & O. Swaak-Goldman (Eds.), *Substantive and Procedural Aspects of International Criminal Law: The Experience of International and National Courts*, Vol. I, Commentary (pp. 197-245). The Hague: Kluwer.
4. Cartuyvels, Y. et al. (2007). *Droits de l'homme: Bouclier ou épée du droit pénal?* Brussels: Facultés Universitaires Saint-Louis.
5. Dinstein, Y. (1984). *Human Rights in Armed Conflict: International Humanitarian Law*. In T. Meron (Ed.), *Human Rights in International Law: Legal and Policy Issues* (pp. 345-368). Oxford: Clarendon.
6. Dupuy, P.-M. (2006). *Droit international public* (8th ed.). Paris: Dalloz.
7. Dupuy, P.-M. (1987). *L'individu et le droit international: Théorie des droits de l'homme et fondements du droit international*. *Archives de philosophie du droit*, 119-133.
8. Dupuy, P.-M. (2003). *L'unité de l'ordre juridique international*, Leiden: Nijhoff.
9. Drumbl, M.A. (2007). *Atrocity, Punishment, and International Law*. Cambridge: Cambridge University Press.
10. Eide, A. (1984). *The Laws of War and Human Rights: Differences and Convergence*. In C. Swinarski (Ed.), *Studies and Essays on International Humanitarian Law and Red Cross Principles in Honour of J. Pictet* (pp. 675-697). Geneva: International Committee of the Red Cross.
11. Fichtelberg, A. (2008). *Liberal Values in International Criminal Law: A Critique of Erdemović*. *Journal of International Criminal Justice*, 3-19.
12. Fletcher, G.P. (1998). *Basic Concepts of Criminal Law*. Oxford: Oxford University Press.

13. Guellali, A. (2008). *Droit international pénal, droit humanitaire et droits de l'homme: Vers une convergence des trois domaines normatifs?* Florence: European University Institute.
14. Gowlland-Debbas, V. (1999). *The Right to Life and Genocide: The Court and an International Public Policy*. In L. Boisson De Chazournes & P. Sands (Eds.), *International Law, the International Court of Justice and Nuclear Weapons* (pp. 315-337). Cambridge: Cambridge University Press.
15. Hart, H.L.A. (1958). *Murder and the Principles of Punishment: England and the United States*. *Northwestern University Law Review*, 52/4, 433-461.
16. Heritage Foundation, *Military Commissions and Due Process*, <http://www.heritage.org/research/nationalsecurity/enemydetention/militarycommissions.cfm>
17. Maison, R. (2004). *Le droit international des droits de l'homme et les juridictions internationales pénales*. In G. Cohen & J.F. Flauss (Eds.), *Droit international, droits de l'homme et juridictions internationales pénales: Actes de la table ronde du 10 juillet 2003 organisée par l'Institut international des droits de l'homme* (pp. 121-ff). Bruxelles: Bruylant.
18. Milgram, S. (1974). *Obedience to Authority: An Experimental View*. New York: Harper.
19. Nozick, R. (1997). *War, Terrorism, Reprisals: Drawing Some Moral Lines*. In R. Nozick, *Socratic Puzzles* (pp. 300-304). Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
20. Quirico, O. (2005). *Réflexions sur le système du droit international pénal: La responsabilité 'pénale' des états et des autres personnes morales par rapport à celle des personnes physiques en droit international*. Toulouse: Université Toulouse I Sciences Sociales.
21. Reiter, A. (2013). *Kafka's Legacy: International Criminal Justice, Evangelical Law Making and the Rights of the Accused*. In *Međunarodna Krivična Dela: Dvanaesti Tematski Međunarodni Naučni Skup*. Belgrade: International Criminal Law Association.
22. Robinson, D. (2008). *The Identity Crisis of International Criminal Law*. *Leiden Journal of International Law*, 21/4, 925-963.
23. Robinson, D. (2010). *The Two Liberalisms of International Criminal Law*. In: C. Stahn & L. Van Den Herik (Eds.), *Future Perspectives on International Criminal Justice* (pp. 115-160). The Hague: Asser.
24. Rodley, N.S. (1998). *Impunity and Human Rights*. In M.C. Bassiouni & C.C. Joyner (Eds.), *Reining in Impunity for International Crimes and Serious Violations of Fundamental Human Rights: Proceedings of the Siracusa Conference (17-21 September 1998)* (pp. 71-78). Ramonville: Erès.
25. Rosas, A. (1976). *The Legal Status of Prisoners of War: A study in International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts*. Helsinki: *Annales Academiae Scientiarum Fennicae*.
26. Rosas, A. & M. Sandvik (1995). *Armed Conflicts*. In A. Eide, C. Krause & A. Rosas (Eds.), *Economic, Social, and Cultural Rights: A Textbook* (pp. 341-352). Dordrecht: Nijhoff.
27. Schabas, W.A. (2004). *Balancing the Rights of the Accused with the Imperatives of Accountability*. In: P. Malcontent and R. Thakur (Eds.), *From Sovereign Impunity to International Accountability: The Search for Justice in a World of States* (pp. 154-168). New York: United Nations University Press.

28. Schabas, W.A. (2003). Criminal Responsibility for Violations of Human Rights. In: J. Symonides (Ed.), *Human Rights: International Protection, Monitoring, Enforcement* (pp. 281-302). Aldershot: Ashgate.
29. Schabas, W.A. (2003b). *Mens Rea and the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia*. *New England Law Review*, 37/4, 1015-1036.
30. Smeulers A. (2008). *Punishing the Enemies of All Mankind*. *Leiden Journal of International Law*, 21/4, 971-993.
31. Smeulers, A. & W. Werner (2010). *The Banality of Evil on Trial*. In C. Stahn & L. Van Den Herik (Eds.) *Future Perspectives on International Criminal Justice* (pp. 24-43). The Hague: Asser.
32. Van Boven, T. (1991). *Reliance on Norms of Humanitarian Law by United Nations' Organs*. In A.J.M. Delissen & G.J. Tanja (Eds.), *Humanitarian Law of Armed Conflict: Challenges Ahead* (pp. 495-ff). The Hague: Nijhoff.
33. Walzer, M. (1977). *Just and Unjust Wars*. New York: Basic.
34. Zimbardo, P.G. (2007). *The Lucifer Effect: Understanding How Good People Turn Evil*. New York: Random House.

NOVIJE PROMJENE U UREĐENJU ZASTARE U REPUBLICI HRVATSKOJ – NA TRAGU POLITIČKE INSTRUMENTALIZACIJE ILI TEŽNJE KA OSTVARENJU PRAVEDNOSTI?*

Maja Munivrana Vajda
Sunčana Roksandić Vidlička
Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Sažetak: Pravno-politička zbivanja u Republici Hrvatskoj u posljednjih nekoliko godina ukazuju na jedan zanimljiv trend, a to je nastojanje da se višegodišnje nesankcioniranje i brojni propusti u progonu nekih, prvenstveno gospodarskih kaznenih djela riješe ukidanjem zastare odnosno produljenjem zastarnih rokova. Nekad uistinu promjene u uređenju zastare, tj. njeno produljenje ili čak ukidanje, predstavljaju jedini mogući odgovor na kaznena djela koja su bila „gurnuta pod tepih“ dugi niz godina. Ipak, nije se uvijek moguće oteti dojmu da se pravni institut zastare ponekad instrumentalizira kako bi se na njemu zaradili politički bodovi. Naravno, kaznena politika samo je jedna od politika na kojima se i u drugim državama legitimno prikuplja podrška javnosti, no ono što zabrinjava je povremeno stihijsko rješavanje nagomilanih problema te u zadnje vrijeme često zadiranje u načelo zabrane retroaktivnosti kao jedan od ključnih postulata načela zakonitosti, pravne sigurnosti i vladavine prava. U ovom radu autorice će analizirati sadržaj i opravdanost nedavnih promjena instituta zastare, počevši od novog Kaznenog zakona, preko Ustavnih promjena iz 2010. godine vezano uz ukidanje zastare za kaznena djela ratnog profiterstva i iz procesa pretvorbe i privatizacije te do najnovijeg prijedloga ustavnog ukidanja zastare za politička ubojstva, o kojem se intenzivno raspravlja posljednjih nekoliko mjeseci.

Ključne riječi: zastara, zastarni rokovi, tranzicija, ratno profiterstvo, pretvorba i privatizacija, politička ubojstva, zabrana retroaktivnosti, pravna sigurnost.

* Ovaj rad je rezultat rada na projektu Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu *Razvoj pravno sistema Srbije i harmonizacija sa pravom EU*.

1. Umjesto uvoda – pregled promjena

Gospodarska kaznena djela iz pretvorbe i privatizacije, koja je započela već 1988. godine, rezultirala su značajnim gubicima. Velika većina tih djela nije procesuirana, što je ostavilo teške posljedice na cjelokupno gospodarstvo i, ne manje važno, značajno umanjilo povjerenje hrvatskih građana u vladavinu prava i pravnu državu. Hrvatska se kao tranzicijska država suočila i još uvijek suočava i s brojnim drugim problemima u funkcioniranju pravosudnog sustava, a mnoge od tih problema nastojala je riješiti učestalim izmjenama zakonodavnog okvira, od kojih se posebno ističe ukidanje zastare odnosno produljenje zastarnih rokova. Izmjene na polju zastare omogućile su procesuiranje kaznenih djela počinjenih prije dva desetljeća, čiju kulminaciju predstavlja suđenje bivšem hrvatskom premijeru, Ivi Sanaderu.

Iako se promjene u uređenju zastare mogu opravdati težnjom ka makar zakašnjelom ostvarenju pravednosti, nije posve moguće oteti se dojmu da se pravni institut zastare ponekad politički instrumentalizira. Naravno, kaznena politika samo je jedna od politika na kojima se i u drugim državama legitimno prikuplja podrška javnosti, no ono što zabrinjava je povremen stihijski pristup te zadiranje u načelo zabrane retroaktivnosti kao važan segment načela zakonitosti, pravne sigurnosti i vladavine prava.

Naime, jasno je kako promjene u uređenju zastare mogu dovesti okrivljenika u nepovoljniji položaj kada dođe do produljenja zastarnih rokova, što je učinjeno novim Kaznenim zakonom, koji je stupio na snagu 1. siječnja 2013. godine.¹ U tom se slučaju postavlja pitanje ne krši li se primjenom produljenih zastarnih rokova na ranije počinjena djela načelo zakonitosti, što ćemo razmatrati u sljedećem poglavlju.

Treće poglavlje posvetit ćemo osobitostima potpunog ukidanje zastare za pojedina kaznena djela. Prema novom stavku 4. članku 31. Ustava RH² ne zastarijevaju kaznena djela ratnog profiterstva, kao ni kaznena djela iz procesa pretvorbe i privatizacije, počinjena u vrijeme Domovinskog rata i mirne reintegracije, ratnog stanja i neposredne ugroženosti neovisnosti i teritorijalne cjelovitosti države, propisana zakonom, ili ona koja ne zastarijevaju prema međunarodnom pravu.³ Osobitost Ustavne odredbe i Zakona o nezastarijevanju kaznenih djela ratnog profiterstva i kaznenih djela iz procesa privatizacije i pretvorbe iz 2011. godine (dalje: Zakon o nezastarijevanju),⁴ koji navedenu ustavnu odredbu razrađuje, jest to da se ukidanje zastare odnosi i na ona djela za koja je već nastupila zastara prije stupanja na snagu izmjene Ustava. Hoće li Zakon o nezastarijevanju i ustavna izmjena ostati samo politička proklamacija, ili će se zaista primjenjivati u praksi,

¹ *Narodne novine*, 125/11, 144/12.

² *Narodne novine*, 56/90, 135/97, 8/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10.

³ Odredbom čl. 5. Promjene Ustava Republike Hrvatske (*Narodne novine*, 76/10) u čl. 31. st. 3. Ustava Republike Hrvatske dodan je st. 4. Zato novi Kazneni zakon u čl. 81. st. 2. i 83. st. 2. propisuje kako kazneni progon i izvršenje kazne ne zastarijeva kada su u pitanju ne samo kaznena djela genocida (čl. 88. KZ11), zločina agresije (čl. 89. KZ11), zločina protiv čovječnosti (čl. 90. KZ11) i ratnog zločina (čl. 91. KZ11), već i druga „djela koja ne zastarijevaju prema Ustavu Republike Hrvatske (čl. 81. st. 2. KZ11) ili međunarodnom pravu“.

⁴ *Narodne novine*, 57/11.

ovisit će i o odgovoru na pitanje je li pravno dopustivo i održivo ukinuti zastarijevanje onih djela za koja je zastara već nastupila.

Konačno, osvrnut ćemo se i na najnoviji prijedlog izmjene Ustava RH, kojim se nastoji retroaktivno ukinuti zastara za politička odnosno sva teška ubojstva. Iako je riječ tek o prijedlogu ustavnih promjena oko kojeg još nema političkog konsenzusa, neizostavno je kratko se osvrnuti i na to pitanje jer ono ocrtava balansiranje između političke instrumentalizacije zastare i njenog korištenja s ciljem ostvarenja pravednosti.

2. Produljenje zastarnih rokova u novom Kaznenom zakonu RH

Dana 1. siječnja 2013. godine na snagu je stupio novi Kazneni zakon. Novi Kazneni zakon (dalje: KZ11) unio je više promjena u uređenje zastare među kojima, kao možda najvažnije, valja istaknuti napuštanje razlikovanja između apsolutne i relativne zastare te uvođenje jedinstvenih zastarnih rokova. Na taj način je zakonodavac želio otkloniti poteškoće u vezi s utvrđenjem koje radnje prekidaju zastaru,⁵ što je u praksi izazivalo nemale probleme.⁶ Propisani jedinstveni rokovi za kazneni progon sada su dulji od dosadašnjih za relativnu zastaru, a u nekim slučajevima su dulji čak i od rokova prijašnje apsolutne zastare.⁷ Istovremeno, člankom 86. novog Kaznenog zakona pod naslovom „Primjena rokova zastare“ je određeno:

„Ako se prije nastupa zastare kaznenog progona ili zastare izvršenja kazne promijeni rok zastare, primijenit će se zastarni rokovi novog zakona.“

Na prvi pogled je jasno kako primjena ove odredbe može dovesti okrivljenika u nepovoljniji položaj, budući da članak 86. KZ11 valja primijeniti neovisno o tome produljuje li novi zakon rok zastare za određeno kazneno djelo ili ga skraćuje. Stoga se valja upitati ne krši li se člankom 86. KZ11 ustavno načelo zakonitosti, tj. zabrana povratne primjene jednako strogog ili strožeg zakona. Drugim riječima, ne bi li na kaznena djela počinjena prije stupanja na snagu KZ11 trebalo primijeniti (povoljnije) zastarne rokove iz ranije važećeg zakona?

Odgovor na to pitanje ovisi o funkciji zastare, koja se obično promatra u kontekstu analize pravne prirode zastare kao pretežno materijalnopravnog ili procesno-pravnog instituta. Shvati li se zastara kao, isključivo ili dominantno, institut materijalnog kaznenog prava i na odredbe o zastari valja primijeniti članke 2. i 3. KZ11, koji apostrofiraju ustavno načelo zakonitosti i načelo primjene blažeg zakona. U protivnom, na zastaru se može primijeniti procesno načelo *tempus regit actum* te

⁵ Novoselec, P. & Bojanić, I. (2013), *Opći dio kaznenog prava*, Zagreb: Pravni fakultet u Zagrebu, str. 283.

⁶ Više o problemima koje je prekid zastare uzrokovao u praksi v. Petranović, M. Zastara kaznenog progona i izvršenja kaznenih sankcija, dostupno na <http://www.vsrh.hr/EasyWeb.asp?pcpid=388> 10. rujna 2013.

⁷ Vidjeti Turković, K. et al. (2013), *Komentar Kaznenog zakona*, Zagreb: Narodne Novine, str. 120. Primjera potonje je zastarni rok za kaznena djela s propisanim kaznom težom od tri godine za koja po KZ11 zastara nastupa nakon petnaest godina, dok je za ista djela, za koja je propisana kazna zatvora duža od tri godine (do pet godina zatvora), prema Kaznenom zakonu iz 1997. godine s daljnjim izmjenama (dalje: KZ97) relativna zastara nastupala već nakon pet godina (sukladno čl. 19. st. 1 podst. 4 KZ97), a apsolutna nakon deset godina.

nema prepreke da se dulji zastarni rokovi primijene retroaktivno, barem u situacijama kada zastara još nije nastupila.⁸

2.1. Pravna narav zastare

Stavovi hrvatskih pravnih teoretičara oko pravne naravi zastare su podijeljeni. S jedne strane, neki smatraju kako se zastara s vremenom profilirala kao institut materijalnog kaznenog prava ili pak kako kod tog instituta barem pretežu materijalnopravni sadržaji. Takav stav, između ostalih, danas zastupa Cvitanović, koji materijalnopravnu narav zastare izvodi iz povijesnog razvoja svrhe kažnjavanja (obrata od represivnog ka preventivnom) i koji apostrofira zastaru kao jedan od važnijih pojmova politike suzbijanja kriminala koja korelira najbolje s teorijama specijalne prevencije.⁹ Cvitanović ističe kako nije sporno da institut zastare ne treba poimati kao pravo počinitelja, ali isto tako navodi kako zastara posredno predstavlja pravo svih građana, a onda i počinitelja na pravnu predvidljivost i pravnu sigurnost. Konačno, zaključak o primjeni načela zakonitosti odnosno zabrane retroaktivnosti i na institut zastare Cvitanović izvodi iz promatranja Kaznenog zakona kao jedinstvene i koherentne cjeline općeg i posebnog djela. Pri tome ističe kako kazneno djelo valja promatrati u njegovoj punoći, kroz obilježja i kroz sankciju, ali i kroz zastarne rokove čijim mijenjanjem djelo može postati teže ako primjenjujemo produljene zastarne rokove na kaznu određenu ranijim zakonom.¹⁰

Svojevremeno se protiv retroaktivne primjene duljih zastarnih rokova zalagao i Bačić. Prema njemu „[p]ovratnu snagu nema onaj zakon koji bi produžio već započeti rok zastarijevanja ili ukinuo nastupjelu zastaru, ali, povratni učinak imao bi zakon koji bi skratio te rokove.”¹¹ Ujedno je Bačić ispravno ukazivao kako materijalnopravni sadržaji jasno pretežu kod zastare izvršenja kazne koja nije motivirana procesnim razlozima (teškoćama dokazivanja, opasnošću od pogrešnih odluka), već gubljenjem smisla izvršenja osude „jer su djelo i kazna pali u zaborav”.¹²

S materijalnopravnim pristupom se slažu i neki suvremeni hrvatski praktičari,¹³ a to je stajalište zauzeto i u Obrazloženju izmjena i dopuna Kaznenog zakona iz

⁸ Upravo procesni sadržaj zastare opravdava retroaktivnu primjenu produljenih zastarnih rokova, pa je tako, primjerice, u komentaru izmjene belgijskog Kaznenog zakona 1993. (kojim se na nacionalnoj razini ukinula zastara za ratne zločine, genocid te zločine protiv čovječnosti) retroaktivna primjena odredbe o ukidanju zastare obrazlagana činjenicom da je u belgijskoj praksi institut zastare procesni institut. Više u Kok, R. A. (2007), *Statutory Limitations in International Criminal Law*, The Hague: T. M. C. Asser Press.

⁹ Protokom vremena gubi se potreba za specijalnom prevencijom pa se onda gasi i zahtjev države za kažnjavanjem, njem. *Strafenspruch*. V. Cvitanović, L. (2006), Aktualna problematika zastare u hrvatskom kaznenom zakonodavstvu, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 13/2, str. 510. Stoga i ukidanje zastare (a isto bi se odnosilo i na povratnu primjenu produljenih rokova) mogu opravdati samo izrazito važni kriminalnopolitički razlozi kakvi su postojali u odnosu na međunarodne zločine (nije ih opravdano zaboraviti, upitna je resocijalizacija počinitelja, razlozi međunarodne solidarnosti i međunarodne obveze). Takva kriminalnopolitička opravdanja prema Cvitanoviću ne postoje kod drugih odstupanja.

¹⁰ *Ibid.*, str. 514., 516.

¹¹ V. Bačić, F. (1998), *Opći dio kaznenog prava*, Zagreb: Informator, str. 481.

¹² *Ibid.*

¹³ Tako sutkinja Katušić-Jergović, S. (2006), Zastara, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 13/2, str. 540., te odvjetnica Drenški Lasan, V. (2010), Odnos načela vladavine prava i instituta obvezne primjene blažeg zakona s aspekta zastare u praksi hrvatskih sudova, *Odvjetnik*, 9–10, str. 41–45.

2006. godine, u kojem je izrijeком stajalo: „produljeni zastarni rokovi mogu se odnositi i primijeniti samo na kaznena djela koja bi bila ili će biti počinjena nakon stupanja na snagu zakona s takvim promjenama, a nikako retroaktivno na kaznena djela ili izrečene kazne prije toga.“¹⁴

Ipak, gore izloženo stajalište nije, kao što je već navedeno, opće prihvaćeno ni u hrvatskoj literaturi, ni u poredbenom pravu. U RH, čini se štoviše, dominira stav kako je zastara institut mješovite prirode, kod kojeg značajnu ulogu igraju i procesni elementi.¹⁵ Nastup zastare predstavlja negativnu procesnu pretpostavku za donošenje meritorne odluke,¹⁶ a procesnopravne posljedice ima i mirovanje zastare. Osim toga, zastara kaznenog progona je makar dijelom motivirana procesnim, praktičnim razlozima (kao što je otežana mogućnost dokazivanja), a ne isključivo nestankom potrebe kažnjavanja.

Pri tome se argument kako je u hrvatskom pravnom sustavu zastara detaljno uređena propisima Kaznenog zakona, a ne Zakona o kaznenom postupku „pa zajedno s drugim odredbama Kaznenog zakona čini koherentnu cjelinu“ ne čini presudnim za procjenu pravne naravi zastare. Naime, svrstavanje odredbi o zastari u Kazneni zakon samo po sebi ne govori nužno u prilog zaključku o dominaciji materijalnopravne naravi zastare. I neke nedvojbeno procesne odredbe tradicionalno su smještene u Kaznenom zakonu (zbog povezanosti s materijom na koju se odnose).¹⁷

Osim toga, većina hrvatskih autora se slaže kako nastupanje zastare nije pravo počinitelja. Još je davno Zlatarić upravo iz te tvrdnje izvodio zaključak kako „ako zastara po starom zakonu još nije nastupila, onda produženje roka zastare ili njeno potpuno ukidanje novim zakonom ne dira ni u kakva prava učinioca, jer zastara je institut uveden iz razloga oportuniteta, a ne kao privilegija za učinioca.“¹⁸ Zlatarić je obrazlagao ovu tvrdnju i pozivanjem na vladajuće stajalište njemačke teorije i prakse,¹⁹ navodeći kako u slučajevima kada zastara još nije nastupila djelo i dalje ostaje kažnjivo i počinitelj to zna; on ima pravo znati hoće li za nešto biti kažnjen i kojom kaznom, ali ne i kako se dugo nakon počinjenog djela može skrivati; ukratko, on nema pravo kalkulirati s nastupom zastare, a isto danas ističu i drugi naši autori.²⁰

Ako se prihvatiti taj stav, prema kojem je zastara mješovit institut, odredbu čl. 86. KZ11 valja primijeniti dok zastara još teče neovisno o tome produljuje li se novim Kaznenim zakonom rok zastare za određeno kazneno djelo ili se on skraćuje. Tom se odredbom, dakle, ne odstupa od ustavnog načela zabrane retroaktivnosti.

¹⁴ *Narodne novine*, 71/06. Jednako jasno stajalište, međutim, nije iznijeto u pogledu nove odredbe koja je uvela mirovanje zastare zbog maloljetnosti žrtve u čl. 19. st. 2. KZ97, jer mirovanje u konačnici ima iste učinke kao i produženje zastarnog roka.

¹⁵ Usp. npr. Pavišić, Grozdanić, V. & Veić. P. (2007), *Komentar Kaznenog zakona*, Zagreb: Narodne novine, str. 56–57, 75.; Novoselec, P. & Bojanić, I. (2013), str. 282.

¹⁶ V. čl. 206., 224., 355., 380., 386., 452. Zakona o kaznenom postupku (*Narodne novine*, 152/08, 76/09, 80/11, 121/11, 91/12, 143/12, 56/13).

¹⁷ Riječ je, primjerice, o nekim odredbama vezanim uz prostorno važenje kaznenog zakonodavstva koje se odnose na mogućnost pokretanja kaznenog postupka u RH. Usp. čl. 16. KZ97 i čl. 18. KZ11, koji čak nose naslov „Posebnosti glede pokretanja kaznenog postupka za kaznena djela počinjena izvan područja RH“.

¹⁸ Zlatarić, B. (1972), *Krivično pravo*, I. svezak, Zagreb: Informator, str. 98.

¹⁹ Za suvremene zastupnike takvog stava v. npr. Roxin, C. (2006), *Strafrecht, Allgemeiner Teil, Band I* (4. Aufl), München: C. H. Beck, str. 168.

²⁰ Novoselec, P. & Novosel, D. (2011), Nezastarijevanje kaznenih djela ratnog profiterstva i kaznenih djela iz procesa pretvorbe i privatizacije, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 18/2, str. 606.

2.2. Poredbenopravni pregled

Problematika produljenja zastarnih rokova često je u poredbenom zakonodavstvu, kao i danas u RH, vezana uz napuštanje razlikovanja između relativne i apsolutne zastare koje se u praksi pokazalo problematičnim.²¹ Tako je švicarski Kazneni zakonik izmjenama koje su stupile na snagu 1. siječnja 2007. godine potpuno napustio razlikovanje apsolutne i relativne zastare te brisao odredbu o prekidu zastare (članci 97. do 101.).²² No, za razliku od hrvatskog rješenja, švicarski je zakonodavac izričito zauzeo stav da se produljeni zastarni rokovi mogu primijeniti na djela počinjena prije njihova stupanja na snagu samo onda kada su blaži, tj. povoljniji za počinitelja (članak 389. švicarskog Kaznenog zakona). No, osim što trpi kritike u švicarskoj literaturi, ni sam švicarski Kazneni zakonik nije dosljedan jer dopušta retroaktivnu primjenu produljenih zastarnih rokova kada je riječ o spolnim deliktima na štetu djece (članak 97. stavak 4.) ako u vrijeme stupanja na snagu te odredbe zastara za ranije počinjena djela još nije nastupila.²³

S druge strane, slično KZ11, francuski Kazneni zakon prema noveli od 9. ožujka 2004. godine u članku 112-2 stavku 4. određuje kako se odredbe o zastari kaznenog progona i izvršenja kazne primjenjuju na kaznena djela počinjena prije njihova stupanja na snagu, bez obzira jesu li strože ili blaže ako u tom trenutku zastara još nije nastupila.

Iako njemački Kazneni zakonik nije napustio razlikovanje relativne i apsolutne zastare kaznenog progona, zakonskim izmjenama u Njemačkoj je više puta došlo do produljenja zastarnih rokova, što je i u toj državi otvorilo raspravu o retroaktivnom djelovanju produljenih zastarnih rokova. Može se zaključiti kako u njemačkoj judikaturi i teoriji dominira stav da je retroaktivno djelovanje produljenih zastarnih rokova dopušteno ako zastarni rok prema ranije važećem zakonu još nije istekao.²⁴ Ovo je pitanje dospjelo i do njemačkog Saveznog Ustavnog suda, koji je zauzeo stav da retroaktivna primjena produljenih ili ukinutih zastarnih rokova nije u suprotnosti s načelom zakonitosti.²⁵ No, zastara koja je već nastupila ne može ponovno početi teći, što treba imati u vidu prilikom razmatranja pitanja iz sljedećeg poglavlja.

2.3. Praksa hrvatskih sudova i Europskog suda za ljudska prava

Stav da produljene zastarne rokove valja primijeniti i na ranije počinjena kaznena djela ako do stupanja na snagu novog zakona već nije nastupila apsolutna zastara prema starom zakonu, bio je zastupljen u hrvatskoj sudskoj praksi i prije stupanja

²¹ Za neujednačenost prakse o prekidu zastare kaznenog progona v. Petranović, M. (2004), *Zastara kaznenog i prekršajnog progona te izvršenja kaznenih i prekršajnih sankcija, Aktualna pitanja kaznenog zakonodavstva*, Zagreb: Inženjerskog biro, str. 219–223.

²² Ranije su u čl. 72. st. 2. egzemplifikativno bile nabrojane radnje kojima se prekida zastara te propisano da apsolutna zastara nastupa kada protekne još polovina (relativnog) zastarnog roka.

²³ Više i o kritikama u švicarskoj doktrini Novoselec, P. & Novosel, D. (2011), str. 607.

²⁴ Schönke, A. & Schröder, H. (2006), *Strafgesetzbuch, Kommentar* (27. Aufl.), München: C. H. Beck, § 2, rubni br. 7, str. 60). Vidjeti i u Novoselec, P. (2009), *Kaznenopravna zastara pred reformom, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 16/2, str. 757.

²⁵ Odluka od 31. 1. 2000. godine, *NStZ*, 5/2000, 251.

na snagu KZ11. To je stajalište zastupao još bivši Vrhovni sud Hrvatske (I Kž-256/83),²⁶ a u novije ga je vrijeme zauzeo i Vrhovni sud Republike Hrvatske na sjednicama Kaznenog odjela od 25. rujna 2006. godine (Su-IV-155/06) i 10. rujna 2007. godine.²⁷

Ipak, ono nije bilo uniformno prihvaćeno u našem pravnom sustavu. Primjerice, potpuno oprečno stajalište u kontekstu prekršaja je nešto ranije zauzela sjednica svih sudaca Visokog prekršajnog suda RH od 16. rujna 2004. godine: „Ako je prema zakonu koji je bio na snazi u vrijeme počinjenja prekršaja nastupila apsolutna zastara, postupak će se obustaviti...“²⁸ Do nedavno su takvo stajalište povremeno zauzimali i neki niži kazneni sudovi.²⁹

Stoga valja posebno istaknuti kako je stajalište Kaznenog odjela VSRH već prihvatio i Ustavni sud RH povodom ustavne tužbe u konkretnom predmetu u kojem se, između ostalog, pojavilo i pitanje primjene produljenih zastarnih rokova na kaznena djela počinjena prije donošenja zakona kojim su produljeni. U tom je predmetu počinitelj osuđen zbog više kaznenih djela primanja mita, pri čemu je primijenjena konstrukcija produljenog djela. Povodom ustavne tužbe, Ustavni je sud naveo slijedeće: „Što se tiče radnji opisanih u točkama 5. i 11. izreke prvostupanijske presude, valja istaknuti da apsolutna zastara za djelo opisano u točki 5. prvostupanijske presude koje je počinjeno 30. rujna 2003. nije nastupila 30. rujna 2007. kao što se ističe u ustavnoj tužbi jer je Zakonom o izmjenama i dopunama Kaznenog zakona (*Narodne novine*, broj 71/06.) izmijenjen članak 19. stavak 1. podstavak 5. KZ-a tako da je rok relativne zastare za kazneno djelo iz članka 347. stavka 3. KZ-a produljen s dvije na tri godine, a apsolutne s tri na šest godina. Budući da u vrijeme stupanja na snagu navedene novele KZ-a apsolutna zastara još nije nastupila, ona se, u smislu pravnog shvaćanja Kaznenog odjela Vrhovnog suda zauzetog na sjednicama od 25. rujna 2006. i 10. rujna 2007. (Izbor odluka VSRH, broj 1/2007), određuje prema produljenom zastarnom roku.“³⁰

Praksa Europskog suda za ljudska prava (dalje: ESLJP) također pruža podlogu za zaključak kako retroaktivna primjena produljenih zastarnih rokova ne krši čl. 7. Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava (dalje: EKLJP). U ovom su kontekstu, između ostalih, značajni predmeti *Achour v. Francuska* i *Kokkinakis v. Grčka*, no najvažnija je presuda u predmetu *Coëme i drugi v. Belgija* od 22. lipnja 2000. godine.³¹ U tom je predmetu ESLJP jasno zaključio kako „produljenje zastarnih rokova ...ne predstavlja kršenje prava zajamčenih člankom 7. EKLJP jer se ta

²⁶ Prema Garačić, A., *Zastara kaznenog progona (de lege lata – de lege ferenda)*, dostupno 10. rujna 2013. g. http://www.vsrh.hr/CustomPages/Static/HRV/Files/AGaracic_ZastaraKaznenogProgona-delegelataidelegerenda.pdf

²⁷ Izbor odluka VSRH, 1/2007, str. 165.

²⁸ Prema Novoselec, P. (2011), *Sudska praksa, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 18/1, str. 279–285.

²⁹ V. primjerice Žup. sud u Zagrebu Kž-1058/00, prema Katušić-Jergović, S. (2006), str. 539.

³⁰ Ustavni sud RH, U-III-54080/2009 od 26. 11. 2010. (NN 137/10). Teksta podcrtala autorica. Povodom podnesenih žalbi Vrhovni je sud pravomoćnu presudu donio 12. svibnja 2009. godine, dakle prije nastupa apsolutne zastare prema novim rokovima u odnosu na navedene radnje. Na ovom mjestu ne ulazim u pitanje odnosa zastare i konstrukcije tzv. produljenog kaznenog djela. Osim toga, treba spomenuti da je Ustavni sud pogrešno naveo kako je apsolutna zastara ranije iznosila tri umjesto četiri godine.

³¹ Br. zahtjeva 32492/96, 32547/96, 32548/96, 33209/96, 33210/96, presuda ESLJP od 22. 6. 2000.

odredba ne može tumačiti kao zabrana produljenja zastarnih rokova kroz izravnu primjenu procesnog zakona ako djelo koje je predmet optužbe nije zastarjelo.³² Dakle, može se zaključiti kako se, iako je točno da se izmjene sadržaja kaznenog djela ne smiju primijeniti retroaktivno na štetu pojedinca optuženog za kazneno djelo o kojem je riječ, produljenjem zastarnih rokova ne mijenja 'sadržaj kaznenog djela',³³ pa retroaktivna primjena takvih duljih zastarnih rokova sama po sebi ne krši čl. 7. EKLJP.

Imajući u vidu sve navedeno, a posebice shvaćanja koja dominiraju u hrvatskoj teoriji, pred sudovima u RH, kao i pred ESLJP, može se zaključiti kako povratna primjena novih, jedinstvenih zastarnih rokova koji su dulji od ranije važećih rokova relativne zastare prema KZ97 (s kasnijim izmjenama i dopunama) ne krši načelo zakonitosti ako u odnosu na djela počinjena prije stupanja na snagu KZ11 već nije nastupila bilo relativna, bilo apsolutna zastara. Stoga se može zaključiti kako članak 86. KZ11 ne krši niti članak 31. stavak 1. Ustava RH niti članak 7. EKLJP

Drugo je, međutim, pitanje retroaktivnog produljenja zastarnih rokova odnosno ukidanja zastare u slučajevima kada je zastara već nastupila. Takvo što se može smatrati protivnim načelima pravne države i vladavine prava.³⁴ U poredbenoj literaturi se ističe kako je ponovno otvaranje isteklih zastarnih rokova nedopustivo jer se izjednačava s povratno djelujućim novim utemeljenjem kažnjivosti.³⁵ Pa ipak, RH je još 2010. godine krenula tim putem s obrazloženjem kako je to nužno radi ostvarenja pravednosti.

3. Ukidanje zastare za kaznena djela iz procesa pretvorbe i privatizacije te ratnog profiterstva Ustavom iz 2010. godine: „pronađeni lijek“ za prošle zlouporabe

Godina 2010. dovela je do zaokreta u pristupu gospodarskim kaznenim djelima u Hrvatskoj. Do promjene u paradigmi došlo je postepeno. U tome je najveću ulogu odigralo Izvješće o reviziji pretvorbe i privatizacije Državnog ureda za reviziju iz 2004. godine.³⁶ Državni ured za reviziju utvrdio je nepravilnosti u 1 936 slučajeva, od kojih se za 271 osnovano sumnjalo da imaju obilježja kaznenog djela, a 247 obilježja prekršaja. Jasno je, međutim, da je za većinu tih djela u međuvremenu nastupila zastara.

Usprkos tome, bilo je jasno kako hrvatska javnost zahtjeva odgovornost od političara i profitera iz procesa privatizacije, a to je iziskivalo i odgovor pravne struke, osobito kaznenog prava. Stoga se istovremeno s radom na donošenju novog

³² V. par. 149. Važno je ipak navesti kako je ESLJP kao značajnu naveo činjenicu da su zastarni rokovi u Belgiji jasno promatrani kao procesni institut.

³³ Usp. Drenški Lasan, V. (2009), str. 41–45. i Novoselec, P. & Novosel, D. (2011), str. 607–608.

³⁴ Wessels, J. & Beulke, M. (2004), *Strafrecht. Allgemeiner Teil. Die Straftat und ihr Aufbau*, C. F. Müller: Heidelberg, str. 13. V. i Schönke, A. & Schröder, H. (2010), *Strafgesetzbuch. Kommentar* (28. Aufl.), München: C. H. Beck, str. 54–55. (r. br. 6 uz § 2).

³⁵ *Ibid.*

³⁶ Izvješće je dostupno na <http://www.revizija.hr/hr/izvjesce/revizije-pretvorbe-i-privatizacije/> (10. rujna 2013.)

Kaznenog zakona pristupilo i izmjenama članka 31. stavka 4. Ustava RH na način da je propisano da:

„ne zastarijevaju kaznena djela ratnog profiterstva kao ni kaznena djela iz procesa pretvorbe i privatizacije počinjena u vrijeme Domovinskog rata i mirne reintegracije, ratnog stanja i neposredne ugroženosti neovisnosti i teritorijalne cjelovitosti države, propisana zakonom ili ona koja ne zastarijevaju prema međunarodnom pravu“.

Također, istim je stavkom propisano kako će se imovinska korist ostvarena tim djelima ili povezana s njima oduzeti. U Odluci o pristupanju promjeni Ustava Republike Hrvatske³⁷ izričito je navedeno kako se ovom dopunom u ustavni tekst uvodi institut nezastarijevanja kaznenih djela počinjenih u procesu pretvorbe i privatizacije jer se ta djela smatraju, kako u javnosti tako i u stručnim krugovima, iznimno teškim djelima za koje je nužno, pravedno i opravdano uskratiti primjenu instituta zastare, posebno imajući na umu vrijeme, okolnosti počinjenja i prouzročene posljedice.³⁸

Iako na prvi pogled jednostavna, ova je ustavna izmjena iznjedrila brojne daljnje probleme i pitanja kao npr. koja to točno kaznena djela ne zastarijevaju odnosno kakva mora biti njihova veza s procesom pretvorbe i privatizacije, što je to ratno profiterstvo, kako očuvati pravni kontinuitet te kako precizirati vremenski okvir u kojem kaznena djela trebaju biti počinjena da ne bi zastarjela, itd. Odgovor na ta pitanja trebao je dati Zakon o nezastarijevanju kaznenih djela ratnog profiterstva i kaznenih djela iz procesa pretvorbe i privatizacije iz 2011. godine. Taj je zakon, međutim, ostavio neriješenim brojne nedoumice, čija analiza premašuje opseg ovog rada. Najvažnije pitanje, kojim ćemo se dalje baviti, a koje proizlazi iz navedene ustavne promjene i Zakona o nezastarijevanju, je dopustivost retroaktivne primjene odredbe o nezastarijevanju na one slučajeve u kojima je zastara već nastupila.

3.1. Retroaktivna primjena odredbe o nezastarijevanju

Odredba Ustava o ukidanju zastare za kaznena djela ratnog profiterstva i kaznena djela iz procesa pretvorbe i privatizacije odmah je po donošenju izazvala veliku pozornost javnosti jer su pretvorba i privatizacija sa svim pojavama koje su im uslijedile postale sinonim za nezakonje i neopravdano bogaćenje.³⁹ Javnost je očekivala da će nakon izmjene Ustava doći do značajnih promjena u progonu pretvorbenog i privatizacijskog kriminala, no to se nažalost još nije dogodilo.⁴⁰ Istovremeno, u znanstvenim je i praktičarskim krugovima nova odredba otvorila mnogobrojna pravna pitanja na koja nije jednostavno dati odgovor. Jedno od njih je i

³⁷ Prijedlog Vlade Republike Hrvatske, rujan 2009. Ustav je izmijenjen Odlukom objavljenom u Narodnim novinama br. 89/2010.

³⁸ Jasno je iz samog obrazloženja da se ne radi samo o vrlo značajnoj pravnoj izmjeni, već i o vrlo bitnoj političkoj izjavi.

³⁹ V. Novoselec, P. & Novosel, D. (2011), str. 603.

⁴⁰ Prema podacima Državnog odvjetništva iz 2011, primjena Zakona o nezastarijevanju najvjerojatnija je bila u 116 spisa u kojima su u tijeku tada bili izvidi ili kazneni postupak (V. u Novoselec, P. & Novosel, D. (2011), str. 618.).

retroaktivno djelovanje ukidanja zastare, odnosno pitanje da li se retroaktivno ukidanje zastare navedenih djela odnosi i na ona djela za koja je već nastupila zastara ili samo na ona za koja zastara još uvijek teče. Kako smo naveli, ova djela uglavnom nisu bila procesuirana i do 2010. godine za većinu tih djela nastupila je zastara.

Već je u prethodnom poglavlju obrazloženo da je ukidanje zastare za ona djela u pogledu kojih zastara još teče dopušteno. Hrvatska pravna znanost i judikatura su prihvatili stav prema kojem je retroaktivna primjena odredbi o nezastarijevanju dopuštena ako zastara još nije nastupila, a to je prevladavajuće mišljenje i u poredbenoj literaturi i praksi ESLJP.

Drugo je pitanje je li Ustav trebao ukidanje zastare proširiti i na slučajeve već nastupjele zastare. Naime, u vrijeme donošenja promjene Ustava daleko najveći broj kaznenih djela ratnog profiterstva i kaznenih djela iz procesa pretvorbe i privatizacije već je zastario pa bi ograničenje ustavne odredbe na slučajeve u kojima zastara još traje bilo hitac u prazno⁴¹. Osim toga, ustavna odredba o ograničavanju ukidanja zastare na kaznena djela kod kojih zastara još teče bila bi nepotrebna jer je takva mogućnost postojala i prije donošenja promjene Ustava, kako se vidi iz prethodnog poglavlja. Istina je da Ustav navedenu mogućnost nije naveo *expressis verbis*, ali smatra se kak tumačenje odredbe čl. 31. st. 4. Ustava ne ostavlja nikakve dvojbe o tome da se ona odnosi i na slučajeve već nastupjele zastare.⁴²

Hrvatskom ustavotvorcu ne može se odreći pravo da pobliže odredi povratno djelovanje kaznenog zakona (legitimnost), a time i sadržaj i opseg načela zakonitosti. Moglo bi se postaviti pitanje je li hrvatski Ustav u suprotnosti s odredbom članka 7. EKLJP. Prema članku 7. stavku 1. EKLJP, nitko ne može biti proglašen krivim za kazneno djelo koje u trenutku počinjenja nije bilo predviđeno kao kazneno djelo prema nacionalnom ili međunarodnom pravu, te se ne može primijeniti teža kazna od one koja je bila primjenjiva u vrijeme počinjenja. Međutim, Zakon o nezastarijevanju ne širi kažnjivost na djela koja nisi bila predviđena kao kaznena djela u vrijeme počinjenja, niti propisuje strožu kaznu. Čak i ako se prihvati šire tumačenje zabrane retroaktivnosti prema kojem se ono odnosi i na zastaru, ta se zabrana može odnositi samo na zakonodavca, dok se ustavotvorcu teško može odreći pravo da dozvoli takvu primjenu u određenoj mjeri.⁴³ Ustavotvorac je dao prednost ustavnom načelu pravednosti⁴⁴ pred zabranom retroaktivnosti. Hrvatska je donošenjem novog zakona i promjenom Ustava izričito pokazala da je zainteresirana za okončanjem široko rasprostranjene i sustavne zloporabe iz vremena pretvorbe i privatizacije koja je dovela do velikih gubitaka dobiti i radnih mjesta, što je prouzročilo velike socijalne nejednakosti.

S druge strane, novo ustavno i zakonsko rješenje moglo bi dovesti i do još većih pravnih i društvenih problema. Pokušaj da se nametne odgovornost s retroaktivnim učinkom stavlja u pitanje vladavinu prava, osobito u slučajevima „tranzicijskog

⁴¹ Novoselec, P. & Novosel, D. (2011), str. 608.

⁴² *Ibid*, str. 608.

⁴³ *Ibid*, str. 610.

⁴⁴ Načelo pravednosti jedno je od temeljnih Ustavnih vrijednosti, sadržano u čl. 3. Ustava („socijalna pravda“).

pravosuđa“ i može dovesti do visokog stupnja tužiteljske selektivnosti. Kao što je rekao *Lamont*, sposobnost regionalnih sustava ljudskih prava da osiguraju poštivanje ljudskih prava tijekom procesa političkih tranzicija i nasilnog sukoba predstavlja ključni test za nadnacionalni pravosudni nadzor država.⁴⁵ Kako je svrha ovog zakona vraćanja povjerenja između građana i države i između građana međusobno, bit će zanimljivo pratiti koliko slučajeva će biti procesuirano i koliko počinitelja osuđeno, te hoće li ovaj zakon služiti samo kao politička proklamacija. Za sada jedini postupak u kojem je donesena prvostupanjska presuda po odredbama Zakona o nezastarijevanju je postupak protiv bivšeg hrvatskog premijera Ive Sanadera.

3.2. Primjena Zakona o nezastarijevanju u praksi – slučaj Ive Sanadera

Ured za suzbijanje korupcije i organiziranog kriminala (USKOK) je dana 31. kolovoza 2011. podigao optužnicu protiv Ive Sanadera (u sporno vrijeme zamjenika ministra vanjskih poslova u Vladi RH) „zato što je prilikom pregovora o uvjetima ugovora o kreditu koji je austrijska banka Hypo-Alpe-Adria International AG trebala odobriti Vladi Republike Hrvatske, dogovorio da mu ta banka kao protuuslugu za njezin ulazak na hrvatsko tržište isplati proviziju u gotovini u iznosu od sedam milijuna austrijskih šilinga, što je banka tijekom 1995. godine i učinila“. Djelo je označeno kao zlouporaba položaja i ovlasti iz članka 337. stavka 3. i 4. KZ97, i kao ratno profiterstvo iz članka 7., alin. 1. i članka 5., alin. 13. Zakona o nezastarijevanju. Primjena Zakona o nezastarijevanju obrazložena je time što je okrivljenik „kao zamjenik ministra vanjskih poslova u Vladi Republike Hrvatske, od kraja 1994. godine do ožujka 1995., u Zagrebu i Republici Austriji, za vrijeme trajanja Domovinskog rata i vrijeme kada je Republika Hrvatska zbog ratnog stanja, visoke inflacije i izuzetno visokih kamatnih stopa na kredite u zemlji teško pronalazila banke kod kojih bi se kreditno zadužila, koristeći teško stanje u kojem se zemlja nalazila zbog oružane agresije na Republiku Hrvatsku, u cilju pribavljanja znatne imovinske koristi za sebe, za sudjelovanje u pregovorima o zaključivanju ugovora o kreditu sa Hypo bankom i kao protuuslugu za plasman navedene banke na hrvatsko tržište, dogovorio isplatu provizije u gotovini u iznosu od 7.000.000 ATS.“⁴⁶

Ujedno je 7. studenog 2011. godine optužno vijeće Županijskog suda u Zagrebu potvrdilo drugu USKOK-ovu optužnicu od 23. rujna 2011. godine kojom se bivši premijer Ivo Sanader, koji je tada bio premijer Vlade RH, tereti za primanje 10 milijuna eura mita od predsjednika uprave MOL-a Zsolta Hernadija u zamjenu za prepuštanje upravljačkih prava u INI toj mađarskoj naftnoj kompaniji početkom 2008. godine.⁴⁷ Za te dvije optužnice protiv Sanadera vodio se jedinstveni postupak. Prvostupanjska presuda donesena je 20. studenog 2013. godine, Ivo Sanader je

⁴⁵ Lamont, C. K. (2011), 'Confronting the Consequences of Authoritarianism and Conflict: the ECHR and Transition in Buyse A. & Hamilton M. (ur.), *Transitional Jurisprudence and the ECHR, Justice, Politics and Rights*', Cambridge: Cambridge University Press, str. 100.

⁴⁶ V. <http://www.dorh.hr/PodignutaOptuznicaProtivIve> (10. rujna 2013.)

⁴⁷ Budući da se po toj optužnici nije postupalo temeljem Zakona o nezastarijevanju, njena analiza nadilazi opseg ovog rada.

proglašen krivim po obje optužnice, za zlouporabu položaja vezano uz Hypo-Alpe-Adria (kažnjivo prema članku 337. stavku 4. KZ97 u vezi s člankom 7, alin. 1. i člankom 5, alin. 13. Zakona o nezastarijevanju) i za primanje mita od MOL-a (članak 347. stavak 1. KZ97), te je osuđen na ukupno 10 godina zatvora.

Dana 23. srpnja 2013. godine USKOK je Županijskom sudu u Zagrebu podnio žalbu na prvostupanjsku presudu zbog odluke suda o kazni za koju USKOK smatra da je izrečena u prekratkom trajanju. Žalbu je državno odvjetništvo obrazložilo pozivanjem na njegov položaj: „Imajući u vidu da je Ivo Sanader kaznena djela počinio koristeći službeni položaj koji je imao obavljajući najviše državne funkcije i to zamjenika ministra vanjskih poslova u vrijeme ratnog stanja u Hrvatskoj, a potom predsjednika Vlade Republike Hrvatske, te da je navedene funkcije umjesto za zaštitu interesa Republike Hrvatske iskoristio za vlastiti interes, USKOK smatra da je optuženom za navedena kaznena djela trebalo izreći kazne u maksimalnom trajanju. Stoga je u žalbi predloženo da Vrhovni sud Republike Hrvatske preinači prvostupanjsku presudu u odluci o kazni te da optuženog Ivu Sanadera osudi na maksimalnu kaznu od 15 godina zatvora“.⁴⁸ Žalila se i obrana, koja traži ukidanje presude i novo suđenje. Budući da je to prva primjena Zakona o nezastarijevanju, pravno stajalište koje će biti zauzeto u pravomoćnoj presudi sigurno će biti od važnosti za daljnju sudsku praksu, a nije isključeno ni da će biti testirano pred ESLJP.

Do ESLJP bi, ukoliko RH pristupi (još jednom) retroaktivnom ukidanju zastare putem ustavnih promjena, što se u posljednje vrijeme čini izglednim, mogao doći i slučaj Josipa Perkovića, osumnjičenog za političko ubojstvo počinjeno prije trideset godina. Slučaj ćemo podrobnije obraditi u sljedećem poglavlju.

4. Retroaktivno ukidanje zastare i za politička ubojstva?

Najnoviji primjer zahvaćanja u institut zastare, ovog puta u pokušaju rješavanja hrvatskih vanjsko-političkih problema, nudi tzv. *lex Perković* i, s njim u vezi, prijedlog promjena Ustava da se politička ubojstva izuzmu od nastupanja zastare neovisno o tome kada su počinjena. Kolokvijalnim nazivom „*lex Perković*“ često se u medijima naziva Zakon o pravosudnoj suradnji u kaznenim stvarima s državama članicama Europske unije i to nakon njegovih posljednjih izmjena,⁴⁹ za koje mnogi misle kako su donesene s prvenstvenim ciljem zaštite Josipa Perkovića od predaje Njemačkoj.⁵⁰ Perković je u Njemačkoj osumnjičen za ubojstvo hrvatskog emigranta Stjepana Đurekovića, koje se često navodi kao primjer politički motiviranog ubojstva, tj. zločina komunističkog režima.⁵¹

⁴⁸ V. <http://www.dorh.hr/PodnesenaZalbaNa> (10. rujna 2013.)

⁴⁹ *Narodne novine*, 91/10, 81/13.

⁵⁰ V. primjerice tekst Davora Butkovića objavljen u subotu, 31. kolovoza 2013. godine pod nazivom „Nakon Ustava mijenja se i 'lex Perković'“.

⁵¹ V. članak Drage Hedla „Slučaj Perković, Neprekinuti rat zavrbovanih i onih koji su ih zavrbovali“ objavljen u Magazinu Jutarnjeg lista od 22. lipnja 2013., str. 26–28.

Osim što je promjenama Zakona o pravosudnoj suradnji uvedeno vremensko ograničenje važenja uhidbenog naloga u Republici Hrvatskoj,⁵² istim je promjenama zastara navedena kao obligatorni razlog za odbijanje predaje, umjesto fakultativnog, kakav je učinak zastare prema Okvirnoj odluci o europskom uhidbenom nalogu.⁵³ Vremensko ograničenje važenja uhidbenog naloga dovelo je do žestokih reakcija Europske unije⁵⁴, a paralelno s njima i do najave hrvatskih vlasti kako će Hrvatska sama procesuirati Perkovića nakon što se usvoje predložene ustavne promjene.

Naime, stav je hrvatske Vlade kako nije dovoljno samo uskladiti Zakon o pravosudnoj suradnji s Okvirnom odlukom, jer bi u tom slučaju zastara (makar kao fakultativan razlog za odbijanje) i dalje priječila predaju Perkovića Njemačkoj kao i suđenje u RH,⁵⁵ već je potrebno ustavnim promjenama ukinuti zastaru za sva politička ubojstva i vidjeti „tko što skriva u ovoj zemlji, tko je 20 godina skrivao određene dokaze, tko je bio na čelu obavještajnih službi, tko je imao politički utjecaj“.⁵⁶

U vrijeme pisanja ovog rada promjene Ustava stavljene su na dnevni red rujanskog zasjedanja Sabora.⁵⁷ Prijedlog ove najnovije Odluke o pristupanju promjeni Ustava RH s prijedlogom nacрта Promjene Ustava RH odnosi se na ukidanje zastare za kaznena djela teškog ubojstva počinjena iz političkih pobuda, „za koja je, zbog nečinjenja državnog aparata, odnosno njegove otvorene zaštite, nastupila zastara“.⁵⁸ Obrazloženje dalje navodi kako je retroaktivno ukidanje zastare jedini način da se izbjegne da počinitelji političkih ubojstava počinjenih u vrijeme kada za sankcioniranje takvih djela nije postojala politička volja ostanu nekažnjeni.⁵⁹

Tekst obrazloženja prijedloga za pristupanje promjeni Ustava upućuje na „pravednost“ kao *ratio* ustavnih promjena, ali već je na prvi pogled jasno da bi takva odredba, ukoliko bi bila prihvaćena na predloženi način, izazvala niz problema u praksi. Prvo, nejasan je i nedovoljno određen pojam „teškog ubojstva počinjenog iz političkih pobuda“. Naime, hrvatski Kazneni zakon ne poznaje takvu kvalifikatornu okolnost te kvalifikaciju teškog ubojstva, kada je riječ o pobudama, veže uz koristoljublje, bezobzirnu osvetu, mržnju ili druge niske pobude te počinjenje ili

⁵² Prema novoj odredbi, čl. 132. a. Zakona, Europski uhidbeni nalog će hrvatska pravosudna tijela izvršavati u odnosu na djela počinjena nakon 7. kolovoza 2002. godine, tj. od stupanja na snagu Okvirne odluke o europskom uhidbenom nalogu (*Council Framework Decision of 13 June 2002 on the European arrest warrant and the surrender procedures between Member States*).

⁵³ V. čl. 4. t. 4. Okvirne odluke te čl. 20. t. 7. Zakona o pravosudnoj suradnji.

⁵⁴ V. članak Marine Karlović Sabolić u Slobodnoj Dalmaciji, Lex Perković Zašto Vlada još nije poslala odgovor povjerenici EU-a za pravosuđe Viviane Reding, od 23. kolovoza 2013. godine.

⁵⁵ Iako je pitanje je li u tom konkretnom predmetu procesnim radnjama hrvatskih pravosudnih tijela došlo do prekida zastare, što bi spriječilo njen nastup.

⁵⁶ Izjava premijera Milanovića prenesena u *Jutarnjem listu*, <http://www.jutarnji.hr/milanovic-bi-osnovao-saborsku-komisiju-karamarko-ce-istraziti-zasto-karamarko-nije-optuzio-perkovica/1124061/> (dostupno 10. rujna 2013.).

⁵⁷ Kao 32. točka dnevnog reda 9. sjednice Sabora započinje 18. rujna <http://www.sabor.hr/sjednica> (sve dostupno 10. rujna 2013.). <http://www.index.hr/vijesti/clanak/lex-perkovic-ustav-i-referendum-obiljeziti-ce-politicku-jesen/699702.aspx>; (sve dostupno 10. rujna 2013.)

⁵⁸ Str. 4. Prijedloga Odluke.

⁵⁹ *Ibid.*

prikrivanje drugog kaznenog djela (čl. 111. KZ11). Iako bi se moglo reći kako političke pobude djela treba utvrditi sud ovisno o okolnostima svakog pojedinog slučaja, već i primjer ubojstva Stjepana Đurekovića, kako proizlazi iz medijskih natpisa,⁶⁰ jasno pokazuje kako se politički motivi često isprepliću s drugim pobudama, kao što je na primjer koristoljublje, koje u konačnici mogu predstavljati istinski motiv. Poteškoće nastaju i zato što se ponekad problemi političke naravi nastoje prikazati kao pravni problemi, dok su pravna rješenja u realnosti često pod snažnim utjecajem političkih interesa u određeno vrijeme i na određenom političkom prostoru⁶¹. Osim toga, iako se pojam političkog kaznenog djela i u hrvatskoj i u poredbenoj literaturi koristi kao općeprihvaćen, kada se radi o nekom konkretnom slučaju nerijetko nastaju problemi zbog različitih i spornih kriterija za njegovo određivanje.⁶²

Konačno, od usmrćenja Đurekovića proteklo je čak trideset godina, te je u tom razdoblju došlo do više političkih tranzicija, ali iste nisu iskorištene za progon počinitelja. Nakon više propuštenih prilika za pokretanje postupka, trenutno predlaganje ustavne odredbe o nezastarijevanju političkih ubojstva čini se više odgovorom na političke pritiske iz inozemstva, nego stvarnom afirmacijom načela pravednosti.

Iako bi se zastara ukinula za sva politička ubojstva neovisno o političkom razdoblju u kojem su počinjena,⁶³ za većinu teških ubojstva počinjenih od početka devedesetih godina još nije nastupila zastara, pa se postavlja pitanje nužnosti i opravdanosti još jedne drastične ustavne promjene. Na ona djela za koja zastara još nije nastupila primjenjivi su produljeni jedinstveni rokovi iz KZ11, te za ta djela zastaru ne bi bilo nužno ukinuti zadiranjem u odredbe Ustava RH, već bi to bilo moguće učiniti Kaznenim zakonom, kako je obrazloženo u drugom poglavlju.⁶⁴

U svakom slučaju, čak i ako se odluči prihvatiti prijedlog promjene Ustava kako bi se riješio problem zastarjelih djela, zastaru bi trebalo ukinuti za sva teška ubojstva. To je uostalom učinio i njemački zakonodavac.⁶⁵ Političko ubojstvo predstavlja samo jedan oblik teškog ubojstva, i to teškog ubojstva iz niskih pobuda. Posebno apostrofiranje političkih ubojstava, a zanemarivanje drugih, podjednako teških ubojstava dovodi u pitanje jednakost građana pred zakonom.

⁶⁰ V. članak Drage Hedla „Slučaj Perković, Neprekinuti rat zavrbovanih i onih koji su ih zavrbovali“ objavljen u *Magazinu Jutarnjeg lista* od 22. lipnja 2013., str. 26–28.

⁶¹ Horvatić, Ž. (1999), *Kazneno pravo Posebni dio*, Zagreb: Masmedia, str. 141.

⁶² *Ibid.*

⁶³ Političkih ubojstava očito bilo i u samostalnoj RH, npr. ubojstvo Reihl-Kira, obitelji Zec itd (V. <http://www.jutarnji.hr/-svaki-ljudski-zivot-je-jednako-vazan---jospovic-izjednacio-ubojstva-emigranata-s-likvidacijom-obitelji-zec/1123809/>) (10. rujan 2013)

⁶⁴ Drugo poglavlje se odnosi na produljenje zastarnih rokova koji su u tijeku, no isto vrijedi i za potpuno ukidanje zastare dok ona još teče.

⁶⁵ Doduše izmjenom zakona, a ne Ustava. V. para. 78 (2) StGB (njemački *Strafgesetzbuch*).

5. Zaključak

Razdoblje tranzicije i velikih društvenih promjena postavlja niz izazova pred još uvijek krhka društva, koja moraju naći načina da odgovore na teška kršenja gospodarskih prava, neprocesuirana kaznena djela i političke zlouporabe. Hrvatska u posljednje vrijeme u velikoj mjeri to nastoji učiniti produljenjem zastarnih rokova, pa čak i potpunim ukidanjem zastare, no pritom se gubi iz vida kako zakonske i ustavne promjene usmjerene ka uspostavi pravednosti moraju biti dobro promišljene, sveobuhvatne i praktično provedive.

I dok u pogledu nedavnog produljenja zastarnih rokova prema KZ11 možemo zaključiti kako je ono utemeljeno na dosadašnjoj sudskoj praksi, dijelu poredbenog zakonodavstva i judikaturi ESLJP, potpuno ukidanje zastare s retroaktivnim učinkom kroz ustavne promjene bi, neovisno o dobrim namjerama, moglo imati negativne posljedice, pogotovo ako ostanu samo slovo na papiru.

U Hrvatskoj se trenutno vodi samo jedan postupak na temelju odredbe članka 31. stavka 4. Ustava RH i Zakona o nezastarijevanju, i to postupak protiv bivšeg premijera Ive Sanadera, u kojem je, kako je ranije opisano u ovom radu, nedavno donesena tek prvostupanjska presuda. Iako je prema podacima Državnog odvjetništva iz 2011. godine, primjena Zakona o nezastarijevanju bila vrlo vjerojatna u 116 slučajeva, krajem 2013. godine javnost nije upoznata s drugim postupcima primjenom tog zakona. Ustavne promjene i Zakon o nezastarijevanju su ambiciozno usvojeni i pozdravljeni od strane javnosti, no svrha tih značajnih promjena neće biti ispunjena ako se Zakon o nezastarijevanju ne počne zaista primjenjivati u praksi. Nezadovoljstvo javnosti tranzicijskim procesima pretvorbe i privatizacije u Hrvatskoj bi zbog neprocesuiranja moglo samo porasti, pogotovo zato što su tvorci ustavnih promjena iz 2010. godine najavljivali da će ratni profiteri i nezakoniti profiteri iz procesa pretvorbe i privatizacije konačno kazneno odgovarati i vratiti nezakonito stečenu imovinu.

Ista bi sudbina, bojimo se, mogla zadesiti i najavljenju ustavnu promjenu ukidanja zastare za teška ubojstva počinjena iz političkih pobuda. Usprkos činjenici da se i u obrazloženju Prijedloga odluke o pristupanju promjeni Ustava RH spominje pravednost kao opravdanje te nastojanju da se na taj način sankcioniraju nekad zaštićeni počinitelji politički motiviranih ubojstava, što valja pozdraviti, treba biti svjestan kako će i ova promjena, ne dođe li do procesuiranja u praksi, ostati samo politička proklamacija. Kako je i navedeno u zaključcima Venecijanske komisije – Izvješću o vladavini prava, „pravna sigurnost i vladavina prava podrazumijevaju da se zakon primjenjuje u praksi.“⁶⁶

U ovom trenutku teško je reći hoće li nova hrvatska rješenja zaživjeti u praksi i time opravdati svoju egzistenciju. Činjenica je da njihova implementacija izaziva tektonski poremećaj u strogom, kontinentalnom pravnom poretku, no treba imati u vidu i ono na što upozorava *Teitel*, a to je da je u tranziciji shvaćanje prava nužno parcijalno, kontekstualno i smješteno između najmanje dva pravna i politička

⁶⁶ European Commission on Democracy Through Law (Venice Commission) Report on the Rule of Law (2011), 86th Plenary session, 25–26 March 2011, Study No 512/2009, CDL-AD(2011)000rev, para 48.

poretka.⁶⁷ U tom pravnom pluralizmu ideja pravde uvijek predstavlja kompromis. U svakom slučaju, hrvatsko iskustvo i pravna rješenja mogu biti dragocjeni doprinos poredbenoj pravnoj znanosti i regiji u izgradnji pravednijih tranzicijskih društava i tržišnih ekonomija.

6. Literatura

1. Bačić, F. (1998). *Opći dio kaznenog prava*. Zagreb: Informator.
2. Cvitanović, L. (2006). Aktualna problematika zastare u hrvatskom kaznenom zakonodavstvu. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 13/2.
3. Drenški Lasan, V. (2010). Odnos načela vladavine prava i instituta obavezne pri-mjene blažeg zakona s aspekta zastare u praksi hrvatskih sudova. *Odvjetnik*, 9–10.
4. European Commission on Democracy Through Law (Venice Commission) Report on the Rule of Law (2011), 86th Plenary session, 25–26 March 2011, Study No 512/2009, CDL-AD(2011)000rev.
5. Garačić, A., *Zastara kaznenog progona (de lege lata – de lege ferenda)*, dostupno 10. rujna 2013. g. http://www.vsrh.hr/CustomPages/Static/HRV/Files/AGaracic_ZastaraKaznenogProgona-delegelataidelegerenda.pdf.
6. Horvatić, Ž. (1999). *Kazneno pravo, Posebni dio*. Zagreb: Masmedia.
7. <http://www.dorh.hr/PodnesenaZalbaNa> (10. rujna 2013.).
8. Izbor odluka VSRH, 1/2007.
9. Izvješće o reviziji pretvorbde i privatizacije Državnog ureda za reviziju (2004). dostupno na <http://www.revizija.hr/hr/izvjesce/revizije-pretvorbe-i-privatizacije/> (10. rujna 2013.).
10. Katušić-Jergović, S. (2006). Zastara. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 13/2.
11. Kok, R. A., (2007). Statutory Limitations in International Criminal Law. The Hague: T. M. C. Asser Press.
12. Lamont, C. K. (2011). Confronting the Consequences of Authoritarianism and Conflict: the ECHR and Transition in Buyse A. & Hamilton M. (ur.), *Transitional Jurisprudence and the ECHR, Justice, Politics and Rights*. Cambridge: Cambridge University Press.
13. Novoselec, P. & Bojanić, I. (2013). *Opći dio kaznenog prava*. Zagreb: Pravni fakultet u Zagrebu.
14. Novoselec, P. & Novosel, D. (2011). Nezastarijevanje kaznenih djela ratnog profiterstva i kaznenih djela iz procesa pretvorbe i privatizacije. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 18/2.
15. Novoselec, P. (2009). Kaznenopravna zastara pred reformom. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 16/2.
16. Novoselec, P. (2011). Sudska praksa. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 18/1, str. 279–285.
17. Odluka Njemačkog Saveznog Ustavnog suda od 31. 1. 2000. godine, *NStZ*, 5/2000.
18. Odluka o izmjeni Ustava RH (*Narodne novine*, br. 89/2010).
19. Odluka Ustavnog suda RH, U-III-54080/2009 od 26. 11. 2010. (*Narodne novine*, 137/10).

⁶⁷ Teitel, R. G. (2003), *Transitional Justice Genealogy*, Harvard Human Rights Journal, Vol. 16, str. 93.

20. Optužnica protiv I. Sanadera (dio), <http://www.dorh.hr/PodignutaOptuznicaProtivIve> (10. rujna 2013.).
21. Pavišić, Grozdanić, V. & Veić. P. (2007). *Komentar Kaznenog zakona*, Zagreb: Narodne novine.
22. Petranović, M. (2004). Zastara kaznenog i prekršajnog progona te izvršenja kaznenih i prekršajnih sankcija, *Aktualna pitanja kaznenog zakonodavstva*. Zagreb: Inženjerskog biro, str. 219–223.
23. Petranović, M. Zastara kaznenog progona i izvršenja kaznenih sankcija, dostupno na <http://www.vsrh.hr/EasyWeb.asp?pcpid=388>, 10. rujna 2013.
24. Presuda ESLJP *Coëme i drugi v. Belgija* od 22. lipnja 2000. godine, br. zahtjeva 32492/96, 32547/96, 32548/96, 33209/96, 33210/96.
25. Prijedlog Vlade o izmjeni Ustava Republike Hrvatske, rujna 2009.
26. Roxin, C. (2006). *Strafrecht, Allgemeiner Teil, Band I* (4. Aufl). München: C. H. Beck.
27. Schönke, A. & Schröder, H. (2010). *Strafgesetzbuch. Kommentar* (28. Aufl.), München: C. H. Beck.
28. Schönke., A. & Schröder, H. (2006). *Strafgesetzbuch, Kommentar* (27. Aufl.), München: C. H. Beck.
29. Teitel, R. G. (2003). Transitional Justice Genealogy, *Harvard Human Rights Journal*, Vol. 16.
30. Točka 32. dnevnog reda 9. sjednice Sabora zakazana od 18. rujna <http://www.sabor.hr/sjednica> (sve dostupno 10. rujna 2013).
31. Turković, K. et al. (2013). *Komentar Kaznenog zakona*. Zagreb: Narodne Novine.
32. Wessels, J. & Beulke, M. (2004). *Strafrecht. Allgemeiner Teil. Die Straftat und ihr Aufbau*. C. F. Müller: Heidelberg.
33. Zlatarić, B. (1972). *Krivično pravo, I. svezak*. Zagreb: Informator.

Zakoni

34. Kazneni zakon Republike Hrvatske, *Narodne novine*, 125/11, 144/12.
35. Okvirna odluka 2002/584/JHA o europskom uhiđenom nalogu (*Council Framework Decision 2002/584/JHA of 13 June 2002 on the European arrest warrant and the surrender procedures between Member States*).
36. *Kazneni zakonik Savezne Republike Njemačke (Strafgesetzbuch (StGB))*. In der Fassung der Bekanntmachung vom 13. 11. 1998 (BGBl. I S. 3322). Stand: 1. 8. 2013 aufgrund Gesetzes vom 10. 6. 2013 (BGBl. I S. 1497).
37. Ustav Republike Hrvatske, *Narodne novine*, 56/90, 135/97, 8/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10.
38. Zakon o kaznenom postupku, *Narodne novine*, 152/08, 76/09, 80/11, 121/11, 91/12, 143/12, 56/13.
39. Zakon o nezastarjevanju kaznenih djela ratnog profiterstva i kaznenih djela iz procesa pretvorbe i privatizacije, *Narodne novine*, 57/11.
40. Zakon o pravosudnoj suradnji u kaznenim stvarima s državama članicama Europske Unije, *Narodne novine*, 91/10, 81/13.

Novinski članci

41. Davor Butković, Nakon Ustava mijenja se i „lex Perković“, *Jutarnji list*, 31. kolovoz 2013. godine.
42. Drago Hedl, Slučaj Perković, Neprekinuti rat zavrbovanih i onih koji su ih zavrbovali, *Magazin Jutarnjeg lista*, 22. lipanj 2013., str. 26–28.

43. <http://www.index.hr/vijesti/clanak/lex-perkovic-ustav-i-referendum-obiljeziti-ce-politicku-jesen/699702.aspx>; 10. rujan 2013.
44. Izjava premijera Milanovića, *Jutarnji list*, <http://www.jutarnji.hr/milanovic-bi-osnovao-saborsku-komisiju-karamarko-ce-istraziti-zasto-karamarko-nije-optuzio-perkovica/1124061/> 10. rujan 2013.
45. Marina Karlović Sabolić, Lex Perković Zašto Vlada još nije poslala odgovor povjerenici EU-a za pravosuđe Viviane Reding, *Slobodna Dalmacija*, 23. kolovoz 2013.
46. <http://www.jutarnji.hr/-svaki-ljudski-zivot-je-jednako-vazan---jospovic-izjednacio-ubojstva-emigranata-s-likvidacijom-obitelji-zec/1123809/>, 10. rujan 2013.

RECENT CHANGES IN THE DEVELOPMENT OF THE STATUTE OF LIMITATIONS IN CROATIA – IN THE WAKE OF POLITICAL INSTRUMENTALIZATION OR FOR ACHIEVING JUSTICE?

Summary

Recent legal and political developments in the Republic of Croatia indicate an interesting trend - an effort to solve the problem of some long-neglected criminal offences, primarily economic ones, and numerous oversights in prosecution in general by extending the statute of limitation, or even by abolishing it. Sometimes, indeed, changes in the duration of the statute of limitation, i.e. its extension or abolishment, seem to be the only possible response to the crimes that were "swept under the carpet" for many years. However, it is not always possible to avoid the impression that the statute of limitations is occasionally instrumentalized in order to gain political points. Obviously, in most countries criminal policy is just one of the policies that legitimately aim at gaining public support, but what worries is the desire to solve accumulated problems by encroaching on the principle of non-retroactivity as one of the key postulates of the principle of legality, legal certainty and the rule of law. In this paper, the authors will analyze the recent changes in the duration of the statute of limitations and their justifications, starting with the new Penal Code and then moving to the Constitutional amendments from 2010. The later refer to non-prescription of crimes of war profiteering and crimes from the process of ownership transformation and privatization. The authors will also analyze the latest draft proposal of Constitutional amendment seeking to abolish the statute of limitations for political murders, which has been extensively discussed in Croatia over the last few months.

FRANCUSKI SISTEM SUDSKE KONTROLE UPRAVE I NJEGOV DOPRINOS IZGRADNJI DEMOKRATSKE PRAVNE DRŽAVE¹

Dragan Vasiljević

Kriminalističko-policijska akademija, Beograd

Sažetak: U ovom radu pažnja je posvećena francuskom sistemu sudske kontrole uprave, tzv. sistemu posebnih upravnih sudova i njegovom doprinosu u izgradnji demokratske pravne države. U uvodu se daju osnovne napomene o upravnom sporu i njegovom značaju. Zatim se razmatra uloga Državnog saveta, redovnih sudova, upravnih i apelacionih upravnih sudova u kontroli uprave. Posle toga sledi analiza osnovnih instituta upravnog spora u francuskom pravu. Rad se završava zaključnim razmatranjima o prednostima i nedostacima ovog sistema kontrole uprave i njegovom doprinosu u izgradnji demokratskih pravnih država na evropskom prostoru.

Ključne reči: kontrola, uprava, upravni spor, Državni savet, pravna država, vladavina prava, upravni akt, zakonitost.

1. Uvod

Ostvarivanje ideje pravne države pretpostavljalo je, na neki način, neophodnost uspostavljanja adekvatnog mehanizma kontrole koji bi, svojom organizacijom i pravno utemeljenim ovlašćenjima, mogao osigurati punu pravnu zaštitu na području upravne delatnosti. Nosilac te kontrole trebalo je biti telo čija će nezavisnost, autoritativnost i stručnost osigurati da uprava deluje u granicama prava. Tako se javlja sudska kontrola kao poseban oblik pravne kontrole uprave, u kojoj sud daje autoritativnu i krajnju ocenu u pogledu zakonitosti upravne delatnosti. Delovanje sudske kontrole je dvojako, i represivno i preventivno. Represivno, jer primenjuje odgovarajuću sankciju za konkretan slučaj povrede pravne norme. Preventivno, jer unapred utiče na zakonit tok postupanja uprave.

¹ Ovaj rad je rezultat naučnoistraživačkog projekta „Položaj i uloga policije u demokratskoj državi“, koji realizuje Kriminalističko-policijska akademija u Beogradu 2012–2014. godine.

Najznačajniji oblik sudske kontrole nad radom uprave je onaj koji se ostvaruje u okviru upravnog spora. Putem upravnog spora se sankcioniše i koriguje nezakonit rad subjekata uprave, što doprinosi uspostavljanju zakonitosti i vladavini prava (Vasiljević, 2011: 351–376).

Ideja o potrebi uvođenja sudske kontrole nad upravom u obliku upravnog spora javlja se krajem 18. i početkom 19. veka u Francuskoj, a kasnije i u drugim evropskim državama (Stjepanović, 1973: 241–242).

U organizacionom smislu postoje dva modela rešavanja upravnih sporova: anglosaksonski model u kojem upravne sporove rešavaju redovni sudovi, odnosno sudovi opšte nadležnosti, i francuski model u kojem upravne sporove rešavaju posebni (specijalizovani) upravni sudovi.

Osnovu sistema posebnih upravnih sudova nalazimo u pravu i praksi Francuske. Ta okolnost ima svoje utemeljenje u nizu istorijskih momenata koji su okarakterisali razvoj francuskog pravnog sistema, naročito u vreme posle velike revolucije. Naime, i politička doktrina i pravna teorija isticali su nužnost tumačenja ideje o podeli vlasti prema kojoj bi ta podela morala biti shvaćena tako da se sudskoj vlasti koju vrše sudovi opšte nadležnosti, potpuno onemogućući uticaj na delovanje uprave. To je, između ostalog, bilo i posledica rezervi što su se u političkom i pravnom životu Francuske pojavile nakon Francuske revolucije, a odnosile su se na veliko nepoverenje prema pravosudnom sistemu pre revolucije, čije bi kasnije prihvatanje moglo ugroziti osnovne ideje na kojima počiva koncept podele vlasti. To je ključni razlog zbog koga je francusko pravo u formiranju sistema kontrole nad upravom imalo radikalniji, drugačiji pristup od tzv. anglosaksonskog sistema, a to je pristup formiranja posebnih upravnih sudova (*jurisdiction administrative*).

Prema današnjoj organizaciji upravnog sudstva u Francuskoj, kontrolu akata uprave vrše Državni savet i upravni sudovi. Međutim, ovde treba istaći da se u određenim situacijama kontrola nad upravnim aktima poverava redovnim sudovima, ali to svakako treba shvatiti kao strogi izuzetak.

2. Organi nadležni za sprovođenje sudske kontrole nad upravom

2.1. Uloga Državnog saveta u kontroli uprave

Državni savet (*Le Conseil d'État*) osnovan je još u vreme Napoleona I, 1800. godine po uzoru na Kraljevski savet, čijim se i naslednikom smatrao. Reorganizacija koja je usledila 1831. godine, dovela je do toga da Državni savet dobija dvostruku ulogu, i to kao savetnik vlade i savetnik sudstva. Ove dve funkcije se od tog vremena smatraju najvažnijim.

Posmatrano istorijski, Državni savet je od samog početka imao mešovitu nadležnost. Ona se sastojala od sudske, upravne i savetodavne. Navedene nadležnosti zadržao je i do današnjih dana. Državni savet ima oko 319 članova hijerarhijski raspoređenih u tri grupe. Prvu grupu čine pomoćnici, drugu izvestioci

za zahteve u Državnom savetu, a treću čine državni savetnici u redovnoj službi koji donose presude za predmete koje su pripremili izvestioci ili pomoćnici povodom zahteva u Državnom savetu. Na hijerarhijskom vrhu nalaze se predsednik Državnog saveta, potpredsednik i šest predsednika odeljenja. Funkcija predsednika namenjena je po tradiciji premijeru, ali njegovu dužnost stvarno vrši potpredsednik Državnog saveta. Potpredsednika imenuje predsednik Republike dekretom, usvojenim u Veću ministara. Osim ovog osoblja, koje sačinjava stalni kadar Državnog saveta, treba spomenuti i postojanje 12 posebnih državnih savetnika koje bira i imenuje Vlada na period od četiri godine. Svako ministarstvo može delegirati službenike iz svojih redova kao vladine poverenike koji služe za vezu sa ministarstvima (Rivero-Waline, 1994: 165–166).

Državni savet u svom sastavu ima pet administrativnih odeljenja (za izveštaje i studije, za finansije, za socijalna pitanja, za unutrašnje poslove i za javne radove) i jedno sudsko odeljenje za upravne sporove. Odeljenje za upravne sporove, na čijem se čelu nalaze predsednik i tri zamenika predsednika, sastoji se iz deset odeljenja (pododeljenja) od kojih svaki ima svog predsednika (Šimac, 1/2008: 11–30).

Savetodavna nadležnost Državnog saveta sastoji se u davanju mišljenja Vladi o predlozima zakona i uredbi sa zakonskom snagom, o podzakonskim propisima za sprovođenje zakona itd. Savetodavne nadležnosti Državnog saveta mogu biti obavezne i fakultativne. U kategoriju obaveznih savetodavnih nadležnosti Državnog saveta ulaze pre svega nacrti zakona, bilo da se donose u Parlamentu, izglasavaju na referendumu, ili je reč o ratifikaciji međunarodnih ugovora. Osim slučajeva gde Vlada ima obavezu da pozove Državni savet, ona uvek ima pravo (fakultativna nadležnost) da ga konsultuje, npr.: situacije u vezi sa tumačenjem propisa i slično. Zamerke Državnog saveta mogu se odnositi na formu ili na sadržinu teksta. U pogledu forme primedbe se uglavnom odnose na jasnoću i preciznost teksta, kao i na korišćenje klasičnog francuskog jezika razumljivog za sve građane. Što se tiče sadržaja, on mora biti u saglasnosti sa Ustavom, opštim pravnim načelima, međunarodnim konvencijama, propisima EU i zakonima. Ukoliko je Državni savet saglasan sa nacrtom zakona ili uredbi, on vraća tekstove takve kakvi jesu, bez ikakvih objašnjenja, i to su tzv. prećutna mišljenja. Osim ovih postoje i tzv. izričita mišljenja i javljaju se u obliku zabeleške i obrazloženog mišljenja. Ako Državni savet nije saglasan sa nacrtom zakona ili uredbi, ili ukoliko predloži značajne izmene, on svoj stav iznosi u vidu zabeleške u kojoj ga objašnjava i opravdava. U slučaju fakultativnih savetodavnih nadležnosti Državni savet uvek odgovara na zahtev koji mu je dostavljen tako što daje obrazloženo mišljenje. Mišljenje nema obavezujuću snagu pa čak i kada je obavezno konsultovati Državni savet. Vlada nema obavezu da sledi njegovo mišljenje, mada u malom broju situacija postoje i izuzeci (Rivero-Valin, 1994: 167).

Sudske nadležnosti Državnog saveta su veće od savetodavnih. One su i najvažnije jer se putem njih Državni savet potvrđuje kao specifično sudsko telo sa velikim ovlašćenjima u domenu kontrole akata subjekata uprave. U takvim situacijama Državni savet kao vrhovni sud u upravnim stvarima ima za cilj da obezbedi jedinstvo sudske prakse.

Sudske nadležnosti Državnog saveta mogu se podeliti u tri grupe.

1. Nadležnost u prvom i poslednjem stepenu. Ova nadležnost predstavlja izuzetak i odnosi se na: a) žalbe koje se odnose na dekrete, tj. akte najviših državnih organa i b) sporove nastale izvan državne teritorije i sporove protiv akata čije se polje primene pruža izvan resora samo jednog suda.

2. Nadležnost u drugom stepenu. Državni savet je nadležan samo za žalbe protiv presuda upravnih sudova za koje nisu nadležni Apelacioni upravni sudovi: sporovi o izborima, sporovi o uredbodavnim aktima i sporovi o zakonitosti.

3. Kasaciona nadležnost (u poslednjem stepenu). Državni savet je kasacioni sud za odluke svih upravnih sudova koji rešavaju u poslednjem stepenu, a to su uglavnom odluke Apelacionih upravnih sudova.

Ovim sudskim nadležnostima može se dodati još jedna, za koju bi se pre moglo reći da ima više savetodavni karakter. Naime, kada se pred upravnim sudovima postavi novo pravno pitanje koje predstavlja ozbiljnu poteškoću i koje se ponavlja u brojnim sporovima, sudovi mogu odložiti donošenje presude i zatražiti od Državnog saveta da reši to pitanje. Državni savet u roku od tri meseca daje mišljenje kojim predlaže rešenje koje on smatra osnovanim. Ovde treba imati u vidu da mišljenje ne obavezuje sud koji se obratio Savetu. Mišljenje se objavljuje u službenom glasilu (Breban, 2002: 428).

2.2. Uloga upravnih sudova u kontroli uprave

U Francuskoj ima 37 upravnih sudova i oni su osnovani uredbom iz 1953. godine od bivših saveta prefektura. Svaki sud se sastoji od najmanje jednog predsednika i tri do četiri savetnika, od kojih jedan vrši funkciju vladinog poverenika. Sudije upravnih sudova moraju imati određene kvalifikacije i staž u Državnom savetu. Oni se biraju na konkursu i dele se u dve kategorije, a imenuje ih i razrešava dužnosti ministar unutrašnjih poslova.

Upravnih sudova ima dve vrste:

1) sudovi opšte nadležnosti i 2) specijalizovani upravni sudovi.

Upravni sudovi opšte nadležnosti imaju prvostepenu nadležnost za sve akte subjekata uprave na svojoj teritoriji, osim onih koji su zakonom stavljeni u nadležnost drugih sudova. Odluke upravnih sudova opšte nadležnosti podležu kontroli Državnog saveta kao apelacionog suda.

Specijalizovani upravni sudovi su nadležni za određene vrste akata uprave ili određene oblasti upravne delatnosti (Računski sud, sudovi profesionalnih udruženja, itd.). Odluke specijalizovanih upravnih sudova podležu kontroli Državnog saveta kao kasacionog suda.

Suočena sa činjenicom da opterećenost Državnog saveta sve više i više raste, Francuska je bila prinuđena da sprovede reformu pravosuđa. Tako je 1987. godine donet zakon kojim su stvoreni Apelacioni upravni sudovi koji odlučuju u drugom stepenu. Apelacionih upravnih sudova ima osam, a svaki od njih je podeljen u komore (2 ili 3 prema važnosti resora), sastavljene od predsednika, pet savetnika i dva vladina poverenika. Članovi upravnih sudova i Apelacionih sudova čine telo koje se zove „Telo upravnih sudova i apelacionih upravnih sudova“ (Rivero-Waline, 1994: 169).

2.3. Uloga redovnih sudova u kontroli uprave

Nema sumnje da je osnovna karakteristika francuskog sistema kontrole nad upravom ta da tu kontrolu, kao što smo istakli, vrše posebni upravni sudovi na čelu sa Državnim savetom. Međutim, ipak u određenim situacijama mogućnost kontrole uprave, a posebno njenih akata pripada i redovnim sudovima. Naravno, u takvoj situaciji postavlja se pitanje razgraničenja nadležnosti između upravnih i redovnih sudova. Kao kriterij za podelu nadležnosti u takvim slučajevima uzima se uglavnom razlika koja postoji između javnopravne i privatnopravne delatnosti upravnih subjekata.

Redovnim sudovima je rezervisano pravo kontrole uglavnom nad privatnopravnim aktima subjekata uprave, a zakonom su dobili nadležnost i za izvesne sporove koji bi po svojoj prirodi spadali u delokrug upravnih sudova. To su carinski sporovi, pitanja odgovornosti javne vlasti za štetu nanetu neredima, odgovornost za štetu prouzrokovanu vojnim vežbama, sporovi zbog štete nastale prevoznim sredstvima u svojini javnih tela i dr. (Saline, 1957: 84–86).

U situacijama kada dođe do sukoba nadležnosti između redovnih i upravnih sudova pravo za rešavanje takvog sukoba dato je Sudu za sukobe nadležnosti (*Tribunal des Conflits*), koji o tome donosi konačnu odluku. Međutim, pravo na podnošenje zahteva za odluku o pitanju nadležnosti dato je samo Državnom savetu, a ne i redovnim sudovima, pa je na taj način Državni savet u prilici da onemogućí donošenje odluke Suda za sukobe nadležnosti ukoliko smatra da takvu odluku ne treba tražiti.

3. Predmet upravnog spora

U teoriji i pozitivnom pravu pojedinih zemalja poznata su tri različita sistema određivanja predmeta upravnog spora. To su: prvi, sistem generalne klauzule, koji se sastoji u određivanju opštih obeležja akata protiv kojih se može voditi upravni spor; drugi, sistem enumeracije, koji se sastoji u pojedinačnom nabranjanju akata protiv kojih je dopušteno vođenje upravnog spora i, treći, sistem generalne klauzule sa negativnom enumeracijom, koji se sastoji u određivanju opštih obeležja upravnih akata protiv kojih se može voditi upravni spor, uz taksativno utvrđivanje upravnih akata protiv kojih nije dopušteno vođenje ovakvog spora.

Preovlađujuće je mišljenje da se opšti ciljevi upravnog spora potpunije ostvaruju u situacijama kada je predmet spora određen metodom generalne klauzule nego enumeracije. Sistemom generalne klauzule obezbeđuje se zaštita nosiocima prava i interesa u načelu od svih nezakonitih upravnih akata. Tako se načelo zakonitosti uprave više obezbeđuje širokom generalnom klauzulom nego klauzulom enumeracije. Sistemom enumeracije se prava i pravni interesi njihovih nosilaca štite samo od izvesnih, u zakonu izričito navedenih, upravnih akata. U sistemu generalne klauzule tužba kojom se pokreće upravni spor je uvek dopuštena osim ako mogućnost vođenja upravnog spora nije izričito isključena, dok je u sistemu enumeracije tužba dopuštena samo kada je mogućnost vođenja upravnog spora izričito predviđena (Marković, 2002: 516–517).

U francuskom pravu imamo primenu sistema generalne klauzule kombinovanog sa negativnom enumeracijom. Dakle, načelno, upravni spor se može pokrenuti protiv pojedinačnih akata uprave (upravni akti) kao i protiv opštih akata upravnih organa. Na taj način je polje akata koji se mogu osporavati veoma široko i kreće se od odluke gradonačelnika do odluke direktora javne ustanove i ordonansi i dekreta koje potpisuje predsednik Republike. Ovakav sistem određenja predmeta upravnog spora je širi i po njemu se, kao što se vidi, spor može voditi kako protiv opštih tako i protiv pojedinačnih akata organa uprave, kako protiv autoritativnih tako i protiv određenih neautoritativnih pravnih akata uprave (Brebán, 2002: 448).

Negativna enumeracija obuhvata akte koji se tiču međunarodnih odnosa ili odnosa između vlade i parlamenta, kao i akte donete na osnovu ustavnog ovlašćenja u vezi sa ratom ili u slučaju nužde. Takođe, pod sudsku kontrolu ne spadaju akti sudske policije i akti pomilovanja, kao ni akti koji se donose u materiji disciplinskih kazni u vojsci i zatvorima (Stojanović, 1963: 62).

4. Uticaj francuskog sistema sudske kontrole uprave na neke evropske države

Francuski sistem sudske kontrole uprave, tj. sistem kontrole uprave putem specijalizovanih upravnih sudova uticao je na to da se znatan broj evropskih država opredeli za njega. U tu grupu zemalja spadaju svakako Italija, Nemačka, Švedska, Finska, Švajcarska, Poljska, Austrija i druge.

Italija. U ovoj zemlji sudska kontrola akata uprave uvedena je skoro istovremeno kada i u Francuskoj. U početku su, do 1890. godine, kontrolu akata uprave vršili posebni upravni sudovi, a zatim pokrajinska upravna veća u prvom stepenu i Državni savet u prvom i poslednjem stepenu. Od 1971. godine regionalni administrativni sudovi (*Tribunali Administrativi Regionali*) nadležni su u prvom stepenu, a u drugom je nadležna *Judicial Section of the Consiglio di Stato*. Administrativni sudovi imaju opštu nadležnost da odlučuju o zakonitosti upravnih akata. U okviru opštih administrativnih sudova postoje i specijalizovani administrativni sudovi (Denković, 1970: 240)

Nemačka. Francuska je bila uzor i za nemačko upravno sudstvo. Svaka federalna jedinica ima jedan ili više upravnih sudova (*Verwaltungsgericht*) koji odlučuju u prvom stepenu. Protiv njihovih odluka može da se izjavi žalba višim upravnim sudovima (*Oberverwaltungsgerichte*) ili, ukoliko se radi o povredi saveznog zakona, Saveznom upravnom sudu (*Bundesverwaltungsgericht*) kao najvišoj instanci (Mijatović, 2003: 190).

Švedska. U Švedskoj postoje 23 okružna upravna suda koja odlučuju u prvom stepenu. U drugom stepenu odlučuju četiri žalbena upravna suda sa sedištem u Stokholmu, Göthenburg-u, Jönköping-u i Sundsvall-u. Vrhovni upravni sud (*Regeringsrätten*) osnovan je 1909. godine sa sedištem u Stokholmu, kao najviša upravnosudska instanca i nadležan je da rešava po žalbama na odluke žalbenih sudova (Herliz, 1966: 700).

Finska. Kontrolu akata uprave u prvom stepenu vrše upravni sudovi opšte nadležnosti, a u drugom stepenu Vrhovni upravni sud koji je osnovan davne 1918. godine. Nadležnost Vrhovnog upravnog suda u početku je bila određena enumerativno, a od 1950. godine donošenjem Zakona o žalbi u upravnim stvarima uveden je sistem generalne klauzule (Merikoski, 1960: 142–148).

Švajcarska. Na samom početku dvadesetog veka (1905. godine) u većini kantona Švajcarske osnovani su upravni sudovi, a 1914. godine kao rezultat ustavne reforme predviđeno je osnivanje Saveznog upravnog suda, ali je tek 1928. godine pri Saveznom sudu opšte nadležnosti (*Le Tribunal fédéral*) osnovan Sud javnog prava i upravnog prava (*La Cour de droit public et de droit administratif*). Ovaj sud se sastoji iz dva veća. Jedno je veće za javno pravo (*la Chambre de droit public*), koje rešava sporove nastale zbog povrede ustavom zagarantovanih prava. Drugo je veće za upravno pravo (*la Chambre de droit administratif*), koje rešava sporove o zakonitosti akata uprave (Denković, 1981: 34).

Austrija. Upravno sudstvo u Austriji osnovano je zakonom od 1875. godine. Prihvaćen je princip jednostepenosti, tako da je za odlučivanje u prvom i poslednjem stepenu nadležan upravni sud sa sedištem u Beču.

Poljska. Pravni sistem Poljske prihvatio je dvostepeno odlučivanje u upravnom sporu. U prvom stepenu nadležno je da odlučuje 14 regionalnih upravnih sudova, a u drugom Vrhovni upravni sud sa sedištem u Varšavi.

Srbija. Ustav Republike Srbije predviđa da zakonitost konačnih pojedinačnih akata kojima se odlučuje o pravu, obavezi ili na zakonu zasnovanom interesu, podleže preispitivanju pred sudom u upravnom sporu, ako u određenom slučaju zakonom nije predviđena drugačija sudska zaštita (član 198, stav 2). Prema Zakonu o uređenju sudova Srbije (2001), Upravni sud je nadležan da odlučuje o zakonitosti konačnih upravnih akata u prvom stepenu, kao i da vrši druge poslove određene Zakonom (član 26). U upravnim sporovima sudovi odlučuju u većima sastavljenim od troje sudija, osim ako zakonom nije određeno da o nekom pravnom sredstvu protiv odluka donetih u upravnom sporu odlučuje sud u širem sastavu. Prema Ustavu, Vrhovni kasacioni sud je najviši sud u Republici Srbiji (član 143, stav 4).

Zakon o upravnim sporovima (čl. 8 i 9) uređuje pitanje nadležnosti i sastava suda tako što predviđa da upravni spor rešava Upravni sud. Ovaj sud odlučuje u veću od troje sudija, osim ako ZUS nije drugačije predvideo. U postupku po Zahtevu za preispitivanje sudske odluke, kao vanrednom pravnom sredstvu koje se ulaže protiv odluke Upravnog suda, odlučuje Vrhovni kasacioni sud u veću od troje sudija.

5. Zaključak

Nesporna je činjenica da kontrola uprave od strane organa uprave nije dovoljna garancija zakonitosti njenog rada. Takav oblik kontrole ne predstavlja potpunu zaštitu prava građana od nezakonitih i nepravilnih zahvata uprave u oblast građanskih prava i interesa. Takođe, ne sme se zaboraviti da je uprava često sklona da prednost pruži „državnom razlogu“ umesto razlogu zakonitosti. Zapravo, sa demokratski uređenom državom i sa političkom slobodom nespojivo je prepustiti upravi

da bude krajnji sudija u sopstvenoj stvari (*nemo iudex in causa sua*). Da do toga ne bi došlo, pronađeno je rešenje po kojem će sudska vlast držati upravu u granicama zakona na taj način što će joj biti povereno da daje poslednju reč o zakonitosti upravnih akata. Tako je sudska kontrola uprave kroz upravni spor postala najviši oblik pravne kontrole uprave. Ovaj oblik sudske kontrole je civilizacijska tekovina.

Ne napuštajući upravnu kontrolu uprave, bilo je nužno završnu kontrolu zakonitosti uprave poveriti državnim organima od nje nezavisnim. To su sudovi, koji vrše sudsku, a ne upravnu vlast, pa je tako sudska kontrola uprave postala najviši oblik pravne kontrole uprave. Na taj način se i institucionalno garantuje načelo zakonitosti rada uprave, njena potpuna podvedenost pod pravo, pa tako sudska kontrola uprave predstavlja „krov građevine“ koja se zove pravna država.

Možemo reći da je upravni spor nastao kao posledica postojanja upravnog postupka i donošenja ili nedonošenja upravnog akta. Drugim rečima, postoji uzročno-posledični odnos upravnog postupka i upravnog spora. Zapravo, nema upravnog spora bez prethodno vođenog upravnog postupka, odnosno nepostupanja upravnog organa (tzv. ćutanja administracije) što u izvesnom smislu čini upravni spor „nadgradnjom“ upravnog postupka.

Kada se u pravnoj teoriji upoređuju vrednosti anglosaksonskog i francuskog modela kontrole nad upravom, onda se za francuski sistem posebno ističe veća specijalizacija i stručnost, brže, ekonomičnije i potpunije rešavanje sporova i, posebno, uloga upravnih sudova u razvoju upravnog prava. U takvom modelu upravno sudovanje postiže mnogo jaču i strožu kontrolu zakonitosti nad radom upravnih institucija nego što se to postiže putem redovnih sudova, što ide u prilog jačanju zakonitosti i pravne sigurnosti. Tako anglosaksonski model kontrole nad upravom, između ostalog, nije odgovarao evropsko-kontinentalnom sistemu prava, podeljenom na javno i privatno i u određenoj meri suprotstavljenom *common law*-u kao opštem pravu, što je rezultiralo nužnošću uspostavljanja kontrole putem posebnih sudova. S druge strane, specijalizovanim upravnim sudovima se prigovara da kod njih nedovoljno dolaze do izražaja načela koja su se afirmisala u redovnim sudovima kao što su kontradiktornost, usmenost, javnost i dr.

Istorijski posmatrano, francuski model je nadživeo sve kritike koje su mu upućivane u početnoj fazi nastanka od strane anglosaksonskih teoretičara. Danas je opšte prihvaćen stav da se Državni savet, kontrolišući zakonitost uprave, naziva i čuvarom njene moralnosti (*le gardien de la moralité administrative*). Takođe, često je lakše dobiti naknadu štete od države posredstvom Državnog saveta nego od privatnih lica posredstvom sudova opšte nadležnosti.

Iz svega rečenog može se zaključiti da, uprkos svom poreklu, upravno pravo i sistem specijalizovanih sudova u Francuskoj predstavljaju jednu od najboljih zaštita građana od „novog despotizma“ državne uprave. Ne sme se zaboraviti da je ovaj sistem imao veliki uticaj na znatan broj evropskih država. Zato danas svaka država, u traženju najprikladnije sudske kontrole nad upravom, treba da analizira sopstvene mogućnosti i da se prikloni onom rešenju koje pruža najbolje garancije za osiguranje zakonitosti i vladavine prava.

6. Literatura

1. Breban, G. (2002). *Administrativno pravo Francuske*. Beograd–Podgorica.
2. Denković, D. (1970). Sudska kontrola uprave u italijanskom pravu. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, IV.
3. Denković, D. (1981), Pravna sredstva za zaštitu prava stranaka u švajcarskom upravnom i ustavnom pravu. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, I.
4. Herliz, N. (1966). Legal Remedies in Nordic Administrative Law. *The American Journal of Comparative Law*, vol. 15.
5. Marković, R. (2002). *Upravno pravo*. Beograd.
6. Merikoski, V. (1960). *Legality in Administrative Law*. Scandinavian Studies in Law.
7. Mijatović, N. (2003). Financijska sudbenost u Njemačkoj. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, vol. 53, br. 1.
8. Rivero, J. Waline, J. (1994). *Droit administratif*. Paris.
9. Saline, M. (1957). *Droit administratif*. Paris.
10. Stjepanović, N. (1973). *Upravno pravo II*. Beograd.
11. Stojanović, M. (1963). *Sudska kontrola akata uprave*. Beograd.
12. Šimac, N. (2008). Regrutiranje i obrazovanje kadrova za Državni savjet i za državnu upravu u Francuskoj, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, god. 45, br. 1.
13. Vasiljević, D. (2011). *Upravno pravo*. Beograd.

FRENCH COURT SYSTEM CONTROL BOARD AND ITS CONTRIBUTION TO THE CONSTRUCTION OF THE DEMOCRATIC LEGAL STATE²

Summary

In this paper, attention is paid to the French system of judicial control of the administration, the so-called system of special administrative courts and its contribution to the building of a democratic state of law. The introduction presents the basic notes on the administrative dispute and its significance. It then discusses the role of the State Council, the civil courts, administrative and appellate courts, administrative control authorities. This is followed by the analysis of the main institute administrative proceedings in French law. Paper closes with a discussion of the advantages and disadvantages of this system of administrative control and contribution in building democratic legal state in the European territory.

² This work is the result of the research project, „The position and role of the police in a democratic state“, which is implemented Academy of Criminalistic and Police Studies in Belgrade 2012–2014.

OBELEŽJA ZAKONA O ZAŠTITI OD NASILJA U PORODICI REPUBLIKE SRPSKE

Ivanka Marković

Pravni fakultet Univerziteta u Banjoj Luci

Sažetak: Nasilje u porodici predstavlja izuzetno kompleksan i specifičan oblik kriminaliteta koji zahtijeva primjenu posebnih mjera za prevenciju i suzbijanje. Tokom 2012. godine izvršene su značajne izmjene u oblasti pravne regulative zaštite od nasilja u porodici. Usvojen je novi Zakon o zaštiti od nasilja u porodici, a izmjene krivičnog zakonodavstva su u toku. Autorka naglašava da je u osnovi izvršenih izmjena intencija zakonodavca da se napravi jasna razlika između nasilja u porodici kao prekršaja i nasilja u porodici kao krivičnog djela, te da se precizno odredi krug lica koja mogu biti izvršioци i pasivni subjekti. Pored toga, posebna pažnja je posvećena zaštiti žrtava nasilja u porodici i uspostavljanju adekvatnih mjera zaštite.

Ključne riječi: nasilje u porodici, suzbijanje i sprečavanje nasilja u porodici, Zakon o zaštiti od nasilja u porodici, mjere zaštite.

1. Uvodne napomene

Prve aktivnosti na suzbijanju i prevenciji nasilja u porodici i stvaranju adekvatnog sistema zaštite žrtava nasilja u porodici, u Republici Srpskoj, započinju sa reformom krivičnog zakonodavstva Republike Srpske iz 1998. godine, koja je završena usvajanjem Krivičnog zakonika Republike Srpske (stupio na snagu 1. 10. 2000. godine) i uvođenjem nove inkriminacije „nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici“ (član 198) u okviru grupe krivičnih djela protiv braka i porodice. Uvođenje ove inkriminacije u krivično zakonodavstvo Republike Srpske bilo je od izuzetnog značaja jer se država time prvi put jasno očitovala prema nasilničkom ponašanju u porodici kao prema kriminalnom ponašanju koje zaslužuje reakciju organa državne prinude u formi primjene odgovarajuće krivične sankcije. Pored toga, odnos javnosti prema ovom problemu se bitno mijenja – formira se stav da nasilje u porodici nije privatna, porodična stvar svakog pojedinca, već jedan oblik

nasilničkog ponašanja kojim se krše osnovna prava i slobode čovjeka. Na inicijativu nevladinih organizacija održane su mnogobrojne javne rasprave o ovoj problematici, započelo se i sa edukacijom svih nosilaca pravosudne funkcije, policije i centara za socijalni rad, sve to u cilju da se nasilje u porodici prepozna, procesira i adekvatno sankcioniše, a žrtvama pruži efikasna pravna zaštita. Međutim, i pored svih navedenih aktivnosti, praktična primjena ove inkriminacije nije dala očekivane rezultate.¹ Jedan od bitnih razloga za takvu situaciju jeste činjenica da istovremeno sa uvođenjem ove inkriminacije nisu izvršene neophodne izmjene u sistemu krivičnih sankcija, niti u odredbama ZKP, koje bi omogućile izricanje pojedinih zaštitnih mjera, (npr. zabrana prilaska žrtvi, zabrana kontaktiranja sa žrtvom, obavezno udaljavanje nasilnika i sl. ili sprovođenje hitnog postupka sa mogućnošću izricanja obaveznog pritvora u slučaju nasilja u porodici). S druge strane, neopravdano blaga kaznena politika sudova u odnosu na ovo krivično djelo, sporost pravosudnog sistema kao i nemogućnost adekvatne zaštite žrtve od nasilnika, stvorila je kod žrtava porodičnog nasilja nepovjerenje u pravosudni sistem. Novim Krivičnim zakonom Republike Srpske iz 2003.² fizionomija ove inkriminacije nije mijenjana niti su izvršene izmjene u Zakonu o krivičnom postupku koje bi omogućile adekvatniju reakciju na ovaj oblik kriminaliteta.³

Nastojeći da obezbijedi bržu, efikasniju i trajnu zaštitu ugroženih osoba, Narodna skupština Republike Srpske 2005. godine usvaja poseban Zakon o zaštiti

¹ Opširnije v. Marković, I: Primjena odredbe o nasilju u porodici u Republici Srpskoj, *Temida, časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu*, br. 2, godina 6, jun 2003, str. 53–65.

² Nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici regulisano je odredbom člana 208 KZ koja glasi: (1) Ko primjenom nasilja, drskim ili bezobzirnim ponašanjem ugrožava spokojstvo, tjelesni integritet ili duševno zdravlje člana svoje porodice ili porodične zajednice, kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom do dvije godine. (2) Ako je pri izvršenju djela iz stava 1 ovog člana korišćeno oružje, opasno oruđe ili drugo sredstvo podobno da tijelo teško povrijedi ili zdravlje naruši, učinilac će se kazniti zatvorom od tri mjeseca do tri godine. (3) Ako je usljed djela iz st. 1 i 2 ovog člana nastupila teška tjelesna povreda ili teško narušenje zdravlja ili su ona činjena prema maloljetnom licu, učinilac će se kazniti zatvorom od jedne do pet godina. (4) Ako je usljed djela iz prethodnih stavova nastupila smrt člana porodice ili porodične zajednice, učinilac će se kazniti zatvorom od dvije do dvanaest godina. (5) Ko liši života člana porodice ili porodične zajednice kojeg je prethodno zlostavljao, kazniće se zatvorom najmanje deset godina. (6) Pod porodicom ili porodičnom zajednicom u smislu ovog djela podrazumijevaju se i bivši supružnici i njihova djeca, kao i roditelji bivših supružnika.

³ Međutim, treba reći da je Novelom Zakona o krivičnom postupku RS iz avgusta mjeseca 2007. godine³ situacija nešto izmijenjena jer su, u okviru mjera za obezbjeđenje prisustva osumnjičenog, odnosno optuženog u uspješno vođenje krivičnog postupka (glava XVI), uvedene mjere zabrane, među kojima su, sa aspekta ove problematike, posebno interesantne *mjera zabrana posjećivanja određenih mjesta ili područja i mjera zabrana sastajanja s određenim licima*.³ U rješenju kojim izriče mjeru zabrane posjećivanja određenih mjesta ili područja sud će odrediti mjesto i područje te udaljenost ispod koje im se osumnjičeni ili optuženi ne smije približiti. U rješenju kojim izriče mjeru zabrane sastajanja sa određenim licima sud će odrediti razdaljinu ispod koje se osumnjičeni ili optuženi ne smije približiti određenom licu. Mjerama zabrane ne može se ograničiti pravo osumnjičenog ili optuženog da živi u svom domu u Bosni i Hercegovini, da se nesmetano viđa sa članovima porodice i bliskim srođnicima, ali samo u BiH ili samo na mjestu određenom u zabrani napuštanja boravišta, *osim kada se postupak vodi zbog krivičnog djela učinjenog na štetu člana porodice ili bliskih srođnika*. Mjere zabrane mogu trajati dok za to postoji potreba, a najduže do pravosnažnosti presude ako tom licu nije izrečena kazna zatvora a najkasnije do upućivanja na izdržavanje kazne ako je tom licu izrečena kazna zatvora. Navedenim mjerama zabrane omogućava se adekvatnija pravna zaštita žrtava nasilja u porodici u okviru krivičnog zakonodavstva.

od nasilja u porodici, koji stupa na snagu 1. januara 2006. godine.⁴ Ovim zakonom je određen pojam nasilja u porodici, krug osoba koje se smatraju članovima porodice, način njihove zaštite te vrste i svrha prekršajnopравниh sankcija uz isticanje činjenice da su svi postupci pokrenuti po ovom zakonu hitne naravi. Od tada u Republici Srpskoj postoje dva modela pravne zaštite tj. krivičnopравни i prekršajnopравни. Prvi model obuhvata izricanje krivičnih sankcija učinocima krivičnog djela nasilja u porodici ili porodičnoj zajednici, dok drugi model, pored izricanja prekršajne sankcije, tj. novčane kazne, omogućava primjenu zaštitnih mjera. Iz navedenog proizilazi da se nasilje u porodici može tretirati kao krivično djelo i/ili kao prekršaj, zavisno od okolnosti konkretnog slučaja.

Iako se navedenim modelom pravne zaštite od nasilja u porodici nastojala obezbijediti adekvatna zaštita žrtava ovog oblika nasilničkog ponašanja, te pronaći optimalne mjere za suzbijanje i sprečavanje ove negativne društvene pojave, ovaj model je pokazao i određene slabosti. Prva i najznačajnija slabost ogledala se u nemogućnosti preciznog razlikovanja prekršajnopavnog i krivičnopavnog pojma nasilja u porodici ili porodičnoj zajednici, što je imalo za posljedicu neadekvatnu primjenu pojedinih oblika zaštite. Suština ovog problema proizilazila je iz činjenice da su Zakonom o zaštiti od nasilja u porodici, odredbom člana 6 kojom su nabrojane pojedine radnje nasilja u porodici, obuhvaćene radnje koje predstavljaju i radnje izvršenja osnovnog oblika krivičnog djela iz člana 208, stav 1 KZ RS. Dakle, nije postojao kriterij na osnovu kojeg se moglo izvršiti precizno razlikovanje između radnje nasilja u porodici kao prekršaja i radnje nasilja u porodici kao krivičnog djela, te se osnovni oblik krivičnog djela uglavnom nije ni primjenjivao. Pored toga, u praksi pojedinih tužilaštava se prihvatilo stanovište da ne postoji krivično djelo već prekršaj, ako je radnja nasilja u porodici preduzeta samo jednom. Takvim tumačenjem radnje izvršenja krivičnog djela iz člana 208, stav 1, na sve slučajeve nasilja u porodici koji su izvršeni prvi put, primjenjivane su odredbe Zakona o zaštiti od nasilja u porodici, a ne Krivičnog zakona.⁵ Problem je postojao i u nepreciznom definisanju članova porodice ili porodične zajednice, što je, u okviru prekršajnopravne zaštite, djelimično ispravljeno Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti od nasilja u porodici iz 2008. godine, koji je nabrojao sva ona lica koja se smatraju članom porodice ili porodične zajednice. Time je krug lica koja mogu biti izvršioc i pasivni subjekti porodičnog nasilja u ovom zakonu postavljen šire nego u Krivičnom zakonu. U praktičnoj primjeni prekršajnopravne zaštite su se javljali i drugi problemi vezani ne samo za normativna rješenja, već i za postupanje subjekata zaštite, što je ovaj vid zaštite od nasilja u porodici svodio na najmanju moguću mjeru.

Navedeno je imalo za posljedicu preduzimanje aktivnosti usmjerenih na izmjenu postojećih zakonskih rješenja, kako u okviru prekršajnopravne, tako i u okviru krivičnopravne zaštite od nasilja u porodici. Početak ovih aktivnosti vezan je

⁴ Zakon je objavljen u Službenom glasniku Republike Srpske, br. 118/05. od 30. decembra 2005). Početkom 2008. godine donijet je Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti od nasilja u porodici (Službeni glasnik Republike Srpske, br. 17/08 od 31. 1. 2008. godine).

⁵ Navedeno tumačenje je suprotno opšteprihvaćenom stavu da se, u slučaju kada je radnja krivičnog djela određena trajnim glagolom, smatra da je djelo učinjeno, ako je radnja izvršena jednom ili više puta.

za inicijativu Gender centra Republike Srpske, koji je tokom 2011. godine formirao ekspertski tim sastavljen od sudija, tužilaca i naučnih radnika koji su izradili prijedlog izmjena Zakona o zaštiti od nasilja u porodici i prijedlog izmjena Krivičnog zakona koje su usmjerene na uspostavljanje adekvatne zaštite od nasilja u porodici.⁶ Kao rezultat zajedničkog rada navedenog ekspertskeg tima i predstavnika relevantnih ministarstava Republike Srpske, krajem 2012. godine je usvojen nov Zakon o zaštiti od nasilja u porodici, a postupak usvajanja Zakona o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srpske je u toku.⁷

2. Novine koje donosi novi Zakon o zaštiti od nasilja u porodici

Osnovna karakteristika novog Zakona o zaštiti od nasilja u porodici⁸ ogleda se u uvođenju takvih rješenja koja imaju za cilj obezbijediti efikasnu i optimalnu zaštitu žrtava nasilja u porodici. U tom smislu, neka postojeća zakonska rješenja su prekomponovana, više ili manje izmijenjena, a uvedena su i neka sasvim nova koja do sada nije poznavao naš pravni sistem. U okviru narednog izlaganja, ukazaćemo samo na neka od njih, jer bi elaboriranje svih zakonskih rješenja zahtijevalo mnogo više prostora nego što dozvoljava rad ovakvog karaktera.

Najznačajnija novina koju donosi ovaj zakon ogleda se u preciznijem određivanju pojma nasilja u porodici, odnosno pojedinih radnji koje predstavljaju radnje nasilja u porodici, te detaljnije određivanje članova porodice ili porodične zajednice. Naime, odredbom člana 6, stav 1 predviđeno je da *nasilje u porodici*, u smislu ovog zakona, predstavlja svaka radnja nasilja člana porodice ili porodične zajednice kojom se ugrožava spokojstvo, psihički, tjelesni, seksualni ili ekonomski integritet drugog člana porodice ili porodične zajednice. U stavu 2 istog člana, izričito je navedeno da svaka radnja nasilja, u smislu stava 1 ovog člana, koja ne sadrži obilježja krivičnog djela, predstavlja prekršaj, a naročito sljedeće radnje: a) prijetnja nanošenjem tjelesne povrede članu porodice ili njemu bliskom licu, b) prijetnja oduzimanjem djece ili izbacivanjem iz stana člana porodice, v) iscrpljivanje radom, izgladnjivanjem, uskraćivanjem sna ili neophodnog odmora članu porodice, g) vaspitanje djece na način ponižavajućeg postupanja, d) uskraćivanje sredstava za egzistenciju članu porodice, đ) uskraćivanje prava na ekonomsku nezavisnost zabranom rada ili držanjem člana porodice u odnosu zavisnosti ili podređenosti, prijetnjom ili nedavanjem sredstava za život ili drugim oblicima ekonomske dominacije, e) verbalni napad, psovanje, nazivanje pogrđnim imenom ili vrijeđanje člana porodice na drugi način, ž) ograničavanje slobode komuniciranja člana porodice sa članovima porodice ili drugim licima, z) oštećenje, uništenje ili

⁶ Autorka ovog rada je bila član ekspertskeg tima koji je izradio prijedlog navedenih izmjena.

⁷ Prijedlog Zakona o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srpske će se razmatrati na dvadeset devetoj sjednici Narodne skupštine Republike Srpske koja je zakazana za 16. 7. 2013. godine.

⁸ Zakon o zaštiti od nasilja u porodici je objavljen u *Službenom glasniku Republike Srpske*, br. 102/12 od 5. 11. 2012. godine, a stupio je na snagu osmog dana od objavljivanja.

prometovanje zajedničke imovine ili imovine u posjedu, kao i oštećenje ili uništenje imovine u vlasništvu ili u posjedu drugog člana porodice, odnosno pokušaj da se to učini, i) uhođenje člana porodice i j) prouzrokovanje straha, poniženja, osjećaja manje vrijednosti, kao i druge radnje koje ne sadrže obilježja krivičnog djela nasilja u porodici ili porodičnoj zajednici. Za razliku od prethodnog zakonskog rješenja, kojim je nasilje u porodici bilo izuzetno široko i neprecizno postavljeno (uz nametanje nepotrebnih uslova kao što je npr. uslov da se radnjama nasilja članovi porodice ozbiljno sputavaju da uživaju u svojim pravima i slobodama po principu ravnopravnosti polova), navedenom definicijom se nasilje u porodici, kao prekršaj, svodi na ugrožavanje spokojsva, psihičkog, tjelesnog, seksualnog ili ekonomskog integriteta drugog člana porodice ili porodične zajednice. Sve radnje nasilja koje dovode do povrede navedenih vrijednosti člana porodice ili porodične zajednice, predstavljaju krivično djelo. Ova okolnost je posebno naglašena u Prijedlogu Zakona o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srpske, kojim je predviđeno da osnovni oblik krivičnog djela „nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici“ glasi: „Ko primjenom nasilja, drskim ili bezobzirnim ponašanjem ugrožava spokojsvo, tjelesni integritet ili duševno zdravlje člana svoje porodice ili porodične zajednice, **i time dovede do povrede fizičkog ili psihičkog integriteta pasivnog subjekta**, kazniće se novčanom kaznom ili kaznom **zatvora od tri mjeseca do tri godine**.“ Dakle, ukoliko nije došlo do povrede psihičkog ili fizičkog integriteta (pri čemu se misli na lakšu povredu), postojaće prekršaj.

Kako bi se onemogućila dosadašnja praksa pojedinih službenih lica koja su, u slučaju kada je radnja nasilja izvršena prvi put, svoju intervenciju završavala usmenom opomenom učinioca, bez podnošenja odgovarajuće prijave nadležnim organima, zakonom je izričito navedeno da se smatra da je prekršaj učinjen ako je radnja prekršaja izvršena jednom ili više puta, a određena je trajnim glagolom (stan 3). Time je uspostavljena obaveza za sve subjekte zaštite da, u skladu sa obavezom prijavljivanja nasilja u porodici, podnesu prijavu nadležnom organu neovisno od toga što je radnja nasilja u porodici izvršena prvi put i što, po njihovoj subjektivnoj procjeni, predstavlja samo slučajnu epizodu u porodičnom životu učinioca i žrtve.

Iako je i prethodni Zakon o zaštiti od nasilja u porodici sadržavao *definiciju člana porodice ili porodične zajednice*, čini nam se da je novim zakonom to učinjeno na jedan sveobuhvatniji i precizniji način, te da je ovim zakonom obuhvaćen širi krug lica nego u prethodnom zakonskom rješenju. Prema odredbi člana 7 ovog zakona, članom porodice ili porodične zajednice, u smislu ovog zakona, smatraju se: a) supružnici ili bivši supružnici i njihova djeca i djeca svakog od njih, b) vanbračni partneri ili bivši vanbračni partneri, njihova djeca ili djeca svakog od njih, v) srodnici po tazbini zaključno do drugog stepena bez obzira na činjenicu da je bračna zajednica prestala, g) roditelji sadašnjih i bivših bračnih i vanbračnih partnera, d) srodnici iz potpunog usvojenja u pravoj liniji bez ograničenja, a u pobočnoj liniji zaključno sa četvrtim stepenom, kao i srodnici iz nepotpunog usvojenja, đ) lica koja vezuje odnos starateljstva, e) lica koja žive ili su živjela u istom porodičnom domaćinstvu, bez obzira na srodstvo i ž) lica koja imaju zajedničko dijete ili je dijete začeto, iako nikada nisu živjela u istom porodičnom domaćinstvu.

Navedena definicija nije specifičnost našeg pravnog sistema, jer sličnu definiciju člana porodice ili porodične zajednice nalazimo i u drugim evropskim zakonodavstvima. Usklađena je i sa rješenjima koja su prihvaćena u Konvenciji o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici iz 2011. godine,⁹ prema kojima nasilje u porodici obuhvata uglavnom dva tipa nasilja: partnersko nasilje između sadašnjih odnosno bivših supružnika odnosno partnera i međugeneracijsko nasilje koje se najčešće javlja između roditelja i djece. Nasilje u porodici se najčešće nastavlja i nakon prekida veze ili zajednice života. Stoga zajedničko mjesto stanovanja i žrtve nije neophodno za postojanje nasilja u porodici (član 3, stav b). Članom porodice ili porodične zajednice, u nekim zakonodavstvima, obuhvaćeni su i članovi istopolne zajednice, odnosno istopolni partneri (npr. KZ Hrvatske). Navedeno rješenje kod nas nije prihvaćeno jer se smatralo da se još uvijek nisu stekli svi potrebni uslovi za takvo definisanje člana porodice ili porodične zajednice.

Posebna pažnja je posvećena *zaštiti žrtava nasilja u porodici* (član 8), pri čemu se naglašava da dijete, starije lice, lice sa invaliditetom i lice pod starateljstvom, koje je žrtva nasilja u porodici, uživa posebnu pomoć i zaštitu u skladu sa ovim zakonom. Dijete se smatra žrtvom i ukoliko je bilo prisutno prilikom vršenja nasilja prema drugom članu porodice, iako radnje nasilja nisu preduzete prema njemu. Ovo je, prema našem mišljenju, izuzetno značajna odredba kojom se zapravo naglašava da u svim takvim slučajevima postoji psihičko nasilje prema djetetu kao oblik nasilja u porodici, što povećava intenzitet društvene opasnosti takvog djela. Zaštitu, pomoć i podršku žrtvama nasilja u porodici dužni su pružiti pripadnici Ministarstva unutrašnjih poslova, tužilaštvo, centri za socijalni rad, odnosno službe socijalne zaštite, zdravstvene i obrazovne ustanove i nadležni sud, odnosno subjekti zaštite. Zakonom je izričito navedeno da su subjekti zaštite dužni postupati u skladu sa odredbama ovog zakona i pružiti zaštitu, podršku i pomoć žrtvama nasilja u porodici bez obzira na to da li je protiv učinioca pokrenut krivični ili prekršajni postupak (član 9, stav 2). Imajući u vidu činjenicu da je veliki broj žrtava nasilja u porodici ekonomski ovisan, i to najčešće od izvršioca nasilja u porodici, zakonodavac je predvidio da žrtve nasilja u porodici imaju pravo na pristup svim subjektima zaštite te da su oslobođene svih troškova postupka (član 10, stav 1). Međutim, kada je u pitanju pravo na besplatnu pravnu pomoć, ona se ostvaruje u skladu sa propisima koji regulišu oblast besplatne pravne pomoći (član 10, stav 2).

Kada je u pitanju *postupak ostvarivanja zaštite žrtava nasilja u porodici*, najznačajnija novina koju unosi ovaj zakon jeste mogućnost izricanja *hitnih mjera zaštite*. Hitne mjere zaštite (član 13) mogu se izreći učiniocu nasilja u porodici prije pokretanja postupka ili u toku postupka, a radi otklanjanja neposredne opasnosti po fizički i psihički integritet, radi sprečavanja ponavljanja nasilja i garantovanja bezbjednosti žrtve. Izriče ih sud za prekršaje, na osnovu prijedloga za izricanje hitne mjere zaštite koji može podnijeti policija, ovlaštenu organ, tužilac ili oštećeno lice, a

⁹ Konvencija je usvojena od strane Savjeta Evrope 7. aprila 2011. godine i otvorena za potpisivanje svim državama, kako članicama, tako i nečlanicama Savjeta Evrope.

izriču se najkasnije u roku od 24 časa od prijema prijedloga, odnosno izvođenja učinioca nasilja u porodici pred sud. Hitne mjere zaštite su: udaljenje učinioca nasilja iz stana, kuće ili drugog stambenog prostora i/ili zabrana približavanja i kontaktiranja učiniocu nasilja sa žrtvom nasilja u porodici. Izriču se u trajanju koje ne može biti duže od 30 dana, a protiv rješenja sudije za prekršaje kojim je izrečena hitna mjera zaštite može se uložiti žalba u roku od tri dana od izricanja rješenja koja ne odgađa njegovo izvršenje. O žalbi odlučuje vijeće prekršajnog suda koji je donio odluku u roku od 48 časova od prijema žalbe. Prilikom napuštanja stana, kuće ili drugog prostora za stanovanje, učinilac nasilja u porodici ima pravo da uzme svoje lične stvari neophodne za svakodnevni život i obavezu da preda ključeve od stana, kuće ili drugog prostora za stanovanje. Sud koji je izrekao mjeru ispituje njeno sprovođenje i opravdanost trajanja u periodu za koji je izrečena. Jedna od mogućnosti za zaštitu žrtve od nasilja u porodici jeste i *smještaj žrtve u sigurnu kuću* (član 15). Ovu mogućnost je poznavao i raniji zakon, ali su novim zakonom preciznije postavljeni uslovi za osnivanje i finansiranje sigurnih kuća. Smještaj žrtve nasilja u sigurnu kuću predstavlja posebnu mjeru podrške kojom se obezbjeđuje siguran smještaj i pomoć žrtvama nasilja u porodici. Centar za socijalni rad, odnosno služba socijalne zaštite uz asistenciju policije može, uz prethodni pristanak žrtve nasilja u porodici, radi obezbjeđenja fizičke zaštite i ostvarivanja prava i interesa žrtve, donijeti rješenje o privremenom zbrinjavanju žrtve u sigurnu kuću. Radi zaštite i obezbjeđenja žrtve, policija će otpratiti žrtvu u kuću, stan ili drugi stambeni prostor da bi ona uzela svoje i lične stvari drugih lica koja su s njom napustila taj prostor, a koje su neophodne za zadovoljenje svakodnevnih potreba. Ova mjera se može odrediti u trajanju koje je potrebno radi ostvarenja cilja mjere, s tim da ne može trajati duže od šest mjeseci. Međutim, u opravdanim slučajevima trajanje ove mjere se može produžiti za još šest mjeseci, odnosno do završetka postupka i izvršenja rješenja kojim se učiniocu nasilja izriče zaštitna mjera. Novinu u postupku ostvarivanja zaštite žrtve nasilja u porodici predstavlja obaveza centra za socijalni rad da u svakom slučaju nasilja u porodici utvrdi *plan pomoći žrtvi nasilja u porodici*. Prema odredbi člana 21 centar za socijalni rad obrazuje stručni tim od predstavnika te ustanove, organa i službi jedinice lokalne samouprave, policije, nevladinih organizacija i stručnjaka koji se bave pitanjima porodice i nasilja u porodici, radi utvrđivanja plana pomoći žrtvi i koordinacije aktivnosti u procesu pomoći žrtvi, u skladu sa njenim potrebama i izborom. Plan pomoći žrtvi posebno sadrži mjere koje je potrebno preduzeti u skladu sa zakonom kojim se uređuje socijalna, zdravstvena i dječija zaštita. Ako je žrtva dijete, plan pomoći žrtvi sadrži i mjere za zaštitu djeteta u skladu sa zakonom kojim se uređuju porodični odnosi i propisima kojima se uređuje zaštita prava djece. Zakonom je izričito predviđeno da se o žrtvi ili učiniocu nasilja u porodici ne smije javno objaviti informacija na osnovu koje se može prepoznati žrtva ili član porodice žrtve, osim ako je punoljetna žrtva sa tim izričito saglasna (član 22).

Prekršajne sankcije za zaštitu od nasilja u porodici su: novčana kazna, uslovna osuda i zaštitne mjere (član 23). Dakle, u odnosu na prethodno zakonodavstvo, kao posebnu vrstu sankcija, ovaj zakon predviđa i uslovnu osudu. Pri tome se ističe da se

novčana kazna i uslovna osuda izriču u skladu sa odredbama zakona kojima se uređuju prekršaji, a zaštitne mjere u skladu sa ovim zakonom. Svrha prekršajnih sankcija jeste da se spriječi nasilje u porodici, osigura nužna zaštita zdravlja i bezbjednost žrtve, te otklone okolnosti koje pogoduju ili podsticajno djeluju na izvršenje nasilja u porodici. U pogledu vrste i sadržine zaštitnih mjera nisu učinjene bitnije izmjene, tako da se učiniocu nasilja u porodici, i prema ovom zakonu, mogu izreći zaštitne mjere koje su se mogle izreći i prema prethodnom zakonu, osim mjere društveno korisan rad u korist lokalne zajednice koja je novim zakonom izostavljena. Prema tome, učiniocu nasilja u porodici se mogu izreći slijedeće zaštitne mjere: udaljenje iz stana, kuće ili nekog drugog stambenog prostora, zabrana približavanja žrtvi, zabrana uznemiravanja ili uhođenja žrtve, obavezan psihosocijalni tretman i obavezno liječenje od zavisnosti.¹⁰ Nadležni sud može izreći jednu ili više zaštitnih mjera, ukoliko postoje ulovi za njihovo izricanje. Učinilac nasilja u porodici je dužan da postupi u skladu sa izrečenom zaštitnom mjerom. Subjekt zaštite koji u djelokrugu svog rada sazna da učinilac nasilja u porodici ne postupa u skladu sa izrečenom zaštitnom mjerom dužan je da o tome obavijesti nadležni sud i centar za socijalni rad. Organi nadležni za sprovođenje zaštitnih mjera dužni su da prate njihovo izvršenje i o tome izvještavaju sud, predlažu prekid, produženje ili zamjenu drugom mjerom.

Novim zakonom je predviđena i obaveza subjekata zaštite i drugih tijela koja su ovlaštena za postupanje po ovom zakonu da *vode evidenciju* o preduzetim radnjama i podatke o broju pokrenutih i završenih postupaka i drugih preduzetih mjera te da izvještaje o tome dostavljaju Ministarstvu porodice, omladine i sporta (član 34). Takođe je predviđena obaveza *kontinuiranog stručnog osposobljavanja i usavršavanja* sudija i tužilaca iz oblasti nasilja u porodici, o čemu se brine Centar za edukaciju sudija i tužilaca Republike Srpske (član 35).

Radi praćenja i procjene sprovođenja politika i mjera za sprečavanje i suzbijanje nasilja u porodici, te unapređenja koordinisanog i efikasnog djelovanja u oblasti nasilja u porodici, Zakonom se predviđa osnivanje *Savjeta za suzbijanje nasilja u porodici i porodičnoj zajednici*, čije članove, na prijedlog Ministarstva porodice, omladine i sporta, imenuje i razrješava Vlada (član 36). Savjet je nadležan: da prati sprovođenje i procjenjuje politike i mjere za sprečavanje i suzbijanje nasilja u porodici, te u tom smislu daje preporuke i mišljenja; da daje preporuke i mišljenja Ministarstvu u postupku predlaganja i donošenja zakonskih propisa u vezi sa nasiljem u porodici; da kreira i učestvuje u realizovanju naučnih, stručnih, istraživačkih i drugih projekata iz oblasti nasilja u porodici; da učestvuje u aktivnostima društvenih partnera u radu na sprečavanju i suzbijanju nasilja u porodici i da razmatra druga pitanja od značaja za sprečavanje i suzbijanje nasilja u porodici.

Novim zakonom su značajno povećane *novčane kazne* za izvršioce nasilja u porodici. Prema članu 42, stav 1, novčanom kaznom u iznosu od 300 KM do 900 KM kazniće se za prekršaj učinilac nasilja u porodici koji izvrši radnju nasilja iz člana 6 ovog zakona. Međutim, ako ponovi radnju nasilja iz člana 6 ovog zakona,

¹⁰ Uslovi za izricanje pojedinih zaštitnih mjera regulisani su odredbama ovog zakona od člana 24 do člana 28.

kazniće se za prekršaj novčanom kaznom u iznosu od 1.000 KM do 3.000 KM. Posebna briga i zaštita djece žrtava nasilja u porodici došla je do izražaja i u kaznenim odredbama. Naime, punoljetni član porodice koji izvrši radnju nasilja u porodici iz člana 6 ovog zakona u prisustvu djeteta kazniće se za prekršaj novčanom kaznom od 1.500 KM do 4.500 KM, a ukoliko to ponovi, kazniće se novčanom kaznom u iznosu od 2.000 KM do 6.000 KM. Ako je radnja nasilja izvršena na štetu djeteta, učinilac će kazniti novčanom kaznom od 2.500 KM do 7.500 KM. učinilac nasilja u porodici koji ponovi radnju nasilja iz člana 6 ovog zakona. Povećane su kazne i za zaposlene u obrazovnoj, socijalnoj i zdravstvenoj ustanovi koji ne prijave nasilje u porodici iz člana 6 ovog zakona, tako da se umjesto dosadašnje novčane kazne od 100 KM do 300 KM predviđa novčana kazna od 1.000 KM do 3.000 KM. Novčanom kaznom od 300 KM do 900 KM kazniće se i član porodice koji ne prijavi nasilje u porodici iz člana 6 ovog zakona kada je žrtva djeteta.

Posebnom odredbom (član 43) je predviđeno da će se novčanom kaznom od 1.000 KM do 3.000 KM kazniti za prekršaj lice koje ne postupi prema izrečenoj hitnoj mjeri zaštite (član 13) i zaštitnoj mjeri (član 31). Ovo je jedan od načina da se osigura postupanje izvršioca nasilja u skladu sa izrečenim mjerama zaštite. Pojačana represija koja se ogleda u podizanju minimuma i maksimuma novčanih kazni predviđenih za nasilje u porodici, u skladu je i sa zahtjevima međunarodne zajednice da sankcije za ovaj oblik nasilničkog kriminaliteta budu djelotvorne, srazmjerne i da odvrćaju od vršenja nasilja. Iako je u osnovi ovako povećanih iznosa novčanih kazni racionalno i prihvatljivo objašnjenje, ono u sebi krije opasnost narušavanja ekonomske stabilnosti porodice, jer član porodice ili porodične zajednice koji izvrši nasilje u porodici često nastavlja zajednički život sa žrtvom, te novčana kazna pogađa i njega i žrtvu. O ovoj činjenici bi sud morao voditi računa prilikom izricanja novčane kazne.

3. Završne napomene

Intencija zakonodavca prilikom donošenja ovog zakona bila je da se izmjenama postojećih i uvođenjem nekih novih rješenja, omogućiti efikasnije sprečavanje i suzbijanje ovog oblika nasilničkog ponašanja te da se omogućiti brža i optimalnija zaštita žrtava nasilja u porodici. U tom cilju su uvedene neke sasvim nove mjere, kao što su npr. hitne mjere zaštite, izvršeno jasno definisanje nasilja u porodici i članova porodice i porodične zajednice, uspostavljena obaveza utvrđivanja plana pomoći žrtvi i niz drugih rješenja koja u svojoj ukupnosti trebaju doprinijeti stvaranju takvog modela prekršajnoppravne zaštite koji će biti efikasan i ulijevati povjerenje žrtvama nasilja u porodici. Adekvatna zaštita žrtava nasilja u porodici predstavlja cilj koji se želi postići ovim zakonom. Međutim, treba imati na umu da efikasnost zakonskih rješenja u velikoj mjeri zavisi od subjekata zaštite, odnosno od svih onih koji su obavezni da primjenjuju odredbe ovog zakona. Stoga je izuzetno značajno dosljedno sprovođenje stalne edukacije sudija i tužilaca, kako bi se konačno prihvatilo stanovište da nasilje u porodici nije privatna stvar članova porodice ili porodične zajednice, već oblik ozbiljnog kršenja osnovnih ljudskih prava i sloboda.

Međutim, treba reći da proces izmjene pravne regulative sprečavanja i suzbijanja nasilja u porodici u Republici Srpskoj još uvijek nije dovršen jer nisu usvojene izmjene krivičnog zakonodavstva. Ove izmjene, pored uspostavljanja novog koncepta krivičnog djela nasilja u porodici, zatim pooštavanja kaznenih okvira, donose i nove mjere bezbjednosti koje se mogu izreći učiniocu krivičnog djela. Predložene izmjene krivičnog zakonodavstva u pogledu zaštite od nasilja u porodici, zajedno sa odredbama novog Zakona o zaštiti od nasilja u porodici, čine suštinu novog koncepta zaštite od nasilja u porodici koji se bazira na principu optimalne zaštite žrtve nasilja u porodici.

CHARACTERISTICS OF THE PROTECTION AGAINST DOMESTIC VIOLENCE IN REPUBLIKA SRPSKA

Summary

Legal protection of victims of domestic violence in Republika Srpska is analyzed in this work. With regard to the above, the author highlights that in Republika Srpska there are two forms of legal protection from domestic violence, they fall within the remit of criminal law and misdemeanor law. Introduction of such protection model was intended for the protection of victims from this form of violent behavior, which is, by its characteristics a specific form of criminal behavior and as such demands special measures of lawful reaction by the state. Protection of victims of domestic violence falling within the remit of criminal law, which is very important since it attaches the same gravity to this and the other forms of criminality giving it a certain degree of criminal-political weight, has not produced the expected results. For that reason special Law on Protection from Domestic Violence was adopted defining the notion of domestic violence, the persons considered to be family members, the methods of their protection, as well as the kind and purpose of misdemeanor law related norms with emphasizing the fact that all the proceedings initiated under this law are of an urgent nature. The main driving force leading to the adoption of this Law is to obtain a complete and systematic regulation of domestic violence to enable faster, more efficient and durable protection of the endangered persons. The most important thing about this Law on Protection from Domestic Violence is introduction of protective measures, which could be sentenced against the perpetrator and which, in fact, allow for the protection of victims to family violence. Method of its concrete implementation are regulated by the relevant by-laws.

POČETAK ZAŠTITE PRAVA NA ŽIVOT NA AMERIČKOM KONTINENTU

Milan Palević*

Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu

Dragan Dakić

Univerzitet u Banjoj Luci

Sažetak: Pitanje zaštite ljudskog života je, zbog važnosti koja joj pripada, uvek aktuelno i podložno stalnim analizama i naučnim obradama. Nepostojanje jasnih kriterijuma (univerzalnih, regionalnih, čak ni nacionalnih) pomoću kojih se može precizno odrediti obim i sadržaj prava na život čini ovo pitanje trajno otvorenim.

U ovom radu je putem analize normativnog sadržaja garancija iz regionalnih dokumenata za zaštitu ljudskih prava definisan trenutak od kojeg nastupa zaštita prava na život na Američkom kontinentu. U cilju definisanja ovog trenutka prethodno je analiziran opšti stav međunarodnog prava po ovom pitanju koji je važio u vreme donošenja regionalnih akata. Utvrđeni su regionalni i nacionalni kriterijumi relevantni za početak zaštite prava na život. Analizom je obuhvaćena praksa regionalnih sudskih tela za zaštitu ljudskih prava kao i specifična nacionalna jurisprudencija. Pažnja je posvećena i istraživanju razlika u poimanju početka zaštite prava na život koje je prisutno na kontinentu.

Prikazom razlika između regionalnog normiranja, nacionalnog normiranja i sudskog poimanja početka zaštite ljudskog prava na život izvršena je klasifikacija zakonodavstava na Američkom kontinentu u dve grupe, te je utvrđen razvoj nove grupe specifičnih zakonodavstava. Prikazani su parametri na osnovu kojih se može utvrditi koja je grupa zakonodavstava dominantna, iz čega se može doći do opšteg karaktera zaštite prava na život na kontinentu *de lege lata* i *de lege ferenda*.

Ključne reči: regionalna zaštita prava na život, početak zaštite života, Američki kontinent, prekid trudnoće.

* E-mail: mpalevic@jura.kg.ac.rs.

1. Uvod

Normativna univerzalizacija ljudskih prava koja je usledila nakon Drugog svetskog rata (Avramov, 2011: 213–217), praćena je usvajanjem regionalnih akata za zaštitu ljudskih prava i to u formi konvencija ugovornog karaktera. Analizom njihovih relevantnih odredbi, kao i sudske prakse, može se odrediti momenat od kojeg počinje zaštita prava na život u određenom regionu. Među ovim aktima treba istaći Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda¹, Afričku povelju o pravima čoveka i naroda², kao i Američku konvenciju o ljudskim pravima o kojoj će posebno biti reči.

Međutim, i pored postojanja univerzalnih i regionalnih akata za zaštitu ljudskih prava, nije se došlo do konsenzusa po predmetnom pitanju. Zbog ovoga se podela Američkog kontinenta na dve celine može, osim u geografskom smislu, učiniti i po pitanju početka pružanja zaštite prava na život. Pitanje iz oblasti zaštite prava na život koje čini osnov podele glasi: „Od kada se štiti ljudski život?“. Na ovo pitanje ponuđena su različita rešenja nacionalnih zakonodavstava. Diverzitet je prisutan čak i u granicama iste države. Radi preciznijeg tumačenja relevantnih odredbi regionalnih akata za zaštitu ljudskih prava, potrebno je analizirati i opšti stav međunarodnog prava po pitanju početka zaštite prava na život.

2. Analiza opšteg stava međunarodnog prava po pitanju početka zaštite prava na život

Tražeci odgovor na pitanje od kojeg momenta je ljudski život zaštićen pravom na život, nužno je utvrditi rukovodne principe koji su važili u istorijskom periodu normiranja regionalnih akata. To omogućava da se bolje shvati duh vremena u kojem su oni nastajali, a samim tim i svrha njihovih normi.

Regionalni akti za zaštitu ljudskih prava na Američkom kontinentu jesu: Američka deklaracija o pravima i dužnostima čoveka³ (u daljem tekstu: Deklaracija) i Američka konvencija o ljudskim pravima⁴ (u daljem tekstu: Konvencija).

Posmatranjem perioda u kojem je usvojena Deklaracija uočavamo da je pitanje zaštite života pre rođenja bilo predmet nirnberških suđenja koja su održana u periodu 1946–1949. godine. U slučaju *RuSHA-Trial*⁵ optužnica je polazila od tvrdnje da su nemačke vlasti bile dužne da u okupiranoj Poljskoj, kao i u Nemačkoj, obezbede zakonsku zaštitu prenatalnog života i da je propuštanje ove obaveze

¹ Usvojena je 4. novembra 1950. godine u Rimu, stupila na snagu 3. septembra 1953. godine.

² Usvojena je na Skupštini zemalja Organizacije afričkog jedinstva u Najrobiju 27. juna 1981. godine, a stupila na snagu 21. oktobra 1986. godine.

³ American Declaration of the Rights and Duties of Man, dostupno na <http://www.cidh.oas.org/Basicos/English/Basic2.American%20Declaration.htm>. decembar 2012. godine.

⁴ *American Convention on Human Rights*, dostupno na <http://www.oas.org/juridico/english/treaties/b-32.html>, decembar 2012. godine.

⁵ *RuSHA-Trial*, Trials of War Criminals Before the Nuremberg Military Tribunals Under Control Council Law, Volume 5, from: http://www.loc.gov/tr/frd/Military_Law/pdf/NT_war-criminals_Vol-V.pdf, decembar 2012. godine.

konstituisalo zločin protiv čovečnosti. U jednom od dva slučaja, u kojima su predmet suđenja bili prekidi trudnoće, sud je doneo dve osuđujuće i jednu oslobađajuću presudu za prisilne prekide trudnoće i sedam oslobađajućih presuda za prekide trudnoće (Tuomala, 2011: 283). Dakle, i dobrovoljni prekidi trudnoće su bili predmet suđenja u postupku za ratne zločine i zločine protiv čovečnosti, s tim što za sedam optuženih nije nađena krivica za ove zločine. Suđenje, iz kojeg se vidi da su vodeće sile toga vremena posmatrale prekide trudnoće kao zločin međunarodnopravnog karaktera, i da je sud prihvatio ovakvo stanovište (*Ibid.*, 385), završeno je 10. marta 1948. godine, gotovo dva meseca pre usvajanja Deklaracije.

Analizom normativne aktivnosti unutar organizovane međunarodne zajednice pre usvajanja Deklaracije uočava se da ženevska Deklaracija o pravima deteta iz 1924. godine ne definiše u svojim odredbama pojam deteta. Međutim, Deklaracija o pravima deteta iz 1959. godine⁶ navodi da je posebna zaštita dece, koju ona propisuje, a koja se obezbeđuje nerođenoj kao i rođenoj deci, utvrđena upravo Deklaracijom iz 1924. godine. Deklaracijom o pravima deteta se dalje tvrdi da je ovakva zaštita prepoznata i Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima. Daljim analiziranjem normativne delatnosti Ujedinjenih nacija nakon usvajanja Deklaracije zapaža se da je pomenutom Deklaracijom o pravima deteta iz 1959. godine⁷ detetu bila zagarantovana posebna zaštita, uključujući i zakonsku, kako pre tako i posle rođenja (Blanchfield, 2011: 15). Dakle, Deklaracija o pravima deteta, koja suštinski derivira iz Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima i koja predstavlja prvi univerzalni akt kojim se definiše pojam deteta, pod njim podrazumeva kako rođeno tako i nerođeno dete. U kojoj se fazi postnatalnog ili prenatalnog razvoja nalazi dete, za Deklaraciju o pravima deteta, odnosno za međunarodno pravo, nije relevantno kada je u pitanju njegova zaštita. Iako Deklaracijom o pravima deteta nije naglašeno od kojeg momenta se smatra da nastaje dete, sasvim opravdano se ovaj momenat može vezati za začecje. Prema R. Džozef (Joseph 2009: 7–28), u ovim i sličnim činjenicama nalazi se dokaz da i sama Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima štiti ljudski život pravom na život i pre rođenja.

Gore izneto upućuje na zaključak da je u međunarodnom pravu postojao opšti stav da se zaštita života pruža od trenutka začecja. Čak bi se i član 3 Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima iz 1948. godine, koji propisuje da „svako ima pravo na život, slobodu i bezbednost ličnosti“, pre mogao smatrati delom kontinuiranog važenja ovog opšteg stava, koji je na univerzalnom planu manifestovan od 1924. godine preko Nirnberških procesa, do 1959. godine, nego kao momenat njegovog prekida. Valja napomenuti da je nacrt Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima iz 1947. godine takođe sadržavao konstrukciju „od momenta začecja“⁸ i to u članu 1 (Alfredsson i Asbjørn, 2005: 41–63), što ide u prilog zaključku da je uobičajen stav u međunarodnom pravu bio taj da se život štiti od momenta začecja.

⁶ Usvojena Rezolucijom 1386 (XIV) Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 10. decembra 1959. godine.

⁷ Preambula Deklaracije o pravima deteta, dostupno na: <http://www.un.org/cyberschoolbus/humanrights/resources/child.asp>, decembar 2012. godine.

⁸ „Protivno je zakonu lišiti bilo koju osobu, od momenta začecja, života ili telesnog integriteta (...)“

Pored već iznetog, u prilog tvrdnji da je u međunarodnom poretku prihvaćen stav da se život štiti od momenta začeća, govori i činjenica da je ubrzo nakon usvajanja i proglašenja Univerzalne deklaracije, tačnije 12. avgusta 1949. godine, usvojena IV ženevska konvencija o zaštiti građanskih lica za vreme rata⁹, čijim je odredbama pružena posebna zaštita deci ispod petnaest godina života, bremenitim ženama i majkama dece ispod sedam godina (članovi 14, 33 i 50). U sva tri slučaja zajednički osnov za pružanje posebne zaštite jesu deca, kako ona već rođena tako i ona pre rođenja. Uočljivo je da je u originalnom tekstu ove konvencije za označavanje bremenite žene korišćen termin: *expectant mothers*, ili u prevodu „majke koje očekuju dete“, što upućuje na jasan stav međunarodnog prava da je dete pre rođenja jednako kao i posle rođenja i da je u očima međunarodne zajednice trudnica–majka isto što i majka deteta starog do sedam godina. U Dodatnom protokolu II iz 1977. godine o zaštiti žrtava nemeđunarodnih ratnih sukoba uz IV ženevsku konvenciju, korišćen je termin *pregnant women*, ili u prevodu „trudna žena“, što može da predstavlja odstupanje od navedenog stava u pogledu značenja pojma „majka“, ali su i ovde deca, već rođena i ona pre rođenja, osnov za nesprovođenje najteže kazne.

Upravo iz istorije normiranja univerzalnih akata za zaštitu ljudskih prava vidljive su i konceptualne nesuglasice između država Južne i država Severne Amerike po pitanju početka zaštite prava na život. Ove razlike su najjasnije došle do izražaja prilikom normiranja citiranog člana 3 Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, kroz neslaganje čileanskog predstavnika, sa jedne strane, i predstavnika SAD, sa druge strane, po pitanju korišćenja fraze „od momenta začeća“ u tekstu člana (Gomez i Feyter, 2006: 91). Zbog navedenog, teško je braniti tvrdnju da je prilikom usvajanja Deklaracije, a kasnije i prilikom pristupanja Deklaraciji, postojao konsenzus na Američkom kontinentu u vezi sa ovim pitanjem. Ipak, nepostojanje regionalnog konsenzusa ne isključuje postojanje opšteg stava međunarodnog prava. U krajnjoj liniji, nedostatak regionalnog konsenzusa ne isključuje ni primenu opšteg stava međunarodnog prava po ovom pitanju prilikom normiranja regionalnih međunarodnih akata.

3. Početak zaštite prava na život prema regionalnim aktima za zaštitu ljudskih prava na američkom kontinentu

3.1. Američka deklaracija o pravima i dužnostima čoveka

Deklaracija je usvojena 1948. godine, sedam meseci pre usvajanja Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, i predstavlja najstariji međunarodni akt za zaštitu ljudskih prava. Članom 1 Deklaracije propisano je da „Svako ljudsko biće ima pravo na život, slobodu i bezbednost ličnosti.“ Određivanje od kojeg trenutka Deklaracija pruža zaštitu ljudskom životu pravom na život, od značaja je zbog toga što Deklaracija predstavlja, u izvesnom smislu, preteču i principijelni osnov Konvencije,

⁹ Dostupna na: <http://www.icrc.org/ihl.nsf/full/380> decembar 2012. godine.

kao i zbog toga što Deklaracija obavezuje i Sjedinjene Američke Države i Kanadu, koje nisu potpisnice Konvencije. Odredbama Deklaracije nije definisan pojam ljudskog bića koje je titular prava na život. Činjenica da su termini poput „uključujući i one koji još uvek nisu rođeni“ kao i „od trenutka začeća“, koji su bili sadržani u nacrtu, kasnije isključeni iz samog teksta Deklaracije, proizvela je različita tumačenja prilikom određivanja trenutka od kojeg je propisana zaštita prava na život. Dok je Interamerička komisija za ljudska prava u predmetu *Baby Boy v. United States* smatrala da ova činjenica predstavlja konsenzus između zemalja koje su u vreme njenog usvajanja legalizovale prekid trudnoće i onih koje to nisu, u nauci postoji mišljenje da je razlog za izostavljanje ovih formulacija u tome što se podrazumevalo da se ljudski život štiti od začeća, kao što se podrazumevalo da se život štiti ostalim ranjivim kategorijama, poput mentalno obolelih osoba, osoba koje ne mogu da se staraju o sebi ili osoba koje boluju od neizlečivih bolesti, čija zaštita je takođe bila predviđena nacrtom iz 1947. godine a izostala je iz teksta Deklaracije (Joseph, 2009: 218).

3.2. Američka konvencija o ljudskim pravima

Konvencija je usvojena 1969. godine i prvom rečenicom njenog člana 4, stav (1) propisano je da „svako ima pravo na poštovanje života.“ U originalnom tekstu Konvencije korišćena je fraza *every person*, što bi doslovno prevedeno glasilo „svaka ličnost“. Razlog zbog kojeg je ovo potrebno istaći jeste taj što je pojam „ličnost“ definisan samom Konvencijom kao „svako ljudsko biće“. Značaj ove činjenice je dvojak. Naime, sa jedne strane, Konvencija ne ostavlja mogućnost nacionalnim vlastima da kroz zakonodavstvo definišu pojam ličnosti kao što je to slučaj sa ostalim međunarodnim aktima za zaštitu ljudskih prava u čijem sadržaju je izostavljena precizna definicija titulara propisanih prava. Sa druge strane, može se smatrati da Konvencija ostavlja mogućnost nacionalnim pravima da samostalno određuju pojam ljudskog bića, što je već i činjeno putem sudske prakse. Na ovaj način je pitanje „Od kada se štiti ljudski život?“ na Američkom kontinentu ustupilo mesto pitanju: „Od kada nastaje ljudsko biće?“

Navedeno ima za posledicu da su za određivanje početka zaštite ljudskog života na Američkom kontinentu relevantni biološki a ne sociološki parametri. *A contrario*, postoje autori koji smatraju da su za Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (u daljem tekstu: Evropska konvencija) za određivanje titulara prava na život relevantni sociološki parametri kao primarni objekat zaštite njenih garancija (Fawcett, 1987: 37). Imajući u vidu da je predmet zaštite prava na život prema Konvenciji primarno biološke a ne sociološke prirode, možemo reći da je njen obim, koji garantuje Konvencija, širi od obima zaštite koji pruža Evropska konvencija. U prilog ovoj konstataciji idu i tvrdnje autorke Rite (Joseph, 2009: 214) da je u tekstu Konvencije namerno izostavljena definicija ličnosti koja bi kasnije omogućila nacionalnim vlastima da kroz zakonodavstvo ostave bez zaštite bilo koje ljudsko biće. Ova konstatacija se ne može izvesti u slučaju Evropske konvencije, koja je regulisanje ovog pitanja preputila nacionalnim vlastima (*H. v. Norway*), shodno čemu se ljudsko

biće štiti samo onda kada prema nacionalnom zakonodavstvu ima status ličnosti ili kada je eksplicitno zaštićeno pre rođenja (*A, B and C v Ireland*). Evropska konvencija, čak, prepoznaje fetus kao pripadnika ljudske rase, ali to ne predstavlja *per se* razlog za zaštitu njegovog života (*Vo v France*).

Druga rečenica člana 4, stav (1) Konvencije glasi: „Ovo pravo će biti zakonom zaštićeno, generalno, od trenutka začeća.“ Ovim je, kako se iz same formulacije uočava, načelno utvrđen trenutak od kojeg za Konvenciju nastaje ljudsko biće, odnosno od kojeg se pruža zaštita pravom na život. Korišćena fraza *in general*, što prevedeno znači „generalno“ ili „načelno“, u delu koji propisuje da se pravo na život štiti od trenutka začeća, na Američkom kontinentu je različito tumačena. Argentina, Barbados, Bolivija, Brazil, Čile, Kolumbija, Kostarika, Dominika, Ekvador, El Salvador, Grenada, Gvatemala, Haiti, Honduras, Jamajka, Nikaragva, Panama, Paragvaj, Peru, Dominikanska Republika, Surinam, Trinidad i Tobago, Urugvaj i Venecuela ovaj član Konvencije tumače kao da je život zaštićen od trenutka začeća (*De Jesus, Revisiting Baby Boy (...)*, 2011: 223). Čak je i Meksiko, u kojem je u vreme usvajanja Konvencije prekid trudnoće bio legalizovan, stavio opštu rezervu na ovaj član smatrajući da on zaista pruža zaštitu od trenutka začeća (*op. cit.*, p. 261). Sjedinjene Američke Države su kroz svoju sudsku praksu zauzele stanovište da život nije zaštićen od začeća već od sticanja sposobnosti za život (*Roe v. Wade*). Međutim, Sjedinjene Američke Države, kao ni Kanada, nisu država članica Konvencije. U tehničkom smislu to znači da Sjedinjene Države ne mogu biti strana u postupku po individualnoj predstavi zbog kršenja Konvencije. Ipak, vlada SAD se upuštala u tumačenje odredbi Konvencije i to u postupku pred Interameričkom komisijom za ljudska prava koji je vođen zbog navoda o kršenju odredbi Deklaracije.

4. Relevantna praksa regionalnih sudskih tela za zaštitu ljudskih prava

4.1. Interamerička komisija za ljudska prava

Interamerička komisija za ljudska prava (u daljem tekstu: Komisija), telo bez eksplicitnih ovlašćenja da tumači odredbe regionalnih akata i donosi precedentne odluke (*William Andrews v. United States*), u predmetu *Baby Boy v. United States* utvrdila je da prekid trudnoće za nerođenog dečaka nije predstavljao povredu prava na život, koje garantuju Deklaracija i Konvencija. Analiziranjem ovog predmeta uočava se da odluka Komisije nije zasnovana na biološkim parametrima prilikom odmeravanja da li je došlo do predmetne povrede. Odluka Komisije je takva uprkos njima. Naime, *Baby Boy* je bilo muško dete gestacijske starosti, između 24 i 26 nedelja, koje je u SAD ubijeno prekidom trudnoće. Posedovao je sposobnost za život¹⁰, tj. na osnovu medicinskog iskustva bio u stanju da preživi invanzivni

¹⁰ Sposobnost za život kao parametar za određivanje nečije podobnosti da bude subjekt prava tražena je i prema francuskom *code civil*, dok to nije bio slučaj sa Austrijskim građanskim zakonikom. Navedeno prema: A. Gams i Lj. Đurović, *Uvod u građansko pravo*, Naučna knjiga, Beograd, 1988. godine, str. 94 i 95.

medicinski zahvat odstranjivanja iz uterusa da mu je bila pružena medicinska pomoć; pokazivao je znake života, utvrđene su respiratorne aktivnosti i tome slično, te je prema nacionalnim kriterijumima ustanovljenim u navedenom precedentu *Roe v. Wade* uživao zaštitu prava na život. U sudskom postupku, koji je vođen pred nacionalnim sudom, kao i pred Vrhovnim sudom, utvrđeno je da je prekid života *Baby Boy*-a izvršen na taj način što je doktor koji je počinio abortus prethodno odvojio bebu od placente, čime joj je odsekao snabdevanje kiseonikom. Nakon toga je svoju ruku, ne manje od tri minuta, zadržao u uterusu prateći otkucaje bebinog srca i zadržavajući pogled na zidnom satu. Kada se uverio da srce više ne kuca, izvadio je bebino telo i potopio ga u slani rastvor. Ova procedura je provedena dan nakon što je isti doktor pokušao da izazove kontrakcije na taj način što je plodovu vodu zamenio slanim rastvorom. Pred nadležnim nacionalnim sudskim instancama ova medicinska procedura je okarakterisana kao neetična i homicidna (De Jesus, *Revisiting Baby Boy* (...), 2011: 229). Okosnica dokaznog postupka pred nacionalnim sudom bilo je utvrđivanje da li je dečak makar jednom udahnuo vazduh izvan uterusa, što bi nepobitno svedočilo o njegovoj sposobnosti za život. S obzirom da su autopsijom utvrđene respiratorne aktivnosti bebe, izrečena je osuđujuća presuda. Vrhovni sud je ovu presudu osporio iz procesnih razloga, kao i zbog sumnje u dokaz da je beba udahnila vazduh nakon vađenja iz uterusa. Činjenicu da je doktor držao ruku u uterusu i čekao da srce prestane kucati, sud nije okarakterisao kao umišljaj jer je doktor verovao da beba ne poseduje sposobnost za život (*op. cit.*, p. 230).

Odluka Interameričke komisije zasnovana je na pogrešnoj primeni međunarodnih pravila tumačenja normi, pogrešnoj interpretaciji namere država da izuzmu ljude pre rođenja iz sistema zaštite prava na život i pogrešno i nepotpuno utvrđenom činjeničnom stanju u pogledu nacionalne legislature, u vezi sa predmetnim pitanjem. (*op. cit.*, p. 230–268).

4.2. Interamerički sud za ljudska prava

Interamerički sud za ljudska prava (u daljem tekstu: Sud) nije donosio presude niti mišljenja po pitanju određivanja trenutka od kojeg počinje zaštita prava na život. Iz navedenog razloga izostalo je tumačenje člana 4, stav (1) Konvencije od strane sudskog organa ovlašćenog da tumači odredbe Konvencije i donosi precedentne, obavezujuće, i konstitutivne presude. Međutim, Sud je kroz svoju praksu ljude pre rođenja oslovljavao terminima poput „deca“, „maloletnici“, „bebe“ i tome slično. Takođe, u najmanje tri presude, i to: *Gomez-Paquiyaui Brothers v. Peru*, *Miguel Castro-Castro Prison v. Peru*, *Goibur u et al. v. Paraguay*, Sud je utvrdio postojanje obaveze na strani države da obezbedi prenatalnu zdravstvenu negu bebama. Navedene činjenice svedoče o stavu Suda da ljudi pre rođenja uživaju zaštitu prava na život prema odredbama regionalnih akata za zaštitu ljudskih prava (De Jesus, *Post Baby Boy v. United States* (...) 2011: 438). Sud je kroz svoju praksu određivao pravo na naknade majkama zbog gubitka člana porodice u slučaju kada izgube bebu pre rođenja radnjama štetnika (*Gomez-Paquiyaui Brothers v. Peru*) ostanu uskraćene medicinske prenatalne nege za svoju bebu (*Sawhoyamaxa*

Indigenous Community v. Paraguay) ili naknadu za nematerijalnu štetu nastalu usled pretrpljenog straha za život svojih nerođenih beba (*Castro Prison v. Peru*). Demonstrirani stav Suda u pitanjima koja se odnose na prava i status osoba pre rođenja daje čvrste osnove za uspostavljanje tvrdnje da Sud smatra da ljudsko biće nastaje začecem, te da mu je od tog momenta zaštićeno pravo na život (sa izuzetkom u slučaju tzv. embrioredukcije *Gretel Artavia Murillo et al. ("In Vitro Fertilization") v. Costa Rica*), a verovatno i druga prava sociološke prirode.

5. Specifičnosti zaštite prava na život u pravnom sistemu Sjedinjenih Američkih Država

Sjedinjene Američke Države kao federalna država imaju niz specifičnosti kada je u pitanju regulisanje početka zaštite prava na život. Smatra se da je od 1973. godine, nakon donošenja presude Vrhovnog suda SAD u pomenutom predmetu *Roe v. Wade*, u Sjedinjenim Američkim Državama uvedeno pravo na prekid trudnoće. Ovo pravo je u pojedinim saveznm državama shvaćeno u apsolutnom smislu, te su dozvoljeni prekidi trudnoće koji nisu ograničeni gestacijskom starošću bebe, niti su uslovljeni ispunjenjem bilo kakvih uslova. Čak se ne traži ni nastupanje indikacija, poput medicinskih, krivičnih ili socioloških, koje predstavljaju opšteprihvaćeni osnov za izvršenje prekida trudnoće. U pojedinim državama navedene indikacije predstavljaju osnov za besplatan prekid trudnoće. Predstavnici ovakvih legislativnih rešenja jesu države u severnom delu federacije. U južnim članicama federacije se pravo na prekid trudnoće posmatra restriktivno. Poimanje prekida trudnoće u ovim državama bliže shvatanju je koje vlada u Južnoj Americi.

Razlike između regionalnih akata za zaštitu ljudskih prava, koji se u pogledu početka zaštite ljudskog života mogu klasifikovati u grupu „za život“ (*pro life*) akata, i federalne jurisprudencije koja se može klasifikovati u grupu „za izbor“ (*pro choice*) pravnih izvora, uslovile su stvaranje specifične grupe nacionalnih zakonodavstava, koja se mogu klasifikovati u novu grupu, tzv. informativnih (*pro information*) zakonodavstava. Cilj nacionalnih zakona iz ove grupe nije da zabrani prekid trudnoće (jer to nije moguće s obzirom na federalnu jurisprudenciju), već da omogući ženama koje žele da počine prekid trudnoće da budu upoznate sa svim relevantnim medicinskim, pravnim i biološkim činjenicama u vezi sa zahvatom kojem žele da se podvrgnu. U tom smislu je u Luizijani donesen zakon *ACT No. 685* iz grupe tzv. *Heartbeat Informed Consent Act*, koji je stupio na snagu 1. avgusta 2012. godine. Ovakvi zakoni su poznati i u nacionalnim zakonodavstvima još nekih država i oni propisuju obavezu klinika da majci koja želi da prekine trudnoću prikaže 3D ultrazvučni snimak njenog deteta i da joj se pusti da sluša otkucaje njegovog srca. Nakon ove procedure majkama se ostavlja rok od 24 časa da ponovo razmotre svoju odluku. Zakonodavac u Južnoj Dakoti propisao je obavezu klinika u kojima se vrše prekidi trudnoće da upoznaju žene sa sledećim činjenicama: da prekid trudnoće odnosi život potpunom, samostalnom, jedinstvenom, živom ljudskom biću, da majčina veza sa tim drugim ljudskim bićem uživa zaštitu Ustava i

nacionalnih zakona, da se ta veza prekidom trudnoće kao i sva prava koja iz nje proističu uništava i da prekid trudnoće izlaže ženu riziku od samoubistva.¹¹ Nacionalna zakonodavstva takođe poznaju zakone iz grupe tzv. *Pain-Capable Unborn Child Protection Act*. Zakoni iz ove grupe propisuju obavezu na strani klinika da pre nego prekinu trudnoću stariju od 20 gestacijskih nedelja obavezno daju anesteziju bebi čiji život treba prekinuti, zbog mogućnosti da oseti bol i zbog činjenice da je procedura izlaže nehumanoj količini bola.

Primetno je da se u zakonodavnoj proceduri pred Kongresom i njegovim telima¹² trenutno nalaze 32 zakona i dva amandmana na Ustav¹³ koji se mogu svrstati u grupu informativnih ili čak „za život“ (*pro life*) pravnih akata. Ukoliko dođe do njihovog usvajanja, opšti karakter federalnog zakonodavstva će se približiti grupi nacionalnih informativnih zakonodavstava, a time i regionalnim (*pro life*) aktima. Zakonski predlozi, pored ostalog, propisuju: obavezu klinika da obaveste roditelje čija maloletna deca žele da prekinu trudnoću o nameravanom prekidu (*Child Interstate Abortion Notification Act – CIANA*) i kažnjivost izvršenja ili podvrgavanje prekidu trudnoće zbog pola deteta (*Prenatal Nondiscrimination Act – PRENDA; ban on sex-selection abortions*). Kažnjiva bi bila televizijska prodaja sredstava za prekid trudnoće (*Telemedicine Safety Act – telemed abortions*); ne bi bilo kažnjivo odbijanje ustanove da prekine trudnoću (*Abortion Non-Discrimination Act – ANDA*); zabranjeno bi bilo ubijati klonove (*DeGette-Dent Clone-and-Kill Bill*) i sl.

6. Zaključak

Pitanje početka zaštite prava na život na Američkom kontinentu umnogome je određeno hrišćanskom doktrinom o nastanku života i njegovoj vrednosti. Države pod rimokatoličkim uticajem, poput država Južne Amerike, kroz svoja nacionalna zakonodavstva uglavnom su zaštitile život u apsolutnom smislu. Savezne države SAD pod istim uticajem, poput država na jugu, nastoje da što više ograniče dostupnost prekida trudnoće.

Glavna specifičnost zaštite prava na život na Američkom kontinentu jeste u tome što se njen početak vezuje za nastupanje bioloških činjenica. Regionalni akti za zaštitu ljudskih prava početak zaštite života određuju biološkom činjenicom začeća. Izostanak autoritativne sudske prakse Interameričkog suda za ljudska prava, koja bi eksplicitno potvrdila poklapanje trenutka začeća i trenutka početka zaštite prava na

¹¹ Odredbe ovog zakona su se našle pred Federalnim apelacionim sudom u julu 2012. godine, koji je na svojoj osmoj sesiji utvrdio da su odredbe zakona u skladu sa Ustavom SAD.

¹² O zakonodavnoj proceduri u Sjedinjenim Američkim Državama detaljnije pogledati: J. Stanišić, Američki ustavno-politički sistem, činjenice i fakti, Marko Polo, Banja Luka 2012. godine, strana 25–30; Z. Zlokapa, Demokratski politički sistemi, stvoreni da traju: United Kingdom & United States, Pravni fakultet Univerziteta u Banjoj Luci, Centar za publikacije, Banja Luka 2000. godine, str. 168.

¹³ Constitutional amendment to curb free speech about politicians, from: <http://www.capwiz.com/nrlc/webreturn/?url=http://thomas.loc.gov/cgi-bin/query/z?c112:S.J.RES.29>: i „Equal Rights Amendment“ (ERA), from: <http://www.capwiz.com/nrlc/webreturn/?url=http://thomas.loc.gov/cgi-bin/query/z?c112:S.J.RES.21>.

život, kompenzovan je kroz tangentne precedente. Nacionalna sudska praksa, koja odstupa od regionalne norme, nastanak zaštite izjednačava sa sticanjem bioloških karakteristika koje čoveka čine sposobnim da samostalno preživi. Iako se mogu staviti brojne kritike na koncept nacionalne jurisprudencije, koja uskraćuje zaštitu životu zbog činjenice da je život u određenoj dobi ranjiv, odnosno da zavisi od majke i da bez nje ne može da preživi, i takva zaštita života je šira od one koja postoji na Evropskom kontinentu. Evropsko određivanje titulara prava na život sociološkim kategorijama, poput „ličnosti“, nužno sužava obim zaštite koji pruža pravo na život jer izgradnja ljudske ličnosti, u sociološkom ili pravnom smislu, nastupa tek nakon izgradnje ljudskog bića u biološkom smislu. Razvijanje posebne grupe informativnih (*pro information*) nacionalnih zakonodavstava predstavlja još jednu specifičnost u oblasti zaštite prava na život na Američkom kontinentu. Obaveza pružanja informacija ženama koje žele da prekinu trudnoću kao i savetovanja istih, poznata je i zakonodavstvu Evropskih država, ali je ona obično predmet koji regulišu podzakonski akti, zbog čega često ostaje poznata papiru ali ne i praksi. Nacionalni zakoni u Sjedinjenim Američkim Državama do detalja razrađuju ovu obavezu, regulišu primenu tehničkih pomagala u njenom ostvarenju i propisuju kazne za njeno nepoštovanje. Zakonodavstva iz ove grupe ublažavaju prisutnu polarizaciju između „za život“ (*pro life*) akata i „za izbor“ (*pro choice*) pravnih izvora, i to približavanjem ovih drugih prvima.

Sjedinjene Američke Države polako ali sigurno napuštaju kurs po kojem je prekid trudnoće apsolutno pravo, kojeg su se držale poslednjih 40 godina. Navedeno je vidljivo i po tome što je 5. decembra 2012. godine Senat odbio da ratifikuje Konvenciju o pravima osoba sa invaliditetom. Razlog za ovakav ishod procesa ratifikacije, kojem su prethodile oštre naučne rasprave, nalazi se u bojazni da se nacionalna dozvola za prekid trudnoće ne ustanovi kao međunarodna obaveza Sjedinjenih Američkih Država. Naime, Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom jedini je međunarodni akt koji sadrži frazu „reproduktivno zdravlje“, čije značenje je različito tumačeno u smislu da li je njime podrazumevan prekid trudnoće i da li je prekid ustanovljen kao pravo.

7. Literatura

1. Alfredsson, G. Asbjørn, E. (2005). The Universal Declaration of Human Rights: a common standard of achievement. Netherlands: Martinus Nijhoff publishers.
2. Alfredsson, G. and Asbjørn, E. (2005). The Universal Declaration of Human Rights: a common standard of achievement. Netherlands: Martinus Nijhoff publishers.
3. Avramov, S. (2011). Međunarodno javno pravo. Beograd: Akademija za diplomatiju i bezbednost.
4. Blanchfield, L. (2011). The United Nations Convention on the Rights of the Child: Background and Policy Issues, Congressional Research Service.
5. Blanchfield, L. (2011). The United Nations Convention on the Rights of the Child: Background and Policy Issues. Congressional Research Service.
6. Etinski, R. (2010) Međunarodno javno pravo. Beograd.
7. Fawcett, J.E.C. (1987). The Application of the European Convention on Human Rights. Oxford.

8. Gomez Isa, F. Feyter, C., *International protection on human rights and its achievements* (2006). Bilbao: University of Deusto.
9. Joseph, R. (2009). *Human rights and the unborn child*. Netherlands: Martinus Nijhoff publishers.
10. Tuomala, J.C. *Nuremberg and The Crime Of Abortion* (2011). Virginia: Liberty University Faculty Publications and Presentations.
11. Z. Zlokapa, Z. (2000). *Demokratski politički sistemi, stvoreni da traju: United Kingdom & United States*. Banja Luka: Pravni fakultet Univerziteta u Banjoj Luci, Centar za publikacije.
12. De Jesus, L. M. (2011). *Post Baby Boy v. United States Developments in the Inter-American System of Human Rights: Inconsistent Application of the American Convention's Protection of the Right to Life from Conception*, *Law and the Business Review of the Americas*, 17, (3) 435–487.
13. De Jesus, L. M. (2011). *Revisiting Baby Boy v. United States: why the IACHR resolution did not effectively undermine the Inter-American system on human rights' protection of the right to life from conception*, *Florida Journal of International Law*, 12, (2) 221–276
14. *RuSHA-Trial, Trials of War Criminals Before the Nuremberg Military Tribunals Under Control Council Law, 5*, from: http://www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/pdf/NT_war-criminals_Vol-V.pdf.
15. *Child Interstate Abortion Notification Act (CIANA)*, from: <http://www.capwiz.com/nrlc/webreturn?url=http://thomas.loc.gov/cgi-bin/query/z?c112:S.1241>.
16. *Constitutional amendment to curb free speech about politicians*, from: <http://www.capwiz.com/nrlc/webreturn?url=http://thomas.loc.gov/cgi-bin/query/z?c112:S.J.RES.29>:
17. *DeGette-Dent Clone-and-Kill Bill*, from: <http://www.capwiz.com/nrlc/webreturn?url=http://thomas.loc.gov/cgi-bin/query/z?c112:H.R.2376>.
18. *Deklaracija o pravima djeteta*, from: <http://www.un.org/cyberschoolbus/humanrights/resources/child.asp>.
19. *Pain-Capable Unborn Child Protection Act*, from: <http://www.capwiz.com/nrlc/webreturn?url=http://thomas.loc.gov/cgi-bin/query/z?c112:S.2103>:
20. *Prenatal Nondiscrimination Act (PRENDA) (ban on sex-selection abortions)*, from: <http://www.capwiz.com/nrlc/webreturn?url=http://thomas.loc.gov/cgi-bin/query/z?c112:S.3290>.
21. *Respect for Rights of Conscience Act*, from: <http://www.capwiz.com/nrlc/webreturn/?url=http://thomas.loc.gov/cgi-bin/query/z?c112:S.1467>.
22. *Telemedicine Safety Act (telemed abortions)*, from: <http://www.capwiz.com/nrlc/webreturn?url=http://thomas.loc.gov/cgi-bin/query/z?c112:H.R.5731>.
23. *Abortion Non-Discrimination Act (ANDA)*, from: <http://www.capwiz.com/nrlc/webreturn?url=http://thomas.loc.gov/cgi-bin/query/z?c112:S.165>:
24. *ACT No. 685*, from: <http://legis.la.gov/billdata/streamdocument.asp?did=811695>.
25. *American Convention on Human Rights*, from: <http://www.oas.org/juridico/english/treaties/b-32.html>.
26. *American Declaration of the Rights and Duties of Man*, from: <http://www.cidh.oas.org/Basicos/English/Basic2.American%20Declaration.htm>.
27. *Equal Rights Amendment (ERA)*, from: <http://www.capwiz.com/nrlc/webreturn?url=http://thomas.loc.gov/cgi-bin/query/z?c112:S.J.RES.21>.

28. *Baby Boy v. United States*, Case 2141, Inter-Am. C.H.R., Report No. 23/81, mart. 6, 1981, OEA/Ser.L/V/II.54, Doc. 9, rev. 1.
29. *Castro Prison v. Peru Merits, Reparations, and Costs*, Inter-Am. Ct. H.R. (ser. C) No. 160 (25. novembar 2006)
30. *Castro Prison v. Peru, Merits, Reparations, and Costs*, Inter-Am. Ct. H.R. (ser. C) No. 160, paragraf 61 (25. novembar 2006).
31. *Goiburur et al. v. Paraguay, Merits, Reparations and Costs*, Inter-Am. Ct. H.R. (ser. C) No. 153 (22. septembar 2006).
32. *Gomez-Paquiayauri Brothers v. Peru, Merits, Reparations, and Costs*, Inter-Am. Ct. H.R. (ser. C) No. 110, paragraf 71 (8. jul 2004).
33. *Gretel Artavia Murillo et al. ("In Vitro Fertilization") v. Costa Rica*
34. *H. v Norway* (1992) (Predstavka broj: 17004/90, 19 Maj 1992).
35. *Roe v. Wade* (410 US 113 (1973)). Pogledati: op. cit., p. 227.
36. *Vo v France* (2004) (Predstavka broj: 53924/00, 8 Jul 2004).
37. *William Andrews v. United States*, Izvještaj broj: 57/96, Case 11.139, William Andrews, United States, 6. decembar 1996. godine strana 59 i 77, from: http://www.cidh.org/annualrep/97eng/usa11139.htm#_ftn22.
38. *A, B and C v Ireland* (Predstavka broj: 25579/05, 16. decembar 2010).
39. *Sawhoyamaxa Indigenous Community v. Paraguay, Merits, Reparations and Costs*, Inter-Am. Ct. H.R. (ser. C) No. 146, paragraf 177 (29. mart 2006).

BEGINNING OF RIGHT TO LIFE PROTECTION ON AMERICAN CONTINENT

Summary

The general attitude of the international law regarding the abortion may be characterized as pro life at least at the time when the regional instruments for protection of human rights were adopted. At the American continent these instruments are pro life thanks to the countries of the Latin America. The international law in general should be rather grateful to this group of countries for the development of the protection of the right to life through the instruments of human rights protection. National legislations at the American continent are classified into two groups – pro life (the south of the continent) and pro choice (the north of the continent). There is a new group of legislation emerging in the USA – pro information. The essence of the new group is comprised in the logic that without complete information one cannot have complete freedom of choice. It is a legal solution which requires presenting biological facts to potential mothers by using ultrasound. Biological facts are relevant for the beginning of protection of life by the right to life at the American continent. For regional documents this is conception. For national legislations these include either conception or viability. Using biological facts in order to determine subject of the right to life is characteristic of this region.

TEORIJA SITUACIJSKOG POSTUPANJA: POSTAVKE, ZNAČAJ I PERSPEKTIVE

Biljana Simeunović-Patić¹

Kriminalističko-policijska akademija, Beograd

Sažetak: U radu se predstavljaju osnovne postavke i razmatraju konstrukti, teorijski i praktični značaj teorije situacijskog postupanja (eng. *situational action theory*), kao jedne od novijih integrativnih kriminoloških koncepcija koja iskazuje ambiciju da ponudi istinsku ekološku perspektivu i potvrdi se kao opšta teorija o kriminalitetu. Reč je o komprehenzivnom teorijskom okviru unutar kojeg se kriminalno ponašanje određuje i objašnjava kao poseban oblik „moralne akcije“. Nezavisno od toga što se neki aspekti pojedinih postavki i konstrukata teorije smatraju diskutabilnim, a teorija sistemom u razvoju, njen dosadašnji doprinos kriminologiji i srodnim disciplinama je višestruk i dragocen, a može se očekivati da će on u budućnosti rasti. Isto važi i za njenu aplikativnu vrednost.

Ključne reči: teorija situacijskog postupanja, moralna akcija, moralnost, kriminalitet, kriminologija.

1. Uvod

Kao naučna disciplina, kriminologija nije ni dovoljno vremešna da bi se mogla podičiti imponantnom tradicijom teorijskog promišljanja i pozamašnim korpusom akumuliranih neupitnih spoznaja, ali ni previše mlada da bi joj se mogla tolerisati prevelika teorijska fragmentarnost. Put od velikih teorija XX veka, koje odavno ne izazivaju ushićenje kao u vreme kada su nastajale, pa do (ateorijskog) identifikovanja korelata ili faktora rizika kriminalnog ponašanja, sada bi trebalo da povede ka analitičkoj perspektivi i integrativnim teorijama, jer bi u suprotnom kriminologija mogla izgubiti attribute naučne discipline i svesti se na „veštinu“ čisto empirijskog identifikovanja (opštih i specifičnih) „faktora rizika“. Teorijska fragmentarnost i

¹ Ovaj rad je rezultat realizovanja naučnoistraživačkog projekta pod nazivom: *Nasilje u Srbiji – uzroci, oblici, posledice i društvena reakcija* (2012–2014), koji finansira Kriminalističko-policijska akademija u Beogradu.

neuspeh ijedne od teorija iz XX veka da se, uprkos eksplicitno ili implicitno iskazanim nastojanjima, potvrdi kao uistinu generalna doprineli su učestalim kapitulantskim priznanjima da se „kriminalitet svakako ne može iskoreniti“ i ambicije kriminološke doktrine svela na doprinos (kakvoj-takvoj) kontroli kriminaliteta i njegovom držanju u „podnošljivim“ granicama.

Integrativni pristupi danas imaju primarni značaj u teoriji kriminologije i, po svemu sudeći, samo oni imaju budućnost. Oni će inkorporirati u neki novi, obuhvatniji i smisleniji sistem postavke i konstrukte mnogih dosadašnjih kriminoloških teorija. Jedan od takvih integrativnih modela jeste *teorija situacijskog postupanja* koja je tema ovog članka, pisanog s ciljem da se predstave njene postavke, odnosno sagleda njen epistemološki status i doprinos teorijskom promišljanju u kriminologiji, kao i potencijalni značaj za prevenciju kriminaliteta.

Premda nesvakidašnja u obuhvatnosti, teorija situacijskog postupanja se, poput drugih integrativnih teorija i komprehenzivnijih pristupa, pojavila neobično kasno, budući da njenu pojavu nisu uslovlila nikakva neočekivana niti izvanredna naučna otkrića. Na pitanje šta je sve do nedavno ometalo kriminologiju da iznedri koncepcije koje napokon zatvaraju prolongiranu adolescentsku fazu u izučavanju kriminalnog ponašanja, oličenu grandioznim ambicijama i zvučnim tvrdnjama, ali slabijim postignućem,² beskrajnim prepakivanjem socijalnih varijabli i preoblačenjem starih postavki (čija je empirijska provera često „teška, ako ne i nemoguća“) u novo ruho, odgovor se može tražiti u istraživačkoj zanesenosti utemeljenoj na iskrenoj, katkad slepoj privrženosti vlastitom akademskom zaleđu, koje inspiriše ali i limitira, ili pak u ideologiji – kao zabludi ili cilju u podtekstu kriminološkog diskursa. Savremeni modeli koji promovišu ekološku i razvojnu perspektivu kao obuhvatniji paradigmatški okvir značajni su ne samo za uspešnije objašnjenje etiologije kriminalnog ponašanja, već i za podizanje naučnih standarda kriminološkog izučavanja. Teorija situacijskog postupanja je jedna od onih od kojih se takav učinak može očekivati.

2. Teorija situacijskog postupanja kao opšta teorija o kriminalitetu

Teoriju situacijskog postupanja (eng. *situational action theory* – SAT) razvio je i predstavio 2004. godine³ Per-Olof Wikström (Per-Olof Wikström) sa Instituta za kriminologiju Univerziteta u Kembridžu. Ona predstavlja novu opštu teoriju

² Biver (Beaver) i Volš (Walsh) ovaj neuspeh opisuju na sledeći način: „Ako o teorijama sudimo prema njihovoj prediktivnoj moći... postojeće vodeće kriminološke teorije nemaju mnogo vrednosti... Ilustracije radi, retko se događa da multivarijantni regresioni modeli otkriju da pojedine varijable izvedene iz teorije objasne više od 10–20% varijanse, dok najčešće objašnjavaju manje od 10% varijanse. Čak i kad se višestruki indikatori iz teorije ili konkurentnih teorija istovremeno uvedu u regresijsku jednačinu, ukupan obim objašnjene varijanse tipično je daleko ispod 30%“ (Beaver, Walsh, 2011: 3).

³ Osnovne postavke teorije prvobitno su predstavljene u: Wikström, P-O. (2004). *Crime as alternative: Towards a cross-level situational action theory of crime causation*, in McCord, J. (ed.) *Beyond empiricism: Institutions and intentions in the study of crime*. Advances in Criminological Theory 13. New Brunswick, NY: Transaction, pp. 1–37.

devijantnog i kriminalnog ponašanja, građenu na temeljima ekološke kriminološke paradigme, koja nastoji da integriše etiološke pristupe usredsređene pretežno ili isključivo na individualne ili sredinske činioce prestupničkog ponašanja i da, istovremeno, ponudi perspektivniju mogućnost teoriji racionalnog izbora. Teorija situacijskog postupanja ne diskvalifikuje niti dovodi u pitanje nijednu konvencionalnu kriminološku teoriju – naprotiv, mnogim od njihovih koncepata ona zapravo pruža priliku da se ugrade u obuhvatniji eksplanatorni sistem na primeren i pravi način.

Teorija situacijskog postupanja se temelji na široko prihvaćenoj ideji – da je *ponašanje funkcija ličnosti i sredine*, koja je razrađena u socijalnoj psihologiji i koju je psiholog Kurt Levin (Kurt Lewin) tridesetih godina XX veka izrazio heurističkom jednačinom: $p = f(L \times S)$, apostrofirajući značaj razumevanja situacionog odlučivanja o akciji za objašnjenje ljudskog ponašanja. Teorija situacijskog postupanja, naravno, nije prva kriminološka koncepcija koja postulira interakciju između pojedinca i okruženja, ali je jedna od malobrojnih koja nastoji da tu interakciju tretira temeljno i konkretno. Vikstrem s pravom upućuje na to da je razumevanje uloge okruženja u uzročnosti kriminalnog ponašanja u najboljem slučaju rudimentarno, što je, po njemu, delom posledica nedostatka dobro razvijenih teorijskih modela o tome na koji način socijalno okruženje utiče na kriminalno ponašanje, a delom rezultat činjenice da kriminološko istraživanje generalno pati od nedostatka odgovarajuće metodologije za istraživanje i merenje izloženosti ljudi činiocima iz neposrednog okruženja, kao i interakcije tih činilaca sa sklonošću pojedinaca ka kriminalnom ponašanju (Wikström et al., 2010: 56).

Po rečima tvorca teorije situacijskog postupanja, postoje tri fundamentalna pitanja na koja treba odgovoriti kako bi se objasnilo kriminalno ponašanje i osmislila efikasna prevencija kriminaliteta: (1) *šta je zločin* – šta je to što nastojimo da objasnimo i sprečimo; (2) *zašto ljudi slede ili krše moralna pravila, odnosno zašto čine krivična dela*⁴; (3) *koji se lični i sredinski faktori nalaze u interakciji koja pokreće osobu na preduzimanje kriminalnog čina* (Wikström, 2010: 875). Teorija situacijskog postupanja objašnjava kako i zašto dolazi do kriminalnog ispoljavanja, nastojeći pritom da prevaziđe postojeće nedostatke u kriminološkoj teoriji⁵ i ponudi socijalno-ekološku⁶ perspektivu objašnjenja moralnog⁷ postupanja i kriminaliteta –

⁴ Teorija situacijskog postupanja postulira da nema principijelne razlike između objašnjenja kriminalnog i ponašanja kojim se krše moralne norme uopšte, budući da ih generiše isti situacioni proces. Kriminalni čin se posmatra kao poseban slučaj kršenja moralnih normi (Wikström et al., 2010a: 60; 2010b: 876).

⁵ Vikstrem upućuje na problem konceptualizacije kriminalnog ponašanja koji ishodi u tome da nije sasvim jasno šta to teorija cilja da objasni; zatim na problem razlikovanja uzroka i korelata kriminalnog ponašanja, odnosno slabo razumevanje kauzalnih mehanizama, koje često dovodi do brkanja markera i simptoma sa uzrocima; slabo razumevanje interakcije između individualnih i sredinskih faktora u uzročnosti kriminalnog ponašanja, kao i problem slabog razumevanja procesa razvoja i promene u kauzalitetu (Wikström, 2010b: 875).

⁶ Vikstrem i saradnici određuju socijalnu ekologiju kao analizu i proučavanje društvenih i bihevioralnih posledica interakcije između ljudi i njihove okoline (Wikström et al., 2010a: 60).

⁷ „Moralno“ u izrazu „moralna akcija“ i u smislu ove teorije razume se kao moralno relevantno; „moralna akcija“ označava svako čovekovo svesno i voljno postupanje podložno oceni kao moralno ispravno ili pogrešno.

ona teži da objedini individualne i sredinske eksplanatorne perspektive, odnosno da objasni ulogu interakcije između individue i socijalnog okruženja u uzročnosti kriminalnog ponašanja (Wikström et al., 2010: 60).⁸

Teorijom situacijskog postupanja postulira se sledeće:

– Kriminalni čin treba razumeti kao „moralnu akciju“ (akciju vođenu normama o tome šta je ispravno, a šta pogrešno učiniti ili ne učiniti u određenim okolnostima) i kao takvu ga treba objašnjavati;

– Ljudi čine krivična dela zato što ih: (a) opažaju kao odgovarajuće mogućnosti i (b) biraju (po navici ili promišljeno) da ih učine;

– Verovatnoća da će pojedinac opažati kriminalni čin kao adekvatnu mogućnost i preduzeti ga u krajnjoj liniji zavisi od njegove moralnosti (baziranoj na ličnim moralnim vrednostima i emocijama) i njene interakcije sa moralnim kontekstom okruženja u kome se pojedinac razvija i u kome dela (moralnim normama sredine koje se odnose na konkretno postupanje i stepenom njihove primene);

– Da bi se razumela uloga šireg kruga socijalnih faktora (npr. socijalne integracije i segregacije) i njihove promene u podsticanju kriminalnog ponašanja, od ključne je važnosti usredsrediti se na identifikovanje načina na koji ti faktori utiču na pojavu i promenu moralnih konteksta u kojima se ljudi (moralno) razvijaju i delaju, odnosno ispoljavaju moralne navike i moralne sudove (Wikström, 2010: 875).

Ljudska bića se razumeju kao akteri vođeni pravilima, a kriminalno ponašanje suštinski kao pitanje moralnosti, generički kao „moralna akcija“. Kriminalni čin predstavlja vrstu moralne akcije, delanje kojim se krše moralnih pravila postupanja (pravila koja označavaju šta je ispravno ili pogrešno učiniti u određenim okolnostima), a koje je i protivzakonito. *Situacija* se određuje kao individualna percepcija mogućnosti postupanja i proces izbora pojedinca suočenog sa određenim okolnostima; *okolnosti* – kao neposredno socijalno i fizičko okruženje (objekte, lica, dešavanja) koje pojedinac može u određenom trenutku čulno doživeti. *Moralni kontekst* neposrednog okruženja uključuje njegova moralna pravila, nadzor i sankcije. Moralnost pojedinca se manifestuje kroz moralno prosuđivanje ili moralnu naviku kao odgovor na specifične okolnosti. Kada postupaju iz navike, ljudi zapravo reaguju (po modelu stimulus–odgovor) na sredinske podsticaje, opažajući samo jednu efektivnu opciju postupanja. „Oni ‘puštaju’ da okruženje odredi njihove akcije pokrećući asocijativne mehanizme razvijene tokom ranijih ponavljanih izlaganja sličnim okolnostima“ (Wikström, Oberwittler, Treiber, Hardie, 2012: 20). Kada nema predodređenih mogućnosti postupanja koje bi bile automatski primenjene, ljudi razmišljaju i aktivno biraju između percipiranih opcija postupanja.

Moralna pravila i emocije utiču na percepcije i izbore pojedinca i predstavljaju moralni kontekst njegovog postupanja. Shodno tome, teorija situacijskog postu-

⁸ Svoju teoriju Vikstrom gradi, pre svega, oslanjajući se na tradiciju teorije o društvenoj dezorganizaciji (i njenu savremenu verziju – koncepciju o kolektivnoj efikasnosti) i teorije o rutinskim aktivnostima, ali tako da svojim integrativnim pristupom premosti ključne nedostatke i jedne i druge. A ključni nedostatak obe teorijske tradicije jeste zanemarivanje individualnih sklonosti i načina njihove interakcije sa socijalnim okruženjem i situacionim okolnostima. Teorija situacijskog postupanja u izvesnom smislu predstavlja pokušaj da se odgovori na pitanja kojima ove dve teorijske perspektive nisu bile voljne ili kadre da se bave.

panja se smatra primenjivom za objašnjenje širokog spektra oblika kriminalnog ponašanja – od sitnih krađa, preko kriminaliteta belog okovratnika, do terorizma.⁹ Ona nastoji da objasni procese u okviru kojih pojedinac najpre postaje motivisan, a potom transformisan od konformiste u osobu koja, našavši se u specifičnoj situaciji, opaža kriminalni čin kao odgovarajuću opciju, pa i legitiman način da postigne željeni cilj.

Četiri ključna elementa situacionog modela jesu:

1) *ličnost* (koju karakterišu specifična biološka i psihička obeležja, iskustvo, kapacitet da se svesno i voljno utiče na događaje);

2) *neposredne okolnosti* (okruženje kome je pojedinac direktno izložen i na koje reaguje; konfiguracija objekata, osoba i događaja koje pojedinac opaža);

3) *situaciono pozicioniranje* (opažanje mogućnosti za postupanje i proces odlučivanja koje je rezultat interakcije individue sa okolnostima) i

4) *postupak, čin*.¹⁰

Pojedinac bira da učini krivično delo onda kada je takvo postupanje izvodljiva opcija, uz preduslov da je kod njega razvijena kriminalna sklonost, i u sklopu okolnosti koji takav izbor podstiču, ohrabruju. Sklonost, sama po sebi, nije dovoljna: čak i oni sa najvišom sklonošću vrlo malo svog vremena posvećuju vršenju krivičnih dela. Da bi se sklonost aktivirala, potreban je određeni podsticaj iz okruženja¹¹ (Wikström, 2010: 878; Wikström et al, 2012: 16).

Teorija je, kao što je već rečeno, u principu utemeljena na idejama da ljudi nisu „marionete prepuštene na milost psihičkim i socijalnim silama“ (Wikström et al., 2012: 19), da su kadri da misle racionalno i da su vođeni društvenim pravilima, dok je odluka pojedinca da prekrši pravilo rezultat interakcije njegovih percepcija društvenih pravila i vlastitih moralnih smernica. Ukoliko je mnogo puta izložen određenoj situaciji, njegov izbor prestaje da bude rezultat striktno slobodne volje, već predstavlja habitualno postupanje utemeljeno na istoriji ponavljanja, koje kod čoveka stvara automatizovanu tendenciju da se drži naučenog ponašanja, o čemu će nešto više reći biti u nastavku.

3. O uzrocima kriminalnog ponašanja i ulozi kontrole

Razvijajući svoju teoriju skoro dve decenije, Vikstrem je nastojao da ponudi objašnjenje kriminalnog ponašanja koje bi na odgovarajući način objedinilo relevantne empirijske i teorijske psihološke, sociološke i kriminološke koncepte o

⁹ Kako navodi Vikstrem: „Ono što se može razlikovati u objašnjenju različitih oblika kriminalnog ponašanja nije proces (opažanje–izbor) koji vodi u određeno postupanje, već sadržaj moralnog konteksta (moralna pravila relevantna za konkretno postupanje) i moralnost osobe (moralne vrednosti i emocije relevantne za postupanje) koji upravljaju tim procesom i širim socijalnim procesima (uzrocima uzroka) koji generišu posebne moralne kontekste (sadržaje) u kojima se ljudi razvijaju i delaju“ (Wikström, 2010b: 876).

¹⁰ Izvorno, četiri ključna elementa jesu: eng. *person, setting, situation* i *action*.

¹¹ Vikstrem i saradnici podsećaju da je za analizu važno diferencirati dugoročni (tj. kumulativni) uticaj sredine, odnosno *razvojni kontekst*, od kratkoročnog, trenutnog delovanja činilaca okruženja na percepciju i izbor, tj. *konteksta postupanja* (Wikström et al., 2012: 35).

moralnom rezonovanju i postupanju. Prema njemu, moralnost je fundamentalno individualno obeležje relevantno za objašnjenje kriminalnog ponašanja, ali je njegova teorija u osnovi interakcionistička. Ključni činilac u objašnjenju moralne akcije jeste interakcija između moralnosti individue (moralnih vrednosti i emocija) i moralnog konteksta u kojem ona deluje. Rezultat ove interakcije poslužiće kao moralni filter koji determiniše da li će individua postupiti shodno svojoj motivaciji. Motivacija¹² je ka cilju usmerena pažnja utemeljena na želji ili privrženosti i ishod je interakcije ličnosti i okruženja. Ona je neophodna, ali ne i dovoljna za objašnjenje kršenja moralnih normi i kriminalnog ponašanja (Wikström, 2010: 877).

Kauzalni faktori moralne akcije jesu *individualna sklonost* i *izloženost* činocima neposrednog okruženja. Konvergencija (u vremenu i prostoru) individualne sklonosti i izloženosti inicira kauzalni proces *opažanje–izbor*, čiji ishod može biti preduzimanje (ili nepreduzimanje) određenog čina: *sklonost x izloženost = postupanje* (akcija). Sklonost i izloženost nisu međusobno nezavisne dimenzije, već se nalaze u procesu interakcije.

Kauzalno relevantna obeležja ličnosti koja određuju kriminalnu sklonost jesu *moralnost* (lična moralna pravila i emocije poput stida i krivice) i *sposobnost za samokontrolu* (sposobnost da se postupa u skladu sa vlastitim moralnim pravilima uprkos iskušenjima), dok kauzalno relevantne sredinske karakteristike koje određuju kriminogenu izloženost jesu *moralna pravila okruženja* i stepen njihove ukorenjenosti i snage (koja se podupire merama zastrašivanja). Sposobnost samokontrole determinisana je kako relativno trajnim obeležjima ličnosti, tako i situacionim uticajima, poput snažnog stresa ili intoksikacije. Sposobnost samokontrole, međutim, dolazi do izražaja samo onda kada pojedinac (već) opaža kriminalni čin kao jednu od mogućnosti, dakle u okviru procesa izbora (Wikström, 2012b: 877).

Ono što povezuje interakciju sklonosti i izloženosti sa konkretnim postupanjem, odnosno individualna (genetska ili stečena) obeležja i iskustva sa okruženjem i ponašanjem pojedinca, jeste pomenuti proces „moralno opažanje – moralni izbor“, kao osnovni situacijski mehanizam. Ovaj proces zavisi od toga kako ljudi percipiraju mogućnosti postupanja i kako donose odluke u specifičnim okolnostima. Izbor postupanja može biti pretežno habitualan (automatizovan) ili pak promišljen,¹³ što zavisi od stepena familijarnosti individue sa okruženjem i okolnostima – što je taj stepen viši, to je verovatnije da će proces odlučivanja biti uglavnom habitualan. Habitualne akcije su orijentisane ka prošlosti jer se oslanjaju na prethodno iskustvo, dok su promišljene akcije orijentisane ka budućnosti, s

¹² U okviru teorije, motivacija se određuje kao spremnost na akciju, a razume se kao ishod interakcije pojedinca i okruženja, odnosno situacioni koncept. Date okolnosti mogu izazvati iskušenje ili provokaciju (izazov), koji predstavljaju osnovne motivacijske sile u ljudskom postupanju (Wikström, Treiber, 2007: 245).

¹³ Suprotstavljenost determinizma i volutarizma u objašnjenju ljudskog ponašanja Vikstrom nastoji da pomiri postularajući da ljudski postupci (uključujući i konformističko i prestupničko ponašanje) mogu biti plod kako „navike“ (eng. *habit*), tako i „racionalnog razmatranja“ (eng. *rational deliberation*). Slobodna volja, racionalan izbor i samokontrola neće se manifestovati u svim slučajevima. Samo u procesima izbora u okviru kojih postoje razmatranje i promišljanje, ljudi demonstriraju slobodnu volju i pod uticajem su vlastite sposobnosti samokontrole (unutrašnje kontrole) ili zastrašivanja (spoljne kontrole). Wikström, 2010b: 877.

obzirom na to da uključuju nastojanje da se odabere najbolji ishod među različitim mogućnostima postupanja. Vikstrem i saradnici veruju da je dobar deo kriminalnog ponašanja pre rezultat navika nego racionalnog razmišljanja, kao što je to postupanje ljudi uopšte (Wikström et al., 2012: 21–22).

Uzroci kriminalnog ponašanja su, dakle, činioci koji doprinose tome da osoba vidi određeni kriminalni čin kao opciju i faktori koji utiču na proces izbora da se on i preduzme. Opažanju mogućnosti postupanja Vikstrem pridaje veći značaj nego izboru, koji je sekundaran u odnosu na opažanje. Kao što se razlikuju s obzirom na sklonosti da preduzmu određenu moralnu akciju (zavisno od vlastitih moralnih pravila, moralnih emocija i sposobnosti samokontrole), ljudi se razlikuju i u pogledu opažanja mogućnosti, što se objašnjava razlikama u njihovim iskustvima i znanju (Wikström, 2010: 876–877).

Moralna pravila utiču na percipiranje mogućnosti postupanja, dok kontrola može (ali ne mora) igrati ulogu u procesu izbora. Verovatnoća da će neka osoba u određenim okolnostima učiniti krivično delo zavisi od stepena u kojem su njena vlastita moralna pravila i pravila okruženja konzistentna sa zakonskim normama. Ukoliko lična i moralna pravila okruženja ohrabruju njihovo kršenje, vršenje krivičnog dela biće verovatno, i obratno, što je u skladu sa *principom moralne korespondentnosti*.¹⁴ Onda kada postoji protivrečnost između ličnih i moralnih pravila okruženja, ishod će zavistiti od efikasnosti (unutrašnje ili spoljne) kontrole. Samokontrola ima značaj u situacijama u kojima moralna pravila pojedinca obeshrabruju, a moralna pravila okruženja ohrabruju kriminalno ponašanje. Zastrušavanje, odnosno spoljna kontrola, ima značaj samo onda kada lična moralna pravila ohrabruju kriminalno ponašanje, a moralna pravila okruženja deluju suprotno.¹⁵ Ovo se označava kao *princip uslovnog značaja kontrole* (Wikström, Treiber, 2007). Osobe koje imaju čvrste moralne nazore koji su u skladu sa zakonskim normama i snažnu sposobnost samokontrole (što generiše nizak stepen kriminalne sklonosti), neće se upustiti u prestupničko ponašanje uprkos delovanju kriminogenih činilaca okruženja. Izloženost ovim činiocima uticaće na osobe koje su izraženo sklone prestupničkom ponašanju.

U okviru teorije situacijskog postupanja samokontrola se tretira kao situacioni koncept, ne kao crta ličnosti¹⁶ – ona predstavlja ono što *činimo* (suzdržavamo se od

¹⁴ Princip moralne korespondentnosti znači da će, u slučaju podudaranja moralnih normi motivisanog pojedinca i okruženja, činjenje krivičnog dela biti verovatno (ukoliko i jedne i druge to ohrabruju), ili neće biti verovatno (ako i jedne i druge to obeshrabruju), dok je dejstvo spoljne ili unutrašnje kontrole u oba slučaja irelevantno. „Kontrolni mehanizmi“ mogu da kontrolišu samo privrženost jednim ili drugim normama u slučajevima u kojima se one ne podudaraju. Primera radi, kada moralna pravila okruženja ohrabruju vršenje krivičnog dela, a lična moralna pravila deluju suprotno, od značaja će biti individualna kontrola, tj. samokontrola. U obrnutom slučaju, od značaja će biti spoljni mehanizmi kontrole (zastrašivanje).

¹⁵ Moralni kontekst varira od jednog do drugog okruženja, kako s obzirom na moralna pravila, tako i pogledu nadzora i sankcija. Ukoliko pojedinac opaža nadzor kao efikasan, a sankcije kao oštre, to ga može obeshrabriti u izboru kriminalnog čina, usled straha od posledica. Ovo, razume se, važi samo u slučaju kada osoba razmatra vršenje krivičnog dela (Wikström, Treiber, 2007: 245–246).

¹⁶ Kako je tretiraju, recimo, Gottfredson (Gottfredson) i Hirši (Hirschi) u okviru opšte teorije o kriminalnom ponašanju, i mnogi drugi.

jednog radi nečeg drugog), a ne ono što *jesmo*. Samokontrola se određuje kao uspešna inhibicija opaženih mogućnosti postupanja ili prekid ponašanja koje nije u skladu sa vlastitom moralnošću (Wikström, 2006, Wikström, Treiber, 2007). Njen značaj u uzročnosti kriminalnog ponašanja ograničen je na slučajeve u kojima pojedinac, suočen sa konfliktom između vlastitih moralnih uverenja i motivacije, razmatra mogućnosti i bira vršenje krivičnog dela. Mnogi ljudi, naime, nikada ne razmatraju vršenje krivičnog dela, dok neki vrše krivična dela usled navike – u oba slučaja je samokontrola irelevantna jer izbor akcije ne uključuje promišljanje. Razlog zbog kojeg najveći broj ljudi u najvećem broju situacija poštuje pravne norme leži u njihovim čvrstim moralnim uverenjima i navikama, a ne u sposobnosti samokontrole – oni ne čine krivična dela ne zbog toga što takvo postupanje nisu izabrali u konkretnoj situaciji, već zato što kriminalno ponašanje uopšte ne posmatraju kao opciju (Wikström, Treiber, 2007: 249–250).

Vikstrem i saradnici razlikuju *sposobnost za samokontrolu* i *vršenje samokontrole*. Kada pojedinac, suočen sa iskušenjima i provokacijama, postupa u skladu sa svojom moralnošću, on vrši samokontrolu; ako postupa suprotno od svojih moralnih uverenja, vršenje samokontrole je neuspelo. Kadrost pojedinca da vrši samokontrolu rezultat je interakcije između njegovih *izvršnih sposobnosti* (što je individualna crta) i *okruženja*. Izvršna sposobnost se temelji na efikasnosti izvršnih funkcija, odnosno kognitivnih procesa odgovornih za svrsishodno ponašanje. Izvršne funkcije predstavljaju niz kognitivnih sposobnosti koje omogućuju individui da stvori i koristi *interne reprezentacije* pri odlučivanju o postupcima (Wikström, Treiber, 2007: 251). Interne reprezentacije su organizovani informativni okviri konstruisani na osnovu percepcija individue (eksternih informacija iz okruženja kombinovanih sa internim znanjem na osnovu ranijeg iskustva). Ljudi se razlikuju s obzirom na izvršne sposobnosti, odnosno u sposobnosti da izgrade ove reprezentacije i primene ih u procesu izbora, što vrlo verovatno utiče na razlike u sposobnosti samokontrole (Wikström, Treiber, 2007: 251). Za interne reprezentacije odgovoran je prefrontalni korteks, odnosno dorzolateralni prefrontalni i orbitalni frontalni korteks. Ove regije mozga zajednički organizuju i evaluiraju informacije na temelju kojih se odlučuje o akcijama, a odgovorne su i za samokontrolu. Reprezentacije se organizuju u radnoj memoriji, primarnoj funkciji dorzolateralnog prefrontalnog korteksa. Performanse radne memorije određuju kapacitet i efikasnost procesiranja, a oba činioca utiču na kompleksnost i efikasnost reprezentacija. Osobe sa slabijim kapacitetima radne memorije ili nižom efikasnošću procesiranja mogu prevideti važna upozorenja prilikom odlučivanja ili otežano donositi odluke u kratkoj vremenskoj sekvenci. Orbitofrontalni korteks kontroliše emocije i očekivanja povezana sa informacijama sadržanim u reprezentaciji. *Somatski markeri* su tragovi sećanja individue na somatske doživljaje i emocionalna stanja koje reaktivira orbitofrontalni korteks kada se pojave isti ili slični elementi i obezbeđuju znanje o posledicama iz prethodnog iskustva. Dorzolateralni prefrontalni korteks i orbitalni frontalni korteks su zajednički odgovorni za kognitivne (perceptivne) elemente oba oblika svrsishodnog postupanja: navika i promišljanja. Asocijacije na kojima se temelje navike se stvaraju i održavaju u orbitofrontalnom korteksu, pa osobe sa deficitima u ovoj regiji imaju teškoća u

prekidanju navika, uključujući i one koje se odnose na kršenje moralnih normi. Deficiti izvršnih sposobnosti, generalno, mogu biti genetski, stečeni tokom razvoja ili usled povreda, ili pak trenutni, situaciono izazvani prolongiranim stresom ili intoksikacijom (Wikström, Treiber, 2007: 254–256).

Šire socijalne uslove, individualni razvoj i životni tok, prema Vikstremu, treba tretirati kao *uzroke uzroka*, a među njima su relevantni samo oni socijalni činioci i oni aspekti životnog toka za koje se može dokazati da doprinose razvijanju *sklonosti* pojedinca (tj. moralnosti i sposobnosti za samokontrolu) i *sredinskih uslova* koji pogoduju vršenju krivičnog dela (tj. okruženju čiji moralni kontekst podstiče kriminalno ponašanje), kao i različitoj izloženosti ljudi takvim uslovima.

Ukoliko postoji visok stepen saglasnosti između lične moralnosti i moralnog konteksta okruženja, verovatnije je da će se pojedinac vladati shodno moralnim pravilima tog konteksta – kršenje normi neće opažati kao smislenu opciju. Ukoliko postoji diskrepanca, spoljne sankcije za kršenje normi biće od naročitog uticaja na verovatnoću vršenja krivičnog dela. Teorija postulira povezanost spoljne i unutrašnje kontrole, odnosno osetljivosti na zastrašivanje i samokontrole, budući da oba procesa zavise od izvršnih sposobnosti. Stoga, što je slabija samokontrola, to će jače morati da bude zastrašivanje da bi uticalo na proces razmatranja i izbora (Wikström, 2006; Wikström, Treiber, 2007: 249–250).

Promene u postupanju pojedinca rezultat su promena njegove sklonosti i/ili izloženosti. Dakle, promene u kriminalnom ispoljavanju moguće je postići delovanjem na sklonost ka vršenju krivičnih dela i/ili izloženosti pojedinaca okruženju koje deluje podsticajno za takvo ponašanje (Wikström, 2010: 878). Promene u izloženosti mogu dovesti do promena u sklonosti (putem socijalizacije), dok variranje sklonosti može proizvesti promene u izloženosti (putem selekcije). Ključni razvojni koncepti na koji referira teorija situacijskog postupanja jesu *moralno obrazovanje* i *razvoj kognitivnih veština*. Ljudi stiču vlastita moralna pravila (i s njima povezane emocije) internalizujući moralna pravila sredine i iskustvo sa tim pravilima (moralno iskustvo). To je proces učenja za koji su relevantne reakcije drugih na postupanje individue, posmatranje tuđih postupaka i njihovih pozitivnih i negativnih posledica (Wikström, 2009b: 93, 2010: 878). Kognitivne veštine su relevantne za razvoj sposobnosti samokontrole, a njih ljudi stiču kroz procese kognitivnog vaspitanja i treninga. Ključni socijalni subjekti za moralni razvoj jesu porodica, škola i vršnjačke mreže (Wikström et al., 2012: 32–33).

Društva se razlikuju s obzirom na stepen socijalne integracije (kohezivnosti i poverenja) i moralne integracije, odnosno homogenosti moralnih vrednosti populacije. Stoga je, kako ukazuje Vikstrem, razumno očekivati da društva sa većim stepenom socijalne i moralne integracije imaju niže stope kršenja moralnih normi i kriminaliteta, budući da je prostor za raskorak između individualnih i kolektivnih moralnih pravila suženiji (Wikström, 2010: 878).

4. Empirijske provere i perspektive

Prve empirijske provere teorije sproveo je Vikstrem sa saradnicima, na osnovu podataka prikupljenih u okviru desetogodišnje longitudinalne *piterboroške studije* (*Peterborough Adolescent and Young Adult Development Study – PADS+*)¹⁷, koju od 2002. godine u gradiću Piterboro u istočnoj Engleskoj sprovodi tim istraživača na čijem je on čelu. Godine 2003, odabran je slučajni uzorak od više od 700 dece uzrasta 11 godina iz samog grada i okolnih sela (što čini oko trećine ove uzrasne kohorte), koja su intervjuisana na početku studije¹⁸ a potom i svake naredne godine, uz uključivanje psihometrijskog testiranja i tzv. *space-time budget* ispitivanja.¹⁹ Cilj istraživanja jeste da se ostvari bolji uvid u uticaje okruženja na mlade, odnosno na koji način njihove porodice, škole i zajednice oblikuju njihov socijalni i moralni razvoj. U fokusu istraživanja su kriminalna sklonost mladih (zavisna od njihove moralnosti i sposobnosti za samokontrolu) i izloženost kriminogenim činiocima u okruženju (koja je određena vremenom koje mladi provode bez nadzora sa vršnjacima u oblastima sa niskom kolektivnom efikasnošću²⁰ i uključenošću njihovih drugara u kriminalno ponašanje).²¹

Prema istraživačkim izveštajima, dosadašnji rezultati studije su generalno podržali teorijske pretpostavke: potvrđeno je da uključenost u kriminalitet zavisi od lične sklonosti i izloženosti sredinskim kriminogenim činiocima, kao i njihovoj interakciji, dok su se promene vezane za izloženost i sklonost potvrdile kao prediktori promena intenziteta uključenosti u kriminalno ponašanje. Pokazalo se da varijacije u izloženosti sredinskim kriminogenim činiocima značajnije menjaju intenzitet kriminalne aktivnosti osoba sa izraženijim kriminalnim sklonostima (Wikström, 2009a; Haar, Wikström, 2010).

U svojim osvrtima na prve, ohrabrujuće rezultate empirijskog testiranja koncepata teorije, Vikstrem ukazuje na potrebu daljeg unapređenja istraživanja veza između sklonosti, izloženosti i kriminalne aktivnosti i uvođenja novih indikatora u ove konstrukte. „Ako želimo da postignemo bolje razumevanje procesa uključenih u oblikovanje različitih putanja koje ljude vode do kriminalnog ponašanja...

¹⁷ Više informacija o studiji na: www.pads.ac.uk

¹⁸ U prvom krugu intervjui su obavljani i sa roditeljima ili starateljima i prikupljeni su podaci o aktuelnoj situaciji deteta i životnoj istoriji od rođenja.

¹⁹ *Space-time budget* metod korišćen je za prikupljanje podataka o rasporedu aktivnosti ispitanika, odnosno o vremenu koje provode na određenim mestima i sa pojedinim osobama, kao i načinu na koji ga provode.

²⁰ Kolektivna efikasnost označava sposobnost institucija da ostvare ono što grupa ili zajednica kolektivno priželjkuju. U kriminološkim istraživanjima, kolektivna efikasnost se obično meri stepenom voljnosti građana/stanovnika jednog susedstva da postupaju za račun zajedničkog dobra u različitim situacijama (npr. da se uključe u aktivnosti neformalne kontrole), ili stepenom kohezije i međusobnog poverenja između članova susedstva. O konceptu kolektivne efikasnosti vidi Sampson et al., 1997.

²¹ Prikupljanje podataka o sklonostima (moralnosti i samokontroli), dakle, bazirano je na intervjuima i psihometrijskim testovima. Više setova pitanja iz instrumentarija odnosilo se na moralne vrednosti, moralne emocije (stid i krivicu) i samokontrolu, dok su se pitanja iz instrumenta za samoprijavlivanje kriminalnog ponašanja odnosila na prisustvo i frekventnost deset oblika kriminalnog ponašanja: krađu po radnjama, krađu od lica; rezidencijalnu i nerezidencijalnu provalnu krađu, krađu iz automobila, krađu automobila, vandalizam, izazivanje požara, napad i razbojništvo.

potrebno je da unapredimo znanje o tome kako faktori koji utiču na kriminalnu sklonost i izloženost kriminogenim činiocima iz okruženja vrše interakciju tokom životnog kursa, odnosno o njihovoj ulozi u različitim ključnim razvojnim fazama. Dalje, potrebno je da otkrijemo koji to endogeni socijalni faktori (uzroci uzroka) utiču na ove procese. Ovo je, naravno, monumentalan projekat, ali je veoma bitno da ga preduzmemo ako želimo da unapredimo saznanja o uzrocima kriminaliteta i njegovoj prevenciji, koja će dobaciti dalje nego mnoštvo slabo integrisanih, parcijalnih i disciplinarnih teorija i obilje istraživanja faktora rizika koja izgleda da dominiraju u kriminološkim istraživačkim agendama“ (Wikström, 2009a: 265).

Od primarnog interesa za kriminologiju, kako ukazuju Vikstrem i saradnici, jesu procesi putem kojih ljudi stižu moralnost i sposobnost samokontrole. Istog značaja su i saznanja o procesima kojima se u socijalnom okruženju usađuju određene moralne norme i obezbeđuje njihovo poštovanje (kroz nadzor i intervenciju), u vezi sa specifičnim mogućnostima i osujećenjima koje to okruženje može postavljati pred različite individue (Wikström et al., 2012: 30, 32–33). Stepen u kome će se ovladati ovim saznanjima odrediće meru u kojoj će moći da budu razvijene efikasne preventivne strategije i intervencije. Intervencije koje bi dale rezultat, navedene prema značaju, uključuju sledeće:

- 1) Učiniti da ljudi ne percipiraju kriminalni čin kao opciju;
- 2) Sprečavati moralne navike koje podstiču kriminalno ponašanje;
- 3) Uticati na proces odlučivanja onih koji razmatraju preduzimanje kriminalnog čina (Wikström, 2010: 878–879).

Istraživanja koja polaze od teorije situacijskog postupanja, kako upućuje njen tvorac, trebalo bi naročito da se fokusiraju na sledeća pitanja (Wikström, 2010): 1) koje moralne vrednosti i osećanja podupiru percepcije i izbore u vezi sa kriminalnim ponašanjem i njegovim posebnim oblicima; 2) koji aspekti socijalnog i moralnog konteksta podržavaju razvoj i osnažuju takve vrednosti i osećanja; 3) kako nastaju i kako se održavaju socijalni i moralni konteksti koji podstiču moralni razvoj ili pak kriminalno ponašanje.

5. Završni diskurs

Teorija situacijskog postupanja, pod uslovom da izdrži dalje empirijske provere, može biti korisna i primenjiva u kontroli kriminaliteta. Ona omogućava kreiranje modela na osnovu kojeg je bi se mogli kontrolisati potencijalni okidači kriminalnog ponašanja, koji su u domenu socijalnog ambijenta – na lokalnom nivou, nacionalnom, pa i međunarodnom.²² Prema teoriji, faktor socijalnog ambijenta koji doprinosi porastu kriminaliteta na lokalnom nivou je, u prvom redu, slaba kolektivna efikasnost – osobe sa kriminalnim sklonostima lakše će se i u većem obimu upustiti u kriminalno ponašanje u lokalnim zajednicama koje karakteriše slaba kohezivnost i međusobno nepoverenje.

²² Primera radi, u literaturi se primećuje da ova teorija olakšava identifikovanje okolnosti koje utiču na moralnu klimu koja obehtrabruje ili pak ohrabruje procese radikalizacije i terorističku aktivnost.

Naročita, možda najveća vrednost teorije situacijskog postupanja jeste komprehenzivnost perspektive: kriminalno ponašanje se mora posmatrati i objašnjavati kao ishod delovanja različitih individualnih i spoljnih faktora, odnosno njihove specifične konstelacije i (dugoročnog i situacionog) međusobnog uticaja. No, dobro pozicioniranje fokusa je samo prvi korak na dugom, teškom i neizvesnom putu. Primera radi, situacijski i interakcionistički orijentisani teoretičari u kriminologiji i drugim naučnim disciplinama u perspektivi bi mogli imati nevolje sa empirijskim evidencijama o neurofiziološkim osnovama odlučivanja i moralnosti, koje bi mogle ključno uticati na gotovo svaki aspekt zadatka kriminološkog izučavanja. Vikstremova polazna postavka je da su *ljudi u osnovi bića koja slede pravila*; on, međutim, nije sasvim jasno ukazao na korene moralnosti, odnosno moralnog postupanja. Generalno, Vikstremova eksplicitna tvrdnja da moralna pravila imaju „kazuálnu snagu“, tj. moć da proizvedu određeno postupanje²³ može zazvučati preterano, u najmanju ruku, nategnuto.²⁴

Premda je (po svemu sudeći, s pravom) relativizovao značaj samokontrole i „slobodne volje“ u uzročnosti kriminalnog ponašanja, nedovoljno je rečeno o agresivnosti i individualnim razlikama, dok je interakcija u teoriji u toj meri naglašena da bi, u aktuelnom razvojnom stadijumu, teško izdržala eventualni udar čvršćih dokaza da je moralno delanje, ili makar pojedine njegove forme, utemeljeno (delimično ili sasvim) na nekoj stabilnoj dispoziciji, poput pretežno urođenog složaja dimenzija ličnosti, odnosno kakvog psihofiziološkog mehanizma (v. npr. Knežević, 2004). Postavkama o izboru akcije koji je ishod ili navike ili racionalnog razmatranja kao da izmiču ne samo slučajevi u kojima učinioci spadaju u kliničke kategorije ekstremno narušenih kognitivnih resursa, već jednim delom i oni u kojima osoba postupa impulsivno i u momentu, preplavljena, na primer, ljutom agresivnošću, ne samo bez promišljanja i pokušaja da opazi mogućnosti već i, možda najvažnije, *ne osetivši (situaciono) gađenje* prema činu nanošenja patnje ili uništavanju drugog ljudskog bića. Postoji li dovoljno argumenata za tvrdnju da je

²³ Vikstrem (2009b: 79) doslovno kaže: „The reason why moral rules are important in the explanation of human action is that they have causal powers (powers to bring about certain actions)“, a dalje navodi: „Idea da pravila imaju moć da vode čovekove akcije snažno su argumentovali Harré i Secord (1972: 12): 'Samonadziranje sledenja pravila i planova je ono što verujemo da je u društvenim naukama analogno funkcionisanju generativnih kauzalnih mehanizama u procesima koji proizvode nenasmučne obrasce koji se izučavaju u prirodnim naukama'“ (*Ibid.*, p. 79).

²⁴ Upitno je da li ovakva tvrdnja trpi test realnosti, odgovara li zaista načinu na koji ljudi postupaju u realnim životnim situacijama, a najmanje, da li je opštevažeća. Polemišući sa kartezijanskom razumevanjem moralne akcije Knežević primećuje nešto što, makar indirektno, referira na suštinu nelagode sa opštošću navedene Vikstremove tvrdnje: „Ljudi najčešće čine dobra dela ne zato što su ona pravedna, već iz razloga koji ih čine pravednim. Ljudima pomažemo zato što su u nevolji, a ne zbog pravde ili zbog toga što moralni zakon to od nas traži“ (Knežević, 2004: 20). U datom kontekstu, ljudi su vođeni (i) svojim (situacionim) emocijama, koje ne uključuju samo strepnju od onih anticipiranih (stida i krivice), već i osećanja u direktnom dodiru sa drugim ljudskim bićem koje povređujemo ili mu pak pružamo pomoć. Moralni predznak akcije, barem u nekim specifičnim slučajevima, mogao bi biti tek evaluacija onoga što zapravo nije vođeno normom, već situacionim afektom. O mestu i ulozu emocija u prosuđivanju i preduzimanju akcija govore rezultati različitih empirijskih istraživanja. Immordino-Jang i Damasio (Damasio, Immordino-Young 2007), na primer, na osnovu rezultata kliničkih studija prezentovali su integrisani model afekata i kognicije osvetlivši ulogu *emocionalnog mišljenja* (svesnog ili nesvesnog) kao platforme za kreativnost, učenje, pamćenje i odlučivanje, i mehanizma koji nazivaju *emocionalnim kormilom*, a koje vodi prosuđivanje i akciju.

takvo ponašanje uistinu i samo „habitualno“, može li se smatrati isključivo rezultatom iskustva i interakcije, odnosno (naučenim) obrascem moralne akcije ogrezle u automatizmu u smislu ove teorije?²⁵ Može li se habitualizovati ravnodušnost prema patnji drugog kog gledamo u oči? Uopšte, može li se isključiti postojanje urođenog kapaciteta za moralnost na temelju kojeg je, pored ostalog, razvijeno i ono što neki nazivaju univerzalnim principima moralne gramatike? Ili pak urođenog deficita takvog kapaciteta, koji bi se, po prirodi stvari, dramatično upleo u pitanje uzročnosti? Dijalog sa interakcionizmom je vrhunski inspirativan, nepresušan u idejama, beskrajno zanimljiv i izazovan, a interakcionistička teorija mora imati odgovore.

Niko ne može osporiti banalnu činjenicu da je ličnost u neprestanoj interakciji sa okruženjem. Ali, ono što kao zadatak generalno važi za interakcionističke pristupe, jeste očuvanje visoke svesti o tome da postoji mera u kojoj interakcija može biti relevantna. Mera razlike njenih ishoda se u krajnjoj liniji može svesti na meru individualnih razlika.²⁶ Podsticaji iz okruženja trebalo bi da čine sveden skup ključnih činilaca koji imaju ideo u kauzalitetu kriminalnog ponašanja, jer bi u suprotnom bio obesmišljen i praktično minimizovan značaj interakcije na kojoj počivaju osnovni postulati ovih pristupa. Utisak je, međutim, da teorija situacijskog postupanja nije ispisana rukom radikalnog interakcionista, već temeljnog, otvorenog i čestitog realiste. Najmanje zbog toga treba očekivati da će njen doprinos kriminologiji i srodnim disciplinama u budućnosti biti još veći. Posebno ukoliko nastavi da pokazuje osetljivost za različite saznajne uticaje i otvorenost za razmatranje značaja različitih faktora – od socijalnih do neurobioloških. Ova teorija je okvir u koji je ugrađen, a može se i dograđivati, perspektivan ekplanatorni sistem, primenjiv za objašnjavanje različitih oblika kriminalnog ispoljavanja – imovinskog kriminaliteta, kriminaliteta belog okovratnika, različitih oblika instrumentalnog nasilja, seksualnih delikata, rodno zasnovanog nasilja, zločina iz mržnje itd. Može biti da će se uvideti potreba za dodatnim brušenjem nekih konstrukata – na primer, u domenu objašnjenja nasilnog kriminaliteta, prvenstveno tzv. ekspresivnog nasilja i koncepta *sklonosti i moralnih navika u vezi sa nasiljem*.

Sve u svemu, empirijske provere će dati poslednju reč o značaju i opsegu ove teorije. Ono što je ona za kriminologiju i tangentne discipline već učinila, važno je i veliko. Pozicioniranje i preciziranje predmeta kriminološkog izučavanja i njegovo određivanje na način na koji je to učinio Vikstrem, od velikog je značaja i vrlo je moguće da će baš njegov opus inspirisati rešenja ili nastojanja za postizanjem šireg konsenzusa na tom planu. Teorija situacijskog postupanja ima perspektivu kao ekološki konceptijski okvir za razumevanje i objašnjenje različitih oblika kriminalnog ponašanja. Tvrdnja da je posredi opšta teorija zvuči spasonosno i budi veliku nadu, uprkos tome što je još uvek teško otrgnuti se pesimizmu koji postavlja pitanje da li su takve teorije u ovoj oblasti moguće.

²⁵ Govoreći o „reaktivnom nasilju“ kao obliku habitualno odabrane moralne akcije, Vikstrem ipak, pored ostalog, primećuje: „Emocionalni odgovor osobe na izvor osujećenja ili iskušenje može biti toliko jak da on/ona i ne gleda druge mogućnosti.“ (Wikström, 2009b: 88).

²⁶ Generalno uzev, što je tvrdnja interakcionista da činoci sredine utiču na formiranje bihevioralnih obrazaca tvrda i isključivija, to je veća njegova obaveza da objasni razlike u ishodima, tj. zašto na neki ipak nisu uticali u ovom ili onom pravcu.

6. Literatura

1. Beaver, K. M., Walsh, A. (2011). Biosocial Criminology, in Beaver, K.M., Walsh, A. (eds.) *The Ashgate Research Companion to Biosocial Theories of Crime* (pp. 3–16). Ashgate Publishing Limited.
2. Haar, D., Wikström P-O H. (2010). Crime propensity, criminogenic exposure and violent scenario responses: Testing situational action theory in regression and Rasch models, *European Journal of Applied Mathematics*, 21(45): 307–323.
3. Immordino-Young, M., Damasio, A. (2007). We Feel, Therefore We Learn: The Relevance of Affective and Social Neuroscience to Education, *Mind, Brain and Education*, 1 (1): 3–10.
4. Knežević, G. (2004). *Koreni amoralnosti*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
5. Sampson, R. J., Raudenbush, S. W., Earls, F. (1997). Neighborhoods and Violent Crime: A Multilevel Study of Collective Efficacy, *Science*, 277: 918–24.
6. Wikström, P-O. H., Treiber, K. (2007). The Role of Self-Control in Crime Causation: Beyond Gottfredson and Hirschi's General Theory of Crime, *European Journal of Criminology*, 4(2): 237–264.
7. Wikström, P-O. H. (2009a). Crime propensity, criminogenic exposure and crime involvement in early to mid adolescence, *Monatsschrift fur Kriminologie und Strafrechtsreform*, 92: 253–266.
8. Wikström, P-O. H. (2009b). Violence as situational action, *International Journal of Conflict and Violence*, 3(1): 75–96.
9. Wikström, P-O H. (2010). Situational Action Theory, In Fisher, B., Lab, S. (eds.) *Encyclopedia of Victimology and Crime Prevention*, Volume 2 (pp. 875–879). Beverly Hills: SAGE publications.
10. Wikström, P-O. H., Ceccato, V., Hardie, B., Treiber, K. (2010). Activity Fields and the Dynamics of Crime: Advancing Knowledge About the Role of the Environment in Crime Causation, *Journal of Quantitative Criminology*, 26: 55–87.
11. Wikström P-O H., Oberwittler D., Treiber K., Hardie B. (2012). *Breaking Rules. The Social and Situational Dynamics of Young People's Urban Crime*. Oxford: Oxford University Press.

SITUATIONAL ACTION THEORY: ASSUMPTIONS, SIGNIFICANCE AND PROSPECTS

Summary

The article reviews basic assumptions, constructs and significance of Situational Action Theory (SAT), a recent integrated theoretical model aiming to provide an ecological perspective and approve itself as a truly general theory of crime. Within its comprehensive theoretical framework crime is defined and studied as a special form of moral action. Disregarding that some aspects of particular theoretical assumptions and constructs are deemed as somewhat arguable or still-developing, SAT's contribution to the field of criminology and related disciplines so far has been assessed as manifold and valuable. The theory is expected to be even more important in the future. The same goes for its applicative value.

PREISPITIVANJE DOMETA POJEDINI METODOLOŠKIH PRISTUPA U POSTUPKU NAUČNOG ISTRAŽIVANJA KORUPCIJE U POLICIJI¹

Zoran Kesic²

Kriminalističko-policijska akademija, Beograd

Sažetak: Koruptivno ponašanje policijskih službenika, kao tipičan oblik zloupotrebe ovlašćenja, pobuđuje veliku pažnju naučne i stručne javnosti. Značaj istraživanja ovog fenomena je višestruk, ali svakako najvažniji jeste njegov društveni značaj, posebno ukoliko imamo u vidu da se tim istraživanjem može doprineti otklanjanju ili saniranju opasnosti i posledica koje ova ponašanja stvaraju. Proučavanje „policijske korupcije“ ima nesumnjivo i ogroman naučni značaj, jer ono doprinosi širenju saznanja o fenomenu koji je obavijen velom tajne. Usled odsustva preciznih pokazatelja zaključci o ovoj pojavi se prevashodno zasnivaju na utisku stvorenom iz ličnog iskustva ili medijskom predstavljanju. Lično iskustvo ipak pre može da predstavlja izuzetak, a ne pravilo, dok mediji, opterećeni senzacionalizmom, problemu obično pristupaju površno i selektivno. Kako bi se sprečilo iznošenje konačnih sudova na osnovu paušalnih procena, potrebno je primenom odgovarajućih metoda, uz poštovanje principa naučne perspektive, pristupiti analizi problema korupcije u policiji. Ovo, međutim, nije nimalo lak zadatak. Svako ko se odluči za ovaj poduhvat ubrzo postaje svestan kako je za njegovo ostvarenje potrebno premosti niz prepreka konceptualne, metodološke i praktične prirode. Težnja nam je da ovim radom ukažemo na neke ključne metodološke probleme i ograničenosti u postupku istraživanja korupcije u policiji, istovremeno nudeći praktične savete i preporuke, koje bi trebalo uzeti u obzir prilikom dizajniranja plana i sprovođenja istraživanja, kako bi se bar delimično izbegle greške, odnosno smanjio efekat negativnih nuspojava, a povećala vrednost dobijenih rezultata.

Ključne reči: policija, korupcija, naučno istraživanje, statistička analiza, anketiranje, studija slučaja.

¹ Ovaj rad je rezultat realizovanja naučnoistraživačkog projekta pod nazivom Razvoj institucionalnih kapaciteta, standarda i procedura za suprotstavljanje organizovanom kriminalu i terorizmu u uslovima međunarodnih integracija. Projekat finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije (br. 179045), a realizuje Kriminalističko-policijska akademija u Beogradu (2011–2014). Rukovodilac projekta je prof. dr Saša Mijalković.

² E-mail: kesiczoran@yahoo.com.

1. Uvod

Poštovanje zakona tokom sprovođenja službene delatnosti nesumnjivo predstavlja jednu od osnovnih obaveza pripadnika policije, koja logično proizilazi iz njihovog položaja u društvu i funkcije koju obavljaju. Stvarnost, međutim, neretko demantuje ovo pravilo, o čemu svedoče različiti vidovi protivzakonitog ponašanja policijskih službenika. Većina takvih postupaka predstavlja prekoračenje ovlašćenja, odnosno njegovu primenu mimo pravnog osnova ili bez dovoljnog razloga za upotrebu konkretnog ovlašćenja. Ovde je zapravo reč o pogrešnoj primeni službenih mera i radnji, koje najčešće predstavljaju posledicu nehata policijskog službenika. Ipak, u policijskoj praksi se beleže i klasični slučajevi zloupotrebe ovlašćenja, odnosno upotrebe policijskog ovlašćenja u svrhe koje nisu dopuštene propisima, koje nisu povezane sa ostvarenjem službenog zadatka, ili je pak cilj njegove upotrebe u suprotnosti sa interesima službe. U znatnom broju slučajeva reč je zapravo o zlonamernom korišćenju policijskog ovlašćenja ili pak njegovoj upotrebi u cilju ostvarenja, pre svega, ličnog interesa. Korupcija je tipičan oblik ovakvog ponašanja.

Zaokupljenost naučne i stručne javnosti problemom korupcije u policiji dokazuje mnogobrojni naučni i stručni radovi iz ove oblasti. Sve češće se organizuju naučna savetovanja posvećena analiziranju ovog problema, a korupcija u policiji često predstavlja i predmet naučnih istraživanja. Posebno značajan izvor podataka o ovoj temi predstavljaju radovi objavljeni u specijalizovanim naučnim časopisima. Primetno je, međutim, da se naučna istraživanja korupcije u policiji uglavnom ograničavaju na zemlje „zapadne demokratije“, a pre svih na područje Velike Britanije, SAD, Kanade i Australije, dok je u našoj zemlji, konkretno, ova tema prilično zapostavljena. Moglo bi se zapravo reći da većina naših autora problemu korupcije pristupa načelno, uopšteno i pre svega teorijski, ili pak svoje radove zasniva na stranim iskustvima. Tačnije, istraživanju korupcije u Republici Srbiji pristupa se kao jednom sistemskom problemu. Odnosno, nijedan naučni projekat nije posebno posvećen istraživanju korupcije u policiji, već je u okviru šire postavljenog predmeta istraživanja delimično skrenuta pažnja i na korupciju u ovom sektoru.

Zapostavljenost korupcije u policiji u naučnim istraživanjima na području Republike Srbije ne treba da nas zavarava kako koruptivno ponašanje policijskih službenika u našoj zemlji ne predstavlja problem. Policija je i u Srbiji nesumnjivo jedan od ključnih subjekata u obezbeđivanju lične i imovinske sigurnosti građana i suprotstavljanju kriminalitetu. U ostvarenju svoje funkcije policijski službenici se svesno izlažu brojnim rizicima i opasnostima po vlastiti život. Specifična priroda policijske profesije, međutim, pruža njenim pripadnicima i brojne prilike da zloupotrebe data im ovlašćenja radi ostvarenja ličnih interesa.

Usled odsustva egzaktnih pokazatelja korupcije u policiji, kritike upućene policiji zasnivaju se prevashodno na utisku stvorenom iz ličnog iskustva ili medijskom predstavljanju ove pojave. Lično iskustvo, ipak, pre može da predstavlja izuzetak, a ne pravilo, dok mediji problemu obično pristupaju površno i selektivno. Kako bi se sprečilo nagađanje o razmerama korupcije u policiji i iznošenje konačnih sudova na

osnovu paušalnih procena, potrebno je primenom odgovarajućih metoda, uz poštovanje principa naučne perspektive, pristupiti analiziranju ovog problema. U protivnom, javnost će biti lišena mogućnosti sveobuhvatnog kritičkog vrednovanja policijskog delovanja, zbog čega će (ne)poverenje u rad policije zasnovati na slobodnoj proceni, a ne na objektivnim pokazateljima njihovog rada.

Istraživanje korupcije u policiji je nesumnjivo naučno i društveno opravdano. Ono, međutim, predstavlja veliki izazov za jednog naučnika, koji je tokom istraživanja prinuđen da premosti čitav niz metodoloških i praktičnih problema i ograničenosti. U ovom radu skrenućemo pažnju na neke metodološke probleme, s kojima se susreću istraživači ove pojave, istovremeno nudeći praktične savete, koje bi trebalo imati u vidu prilikom dizajniranja plana istraživanja korupcije u policiji, čijim pridržavanjem bi se mogle bar delimično izbeći greške i povećati vrednost dobijenih rezultata.

2. Diskusija

Poznato je da teorijsko i radno definisanje predmeta istraživanja predstavlja prvi i neizostavni korak na putu do što objektivnijih pokazatelja proučavane pojave. Tačnije, precizno i nedvosmisleno definisanje je ključni preduslov uspešnosti samog istraživanja. Međutim, svako ko izabere korupciju u policiji za predmet svog istraživanja već na samom početku će se susresti sa problemom kako da definiše pojavu koju namerava da istraži, jer u svetu trenutno ne postoji jedinstven stav šta zapravo predstavlja „policijsku korupciju“ (v. Datzer, 2007; Kesić, 2012). Ipak, čak i kad uspe da iznađe odgovarajuću definiciju naučnik se nalazi pred sledećim izazovom – koji metodološki pristup da izabere prilikom dizajniranja plana istraživanja (globalistički, srednjeg obima ili individualistički), svestan da je, u istraživanju razmera i prirode tako kontroverzne pojave kakva je policijska korupcija, primena bilo kog od njih praćena brojnim nedostacima. Namena ovog rada i zahtevan obim dozvoljavaju nam samo da ukažemo na neke od tih ograničenosti i problema, dok za širu analizu čitaocima preporučujemo detaljniji uvid u citiranu literaturu.

2.1. Statistička analiza korupcije u policiji

Iako predstavljaju neizostavni deo brojnih naučnih istraživanja, opšte je poznato da statističke evidencije kriminaliteta pate od brojnih nedostataka (v. Ignjatović, 2009), što je posebno izraženo prilikom sagledavanja tako specifičnih kriminalnih pojava kakva je korupcija. Ključni problem, naime, predstavlja činjenica da korupcija poseduje izuzetno visok „indeks prikrivanja“ zbog čega je i praćena ogromnom tamnom brojkom.³ Korupcija u osnovi predstavlja *konsensualni delikt* – akteri deluju saglasnošću volja i na obostranu korist. Zbog ovako „podeljene

³ Pozivajući se na istraživanja sprovedena u Nemačkoj Banenberg (Bannenberg) i Šaupenštajner (Schaupensteiner) tvrde da samo 5% koruptivnih dela izvršenih u policiji biva otkriveno i rasvetljeno (Maljević et al., 2006: 13).

odgovornosti“ za učinjen delikt obema stranama je u interesu da demantuju ostvarenje transakcije. Odsustvo žrtve, u pravom smislu te reči, samo dodatno otežava utvrđivanje postojanja korupcije. Usled ovih manjkavosti, isključivim oslanjanjem na zvaničnu statistiku istraživač korupcije u policiji zapravo prezentuje pojednostavljenu sliku o obimu i dinamici posmatranog problema.

Pored opštih nedostataka, statističke evidencije korupcije u policiji pate i od nekih specifičnih manjkavosti, koje nisu posledica objektivnih okolnosti već subjektivne namere, odnosno manipulacije zvaničnim podacima. U tom smislu je bitno ukazati kao unutar policijske organizacije rukovodioci i nadzornici ponekad svesno odlučuju da prikriju slučajeve korupcije, ali ne toliko u nameri da zaštite pojedinca koliko da sačuvaju celokupnu organizaciju od stigmatizacije od strane javnosti. Oni zapravo shvataju kako bi celokupna organizacija mogla biti označena devijantnom zbog ponašanja njenih pojedinih članova, čime bi i oni sami mogli snositi deo odgovornosti zbog propusta u rukovođenju i nadzoru. Kako objašnjavaju Džulijan Roubak (Julian Roebuck) i Tomas Barker (Thomas Barker): „Slučajevi korupcije u policiji zavređuju veliku medijsku pažnju, čije javno isticanje obično kvari reputaciju celokupne organizacije, tako što se oznaka korumpiranosti generalizuje na sve njene članove. Zbog toga policijske organizacije nerado otkrivaju i javno kažnjavaju svoje članove za kršenja propisa. Ovim policajcima se radije tajno sudi, dozvoljava im se da podnesu ostavku umesto da budu otpušteni ili bivaju prebačeni u drugu jedinicu bez mnogo buke.“ (1974: 426).

Postoji, međutim, i druga strana ove priče. Naime, ponekad visoki rukovodioci svesno prikrivaju devijantnost unutar svoje organizacije, jer su i sami umešani u nju, nastojeći time da spreče nezavisne istrage i obelodanjivanje svojih „profesionalnih tajni“. U literaturi se inače ističe da policija aktivno učestvuje u konstrukciji sopstvenog imidža u javnosti i da su tom prilikom nadležni subjekti skloni različitim manipulacijama. S tim u vezi, Kapler (Kappeler), Slader (Sluder) i Alpert (Alpert) ističu: „Policijski rukovodioci stvaraju imidž policije u očima javnosti kroz selektivnu prezentaciju svojih aktivnosti i kontrolisanjem pristupa saznanjima, skrivajući istovremeno organizacione tajne, planove i manje pohvalne karakteristike svoga rada.“ (1998: 66).

Jedna od najmoćnijih konstrukcija policijskog imidža jeste javna promocija koncepcije „trulih jabuka“ (eng. *rotten apple*), po kojoj devijantan policajac radi sam, bez organizacione i kolegijske podrške, čime se neguje pretpostavka javnosti da se policija ne ponaša sistematično devijantno. Teorija „trule jabuke“ je nesumnjivo jedna od dominantnih koncepcija u objašnjenju korupcije u policiji, ali takođe i veoma pogodna metafora, kojoj veoma rado pribegavaju policijski rukovodioci, kada nastoje da ukažu kako je „pokvarenost“ u policiji jedino moguća na nivou pojedinaca, odnosno da se ne odvija bez uporišta u široj grupi ili pak celokupnoj policijskoj organizaciji. Favorizovanje objašnjenja policijske devijantnosti korišćenjem metafore „trule jabuke“ Džef Din (Geoff Dean) i Peter Gotšalk (Petter Gottschalk) obrazlažu potrebom policije da smanji na minimum zazor javnosti nakon otkrivenog policijskog prestupa. Kako tvrde ovi autori: „Tendencioznom korišćenju metafore ‘trule jabuke’ naročito su skloni policijski rukovodioci,

kada žele da zaštite imidž policije i opovrgnu postojanje organizacione korupcije u svojim redovima.“ (2011: 19).

Kada se suoče sa dokazima o postojanju korupcije u svojoj organizaciji, policijski rukovodioci obično tvrde da je problem ograničen na nekoliko „moralno posrnulih“ pojedinaca, koji nisu reprezentativni pokazatelj, inače viših, standarda organizacije ili, kako objašnjavaju Lerš (Lersch) i Mječkovski (Mieczkowski): „Za upravnike u policiji svaljivanje krivice za loše ponašanje na nekoliko ‘trulih jabuka’ održava integritet inače ‘čiste korpe’.“ (2005: 559).

Moglo bi se, dakle, zaključiti da je upotreba metafore „trulih jabuka“ ojačana potrebom policijskih rukovodilaca da opovrgnu postojanje organizacione korupcije u svojim redovima. Čak i tamo gde postoje jasni dokazi za to, oni obično ne dosežu javni domen toliko često. Neverovanje ili poricanje raširenosti korupcije iznad moralnog neuspeha pojedinaca time otkriva nespремnost uprave da se odlučno bori protiv ovog problema, ili pak ukazuje na nedostatak kapaciteta za takav poduhvat. U izveštaju Knapove komisije (Knapp Commission, 1972) o rezultatima sprovedene istrage korupcije u NYPD iznosi se sledeće: „Visoka komanda nije voljna da prizna kako je korupcija šira od par individualnih slučajeva, kao i da su drastične promene neophodne kako bi se rešio ovaj problem. Oni se ograničavaju na službenu doktrinu, po kojoj svaki policajac, za koga se otkrije da je korumpiran, mora brzo biti proglašen ‘trulom jabukom’ u inače čistoj korpi. Nikada se ne sme priznati da je njegova individualna korupcija možda simptomatična slika jedne raširene bolesti.“ (Newburn, 1999: 15).

Primamljivost koncepcije „trulih jabuka“, dakle, leži u njenoj praktičnoj primeni, jer omogućava jednostavno rešenje za uklanjanje devijantnih policajaca (koruptivnih, nasilnih, rasističkih) iz službe i sprečavanje pojavljivanja drugih kroz regrutovanje, selekciju i obuku. Uklanjanje „trulih jabuka“, takođe, ima važnu simboličnu vrednost u tome što se na taj način javno iskazuje posvećenost policijske administracije antikoruptivnim i drugim sličnim politikama. Ne treba, međutim, izgubiti iz vida činjenicu da se, na temelju ovakvog objašnjenja, u policijskoj praksi i javnosti zapravo lako stvara mit o korupciji kao posledici isključivog delovanja nekoliko „trulih jabuka“, koje se zapravo mogu iskoristiti kao „žrtveni jarc“ kada rukovodstvo nastoji predstaviti javnosti rezultate čišćenja sopstvenih redova. Budući da je pogodna za prikrivanje realnog stanja, koncepcija „trulih jabuka“ je nesumnjivo korisno manipulativno sredstvo, a mogli bismo čak reći i svojevrsna tehnika za neutralisanje odgovornosti. Naime, usmeravajući pažnju na nekoliko pojedinaca koji su „skrenuli sa dobrog puta“, rukovodioci neretko teže da se oslobode vlastite odgovornosti i dela krivice zbog propusta u nadzoru ili tolerisanja radne atmosfere pogodne za različite oblike neetičkog ili protivzakonitog ponašanja policijskih službenika.

Osim na manjkavost policijskih evidencija, ovde je važno ukazati na nedostatke i neobjektivnost pravosudnih evidencija kao izvora podataka o istraživanju razmera

korupcije u policiji.⁴ Poredeći brojke iz pravosudnih evidencija sa rezultatima nekih nezavisnih istraga, možemo lako doći do zaključka da postotak tužbi i osuda ne predstavlja ni približno realno stanje zastupljenosti korupcije u policiji. Iako je za očekivati da će broj jedinica, prema efektu „gubljenja zločina“, biti manji u evidencijama pravosudnih organa nego u policijskim evidencijama, postavlja se pitanje otkud ovako mali broj policajaca figurira u pravosudnim evidencijama.

Logično objašnjenje bi bilo da izuzetno mali broj policajaca biva prijavljen za izvršenje koruptivnog delikta, čime lančano mali broj jedinica figurira i u evidencijama tužilaštva. Međutim, objašnjenje ovakvog stanja možemo tražiti i u verovatnoći da javni tužioci nisu voljni da pravno gone policajce, koji im inače predstavljaju značajan oslonac u svakodnevnom radu i pomoć u istraživanju kriminalnih slučajeva. Štaviše, tužioci su svesni da se i tokom istrage policijske korupcije moraju značajno osloniti na policijsku pomoć, konkretno na mehanizme unutrašnje kontrole. Međutim, pod uticajem neformalnih vrednosti policijske supkulture, a pre svih policijske solidarnosti i zatvorenosti, takve istrage su često sabotirane iznutra zbog čega i pre samog početka često bivaju osuđene na propast. O ovom problemu nešto više u nastavku rada.

2.2. Ispitivanje stavova o korupciji u policiji

Prilikom istraživanja policijskog postupanja naučnici se rado oslanjaju na različite forme ispitivanja stavova policijskih službenika i testiranje njihovog integriteta. Među brojnim tehnikama ankete o „etičkoj klimi“ su se izdvojile kao gotovo standardan metod za dijagnostiku policijskog integriteta. Reč je o upitnicima u kojima se istraživač fokusira na utvrđivanje stavova policajaca prema osnovnim etičkim pitanjima u radu policije. Pritom se obično nastoje ispitati stavovi policajaca prema različitim vidovima policijskih prestupa (podmićivanje, primena sile, neovlašćeno postupanje sa dokazima, zloupotrebe poverljivih informacija itd.), kao i spremnost policajaca da prijave te presteupe. Pitanja su najčešće formulisana u formi kratkih scenarija, koji su prilagođeni realnim situacijama. Od ispitanika se zahteva da ocene ozbiljnost prestupa obuhvaćenih u scenariju koristeći različite skale, na osnovu kojih se dobijeni podaci kvantifikuju i koriste u statističkim analizama.⁵

⁴ Ilustracije radi, „Knapova komisija“ je otkrila da je, uprkos rasprostranjenosti korupcije u NYPD, jako mali broj njujorških policajaca bio optužen i osuđen za korupciju. U periodu od četiri godine tužioci su podigli 136 optužnica, koje su obuhvatile 218 policajaca, od tog broja 80 je osuđeno, od kojih 31 na zatvorsku kaznu, dok je polovina njih dobila kaznu manju od godinu dana. Takođe, „Pensilvanijska komisija“ je izvestila da je u periodu od šest godina (1968–1973) u policijskom odeljenju Filadelfije, koje broji 8.303 policajca, njih 43 uhapšeno zbog korupcije. Štaviše, skoro polovina je uhapšena u jednoj godini, kao posledica izjave jednog policajca. U policijskoj agenciji za koju je ova komisija napisala da je karakteriše rasprostranjena korupcija, uhapšeni policajci su u to vreme činili manje od 0,1% policijskih snaga. Za 18 policajaca je dokazana krivica, a samo njih trojica su osuđena na zatvorsku kaznu. Ovakvo stanje je navelo komisiju na sledeći zaključak: „Na osnovu beleški o osudama, sudstvo je jasno pokazalo svoju nevoljnost da zauzme jasan i odlučan stav protiv korupcije u policiji.“ (Kutnjak-Ivković, 2005: 56).

⁵ Sanja Kutnjak-Ivković (2005: 36) posebno ukazuje na značaj primene „MFI Skala“ (*McCormack-Fishman Improbability Scale*), koja se sastoji od osam iskaza i tri moguće perspektive (lične, projekcije pretpostavljenog i projekcije kolege) s kojim respondent izražava svoje (ne)slaganje. Testiranje policijskog integriteta Klokars (Klockars) i saradnici su takođe zasnivali na ovom vidu anketiranja, s tim što su oni anketnim

Ankete o „etičkoj klimi“ nisu korisne samo za ispitivanje stavova policajaca o različitim vidovima neetičkog ponašanja, već i za identifikovanje raskoraka između zvaničnih etičkih standarda i postupanja u stvarnosti. U tom smislu, ove ankete se mogu upotrebiti i u svrhe ispitivanja privrženosti kolega policajaca i celokupne policijske uprave standardima profesionalne etike. One takođe poseduju značajnu potencijalnu vrednost u poboljšanju efekata različitih strategija protiv korupcije, programa za etičku obuku pre i tokom službe, sistema za razvoj policijskog integriteta, stilova nadzora nad radom policajaca i načina kažnjavanja za loše ponašanje.

Koliko su, međutim, pouzdani podaci dobijeni ovim ili bilo kojim drugim vidom anketiranja policajaca, pitanje je koje zaslužuje našu naročitu pažnju. Neko bi rekao da su rezultati verovatno onoliko dobri koliko je metod anketiranja generalno pouzdan način za prikupljanje podataka, kao i da zavise od toga kako je on napravljen i isporučen, gde zagarantovana anonimnost i želja da se problem reši mogu dodatno motivisati iskrenost policajaca. Međutim, da li je baš tako?

Metode ispitivanja policajaca, pored svojih prednosti, imaju brojne mane, posebno kad je reč o ispitivanju stavova policijskih službenika o korupciji u njihovim redovima. Konkretno, upitnici sa hipotetičkim scenarijima mogu izmamiti odgovore koji ilustruju razliku između onoga „što ljudi govore i šta inače rade“. Utvrđeni moralni stavovi, naime, ne mogu predvideti šta će ljudi uraditi kada se suoče sa određenom situacijom. Proverom rezultata istraživanja u praksi često se potvrđuje da izrečeni stavovi nisu uvek jednaki sa ispoljenim ponašanjem. Tako na primer, stav u kom policajac podržava određene forme lošeg ponašanja svojih kolega ne garantuje da će se i sam tako ponašati.

Pored ograničenosti rezultata ispitivanja u pogledu različitosti između izrečenih reči i stvarnog delovanja, anketiranje je praćeno i praktičnim problemom, kako pristupiti ispitanicima i steći njihovo poverenje. Ovo je jedan od ključnih problema koji prati istraživače kriminalnih pojava, koji je međutim posebno intenziviran u istraživanju policijskih prestupa. Kao što Robert Rajner (Robert Reiner) smatra: „Metodološki problemi s kojima se susreću istraživači policije su problemi detektiva i špijuna – kako dobiti informacije od ljudi koji su (često ispravno) sumnjičavi prema vašim motivima i koji imaju dosta toga da sakriju i dosta da izgube od takvog otkrivanja.“ (Loftus, 2009: 201).

U slučaju istraživanja policijskih prestupa otpor dodatno pojačava uverenje policajaca da ispravnost njihovih odluka razmatraju oni koji nisu direktno umešani u rad policije i koji zapravo i ne znaju kako je to biti policajac. U ovakvim okolnostima, validnost ispitivanja kojima se od policajaca zahteva da prijave vlastitu ili koleginu umešanost u nezakonito ponašanje je upitna, jer su poteškoće u dobijanju adekvatnih odgovora često nesavladive.⁶

upitnicima obuhvatili 11 hipotetičkih scenarija koji su direktno ili indirektno bili povezani sa koruptivnim ponašanjem i sedam pitanja kojima su ispitanici trebali evaluirati hipotetičke situacije koje su im ponuđene (v. Klockars et al., 2006).

⁶ Iskustvo u naučnom istraživanju korupcije u javnoj upravi na području Republike Srbije, realizovanom u okviru naučnog projekta Kriminalističko-policijske akademije (v. Đorđević, ed. 2011), u okviru kog je istraživana i korupcija u policiji, potvrđuje ovu pravilnost. Naime, na pitanje „Da li Vam je ikad neko

Policajci generalno nemaju inicijativu da prijavljuju vlastite ili kolegine propuste. Pored bojazni od suočavanja sa tužbom i rizika od gubljenja posla, policajci često uzimaju u obzir i reakcije unutar policijske zajednice. Ovde treba posebno imati u vidu činjenicu da su neformalne vrednosti policijske potkulture toliko jake da mnogi policajci nemaju motiv da prijave kolegin prestup čak ni kad istraživači garantuju poverljivost i anonimnost. Kako objašnjavaju Huberts, Kaptein i Lasthuizen: „Prosečan policajac je sumnjičav ili skeptičan u pogledu spoljnih subjekata koji pokušavaju da se mešaju u njihov rad. Istovremeno, policajci u tolikoj meri zavise od svojih neposrednih saradnika (u pitanjima života i smrti), da su krajnje zabrinuti kakvu će reakciju njihovo prijavljivanje izazvati među kolegama policajcima. Kombinacija ovih faktora ukazuje na malu verovatnoću pouzdanosti podataka dobijenih anketiranjem.“ (2007: 602)

Interesantno viđenje ovog problema nudi Tim Prencler (Tim Prenzler, 2009: 60) ističući da je ispitivanje stavova policajaca o neetičkom ponašanju praćeno rizikom da će „efekat socijalne poželjnosti“ (*social desirability effect*) umanjiti tačnost odgovora. Policajci zapravo mogu pokušati da projektuju „prihvatljiv“ imidž umesto da otkriju svoje vlastito mišljenje, tj. mogu da govore ono što smatraju da se od njih i očekuje da kažu. U tom smislu, mogući izvor neobjektivnosti policijskih stavova može predstavljati blagonaklon stav prema kolegama, odnosno tendencija da se kolege ocenjuju bolje nego što zaslužuju.

Ovde je, takođe, bitno napomenuti da su etički i kulturni zahtevi i očekivanja od policajaca neretko u suprotnosti. Pošto se od policajaca u anketnim upitnicima obično zahteva da pišu o prisustvu povreda integriteta unutar svoje organizacije, nesporno je da bi kolegijalnost u ovom slučaju mogla sprečiti utvrđivanje stvarne rasprostranjenosti tih povreda. S tim u veti Džon Klajnig (John Kleinig) ističe: „Unutar policijske organizacije postoji tenzija između vrednosti policijske kulture i očuvanja policijskog integriteta. Ovakvo stanje obično zahteva od policajaca da budu verni kolegama i da ne prijavljuju njihove prestupe, ali i da ne veruju šefovima da će podržati pojedince koji prijave nečije nepoštene postupke.“ (1996: 67).

Generalno gledajući, jedna od opštih karakteristika policijske potkulture jeste policijska zatvorenost (tajnovitost), koja ima dvojaku funkciju. Ona pre svega štiti policajce od spoljnog napada i javnog kritizma, ali i zadržava identitet grupe i podržava solidarnost. Veza među policajcima je toliko snažna da stvara obavezu međusobne podrške i pomoći ne samo u intervencijama na terenu već i kad je kolega kritikovan, pa čak i kad je optužen za zloupotrebu ovlašćenja. Policajci mogu biti svedoci koruptivnog ponašanja svog kolege, ali ga ne prijavljuju zbog drugarstva sa njim ili zbog poštovanja neformalne norme koja ih obavezuje na ćutanje o lošem

ponudio mito?“ samo 44 ispitanika policajca (23,8%) odgovorila su „da“. Međutim, postoji opravdana sumnja da je ovako mali procenat realan pokazatelj, posebno ukoliko uzmemo u obzir da je većina ispitanika godinama zaposlena u policiji, gde se po prirodi stvari gotovo svakodnevno susreću sa situacijama u kojima im neko nudi mito. Sasvim je verovatno da ovakvi pokazatelji više predstavljaju rezultat policijske sumnjičavosti, nepoverenja i nesprenosti da otvoreno pričaju o problemu u koji su lično umešani, nego njihove iskrenosti. Ovde se, međutim, možemo opravdano zapitati kakve bismo rezultate tek mogli očekivati da smo ispitanicima postavili pitanje tipa „Da li ste ikad primili mito?“ ili „Da li ste ikad tražili mito?“.

ponašanju u organizaciji. Policajci radije neće govoriti otvoreno o primećenim zloupotrebama, ili će poricati da su znali za njih, nego što će „izdati“ kolegu.⁷

Da li se policajci bezizuzetno pokoravaju kodu tišine štiteći sve vidove kršenja propisa ili pak selektivno poštuju ovo pravilo, pitanje je koje se ovde logično nameće. Govoreći o ovom problemu, Roubak i Barker ističu: „Stepen podrške koju dobijaju dela korupcije od kolega variraju u zavisnosti od identiteta i statusa koruptora i konteksta situacije. Prema neformalnim vrednostima policijske kulture neka koruptivna ponašanja se smatraju prikladnim (u kojima se javlja 'čist' novac) i u tim situacijama kolege mogu ponuditi otvoreno ili skriveno odobrenje, dok se pak neka ponašanja i unutar policijskog kolektiva smatraju devijantnim (u kojima se javlja 'prljav' novac) i ako se neko bavi njima on to obično mora sakriti od ostalih kolega.“ (1974: 428).

Ovakva tumačenja sugerišu zaključak da podrška koju devijantan policajac prima od svojih kolega zavisi od nivoa saglasnosti i rutiniziranja konkretne situacije. Tako se, na primer, novac uzet od izvršilaca sitnih prekršaja u saobraćaju može definisati kao „čist“ novac, dok se policajci koji uzimaju novac iz ovih izvora ne definišu kao devijantni. Suprotno ovome, novac dobijen od narkodilera može se definisati kao „prljav“ novac, a njegovo uzimanje kolege policajci (potpuno poštteni i policajci koji redovno uzimaju „čist“ novac) obično ne odobravaju.

Ispitujući pripadnike policije u kantonu Sarajevo, Sanja Kutnjak Ivković i Sara O'Konor (Sara O'Connor) ustanovile su da spremnost ispitanika da prijave, odnosno njihova odlučnost da ne prijave slučaj, varira u zavisnosti od njihove procene ozbiljnosti konkretne situacije. Konkretno, što su ispitanici scenario ocenili kao ozbiljniji, veća je bila verovatnoća da prijave takvo ponašanje.⁸

Sposobnost policajca da oda svog kolegu direktno je povezana i sa stepenom njegove umešanosti u nezakonito delovanje, u smislu da je policajac koji jednom

⁷ Već pominjano istraživanje korupcije u javnoj upravi delimično potvrđuje postojanje „koda ćutanja“ u ispitanim policijskim organizacijama, otkrivajući usput još neke razloge zašto policajci ne žele da prijave prestupe svojih kolega. Postavljajući pitanje „Smatrate li da bi zaposleni u Vašoj organizaciji prijavili kolegu koji je primio mito, odnosno zloupotrebio svoja ovlašćenja radi ostvarivanja lične koristi?“ došli smo do sledećih rezultata – 21,5% ispitanika smatra da bi većina prijavila, 43,5% ne zna kako bi im kolege postupile, dok 34,9% smatra da većina ne bi prijavila slučaj. Odgovori na pitanje „Kako biste Vi postupili ukoliko biste saznali da je neki vaš kolega primio mito, odnosno zloupotrebio svoja ovlašćenja radi ostvarivanja lične koristi?“ nude nešto konkretnije pokazatelje – 52,9% ispitanika je odgovorilo da bi svakako prijavilo slučaj, 8,6% bi slučaj prijavilo pod određenim uslovima (najčešće ukoliko postoje validni dokazi za to, ili ukoliko su uvereni da će neko postupiti po tom predmetu, a učinilac odgovarati za zloupotrebu), 33,7% ne zna kako bi postupilo, dok preostali ne bi prijavili slučaj, obrazlažući svoj stav sledećim argumentima: „svako odgovara za svoje postupke“; „ne zanima me šta drugi rade“; „ne postoji zaštita kod starenja“; „strah me je da prijavim“; „ne želim da naudim kolegi“.

⁸ Tako je, na primer, većina policajaca izjavila da ne bi prijavili dva najmanje ozbiljna incidenta (scenario 1 – posao obezbeđenja van dužnosti; scenario 4 – pokloni od trgovca za praznike). Traganje za granicama policijskog integriteta bi tako otkrilo da je policijska kultura veoma tolerantna prema ovakvim ponašanjima. Procenat policajaca koji primenjuje pravilo o ćutanju se smanjuje na veliku manjinu kako scenariji postaju ozbiljniji – između trećine i četvrtine ispitanika je reklo da ne bi prijavili slučajeve srednje ozbiljnosti (scenario 6 – uzimanje pet procenata od zarade šlep službe; scenario 7 – interna „isplata“ nadzorniku za obezbeđivanje odmora u povoljno vreme). Na kraju, policajci su najmanje tolerantni prema ponašanju koje je klasifikovano kao najozbiljnije – 20% ili manje ispitanika ne bi prijavilo takvo ponašanje (scenario 10 – krađa novca iz pronađenog novčanika i scenario 3 – zahtevanje novca od vozača koji je prebrzo vozio) (v. Kutnjak-Ivković and O'Connor, 2005: 451, 452).

prekrši pravilo u obavezi da ćuti o tuđim prekršajima, pa makar oni bili i ozbiljniji od njegovih (v. Shernock, 2007: 997). U skladu s ovim zapažanjem tolerancija prema prestupima drugih policajaca je zasnovana na kompletnijoj socijalizaciji i stepenu usvojenosti supkulturnih vrednosti, ali i na saučesništvu u kršenju propisa, koje se više razvija kao rezultat nečijeg vlastitog odstupajućeg ponašanja nego kao prosto pokoravanje obavezi ćutanja.

Nastojeći da smanje uticaj koda ćutanja kako bi ustanovili pravi opseg i prirodu policijske korupcije, neki autori se odlučuju da anketiraju samo policajce novajlije (v. Barker, 1986). Iako postoji pretpostavka da će njihovi odgovori biti iskreniji, jer se veruje da policajci na početku karijere još uvek nisu „iskvareni“ neformalnim vrednostima i pritiscima već korumpiranih kolega, ostaje pitanje koliko su oni u mogućnosti da pruže korisne podatke. Ukoliko uzmemo u obzir činjenicu da starije kolege gledaju na novajlije sa podozrenjem sve dok ne prođu „vatreno krštenje“, shvatićemo da je njihova spoznaja koruptivne prakse u radnoj sredini izuzetno mala. Ne treba, međutim, izgubiti iz vida i gotovo uobičajenu praksu da samim stupanjem na posao mladi policajci započinju neformalnu obuku, gde kroz proces interne socijalizacije veoma brzo usvajaju vrednosti policijske supkulture, a time i obavezu ćutanja.

Otuda se, za razliku od ovakvog metodološkog prilaza, možda korisnijim čini pristup kojim se policajci podvrgavaju seriji pitanja povezanih sa činjenicama i mišljenjima o policijskoj korupciji uopšte, radije nego o njihovim vlastitim ili koruptivnim aktivnostima u njihovoj organizacionoj jedinici. Ovakav pristup ne samo da minimalizuje otpor policajaca, već i daje istraživačima više prostora da prouče i ocene razmere i prirodu problema korupcije. Međutim, još jedan od načina provere pouzdanosti rezultata dobijenih u anketiranju policajaca jeste njihovo upoređivanje sa stavovima policajaca koji više nisu u aktivnoj službi (penzionisani, policajci koji su dobili otkaz ili su samoinicijativno napustili službu).⁹

Ispitivanje građana o ponašanju policije predstavlja još jedan značajan izvor podataka, pre svega jer pomoću njega možemo doći do podataka nedostupnih zvaničnoj statistici, ali i delimično proveriti stavove policajaca o nezakonitom ponašanju u njihovoj radnoj sredini. Međutim, kao i anketiranje policajaca, ovaj izvor podataka takođe ima svojih nedostataka. Posebno je problematično od građana zahtevati da prijave ili opišu situacije u kojima su ponudili mito policajcima, jer svesni svoje krivice mogu lako odbiti saradnju. To, međutim, ne mora da bude slučaj ukoliko su građani bili prinuđeni da daju mito. Ograničenu empirijsku validnost, takođe, imaju i anketiranja građana, kojima se nastoje utvrditi njihovi opšti stavovi o razmerama korupcije u policiji, budući da se podaci dobijeni na ovaj način temelje na percepcijama, sećanjima i mišljenjima, koji nisu nužno ispravna

⁹ Ilustracije radi, anketiranjem pripadnika policije Novog Južnog Velsa „Kraljevska komisija“ (*Royal Commission*) otkrila je razlike u stavovima zaposlenih policajaca (33% su tvrdili da su se lično susreli sa korupcijom) i policajca koji su dali ostavku (60% su tvrdili da su se susreli sa korupcijom) (Prenzler, 2009: 57). Iako se istina verovatno nalazi negde između ove dve brojke, postoje opravdani razlozi da verujemo da je nivo moguće korupcije u policiji ipak približniji procentima koje su izneli bivši policajci, budući da oni imaju manje razloga da skrivaju koruptivnu praksu u policiji.

refleksija indikatora korupcije. Takođe, izneseni stav se može zasnivati na vlastitom iskustvu, ali i na mišljenju koje u velikoj meri može biti oblikovano medijima. U tom pogledu, interesantno viđenje iznosi Jovan Ćirić: „Ako pitate obične ljude kakvo je njihovo mišljenje, kolike su razmere korupcije, kao i pitanje kakva su vaša iskustva s tim u vezi, anketu ne morate ni sprovoditi, odgovori se unapred mogu naslutiti, oni su odraz odgovarajućih medijsko-političkih stereotipa i kampanja, a najmanje jesu odraz autentičnog stava, pa čak i autentičnog iskustva anketiranog pojedinca, po pitanju korupcije.“ (2008: 37).

Svesni postojećih nedostataka upotrebe metoda srednjeg obima uopšte, a posebno anketiranja pripadnika policije, brojni istraživači nastoje utvrditi prirodu korupcije u policiji primenom individualističkog pristupa, odnosno kroz studije slučaja.

2.3. Primena individualističkog pristupa u istraživanju korupcije u policiji

Nasuprot globalističkog pristupa, oličenog u primeni statističkih analiza, u metodologiji istraživanja kriminalnih pojava izdvaja se individualistički pristup, koji predmet istraživanja sagledava kao skup osobenih pojava. Kada je reč o istraživanju policijskih zloupotreba, ovakve naučne studije se obično fokusiraju na nekoliko specifičnih slučajeva, ili se pak usmeravaju na stanje u pojedinim policijskim agencijama, analizirajući ih najpre ponaosob, da bi ih kasnije međusobno upoređivali.

Potencijalna snaga ovakvih studija ogleda se u mogućnosti pružanja iscrpne analize predmeta istraživanja kroz primenu različitih metoda pojedinačnog slučaja, među kojima se posebno izdvaja metod posmatranja. Generalno, metod posmatranja omogućava dobijanje podataka o raznim oblicima ponašanja policijskih službenika, koji se ne bi mogli pouzdano izmeriti drugim sredstvima. Popularno rečeno, primenom metoda posmatranja (posebno posmatranja sa učestvovanjem) podaci o pojavi se dobijaju „iz prve ruke“. Značajan broj studija o korupciji u policiji svoje rezultate je temeljio upravo na posmatranju rada policajaca na terenu.¹⁰

Tako je metod posmatranja ponekad nezamenljiv u istraživanju korupcije u policiji, njegova primena je praćena brojnim teškoćama i ograničenostima. Pritom je posebno problematična činjenica da istraživači nastoje ostvariti direktan uvid u ponašanja koja policajci svesno nastoje da skrivaju.¹¹ Istraživač koji pred sebe postavi ovaj zadatak nalazi se pred dilemom koji metod da koristi kako bi došao do činjenica koje se kriju „iza plavog zastora“. Iskustva ranijih istraživanja pokazuju da

¹⁰ Ilustracije radi, posle sedam godina posmatranja, Vilijam Čamblis (William Chambliss) opisao je Rejnfol Vest (Rainfall West, u istraživanju je za naziv grada korišćen pseudonim) kao korumpiran grad kojim dominira kompleksna mreža odnosa među legitimnim poslovima, ilegalnim organizacijama, lokalnim novinarima, političarima i osobljem kriminalnog pravosuđa. Korupcija među policajcima ovog grada bila je naveliko raširena i dobro organizovana, protezajući se sve do policajaca na visokim nivoima. Priroda korupcije, kako je opisao Čamblis, uključivala je zaštitu ilegalnih aktivnosti (kockanje, prostitucija), ali i zaštitu legitimnih poslova (restorani, kabarei), čiji su vlasnici kršili zakon (Kutnjak-Ivković, 2005: 45).

¹¹ Podsećamo da gotovo većina opisanih prepreka i ograničenosti s kojima se naučnik susreće (manipulacija imidžom policije, mit o „truloj jabuci“, policijska zatvorenost i zavera ćutanjem) predstavljaju plod neformalnih vrednosti koje se grade unutar policijske supkulture. Otuda, za svakog istraživača policijskog delovanja poseban izazov predstavlja ostvarivanje uvida u „unutrašnji svet policije“.

su etnografske studije prikladne za proučavanje policijske supkulture, prevashodno jer su posvećene ideji da istraživač mora razumeti simboličan svet u kojem žive ljudi koje proučava. Pored toga, ove studije su zasnovane na primeni metoda za prikupljanje kvalitativnih podataka, posebno na posmatranju sa učestvovanjem, bez kog bi inače bilo nemoguće prikupiti podatke u tako zatvorenom kolektivu kakav je policijska zajednica.

Međutim, kako pristupiti grupi koju treba da posmatra i pritom prikupiti što pouzdanije podatke, predstavlja naročit problem za istraživača korupcije u policiji. Da ne bi poremetili rutinu u ponašanju, neki naučnici radije biraju da skrivaju svoj identitet i namere. Iako se ovakvim pristupom povećava objektivnost prikupljenih činjenica, samo istraživanje može biti okarakterisano kao neetičko, neodgovorno i nedostojanstveno, jer se iza takvog pristupa krije zapravo određen vid špijuniranja. S druge strane, ukoliko naučnici otkriju svoju ulogu i svrhu njihovog prisustva, oni rizikuju da pripadnici posmatrane grupe, pod uticajem tog saznanja, promene svoje ponašanje, čime će i prikupljeni podaci biti manje objektivni. Tačnije, u ovoj situaciji postoji rizik od pojave „Hotornovog efekta“ (v. Ignjatović, 2009: 66).

Međutim, uprkos sumnjama u objektivnost ponašanja posmatrane grupe, koje su posledica njihove reakcije na prisustvo istraživača, pouzdanost podataka dobijenih metodima opservacije ipak je prilično visoka, posebno kada se sagledavaju u odnosu na neke druge izvore (statističke evidencije, ankete). Štaviše, veze između pojedinih oblika policijskog ponašanja i drugih varijabli (kao što su karakteristike dotične situacije) često su tako jake da sam ishod (postupak) nije bitno definisan reakcijom aktera događaja na prisustvo neutralnog posmatrača. Rukovodeći se vlastitim iskustvima opservacijske studije policijskog nasilja, Ričard Vorden (Richard Worden) zaključuje: „Korišćenje sile od strane policije situaciono je određeno drugim učesnicima u situaciji i uključenošću samog policajca do te mere da prisustvo istraživača gotovo da nema nikakvog efekta. Prema tome, neobjektivnost opservacijskih podataka nije veća, a verovatno je i manja, od neobjektivnosti arhivskih podataka.“ (1996: 33).

Pitanje je, međutim, kakva bi bila reakcija policijskih službenika u slučaju koruptivnog ponašanja, na čije izvršenje ipak utiče drugačiji splet okolnosti i faktora nego kod upotrebe sile. Uvereni smo da bi policajci nesumnjivo bili obazriviji u takvim situacijama, posebno ukoliko se radi o slučajevima gde policajac igra aktivnu ulogu u koruptivnom procesu. Pored toga, istraživač mora imati u vidu da su policajci, po prirodi stvari, preterano sumnjičavi i da je sasvim izvesno da će odreagovati na prisustvo bilo kog nezavisnog subjekta, bez obzira na da li im je otkrio svoj identitet ili nije. Zbog toga smatramo ispravnim da istraživač već na samom početku treba da otkrije svoj identitet i iskrene namere, prihvatajući sve moguće posledice takve odluke. Sasvim je sigurno da će otvorenim i iskrenim nastupom otkloniti određene sumnje, a verovatno i steći veće poverenje kod policajaca, posebno ukoliko i oni sami postanu svesni da ih prisustvo istraživača ne ugrožava.

Da bi uopšte mogao da proučava postupke, navike i norme ponašanja policijskih službenika, primenom metoda posmatranja sa učestvovanjem, istraživač mora, pre svega, biti svestan činjenice da taj cilj može ostvariti jedino ako bude „prihvaćen“ u

grupi koju posmatra. Istina je da metodolozi uglavnom naglašavaju potrebu da istraživači izbegavaju preveliku bliskost sa ljudima koje proučavaju, jer postoji opravdana bojazan da će „prisan“ odnos uticati na objektivni sud istraživača, što je sasvim verovatno kod istraživanja koja traju duži period, kao što je slučaj kod etnografskih studija. Uprkos tome, Betan Loftus (Bethan Loftus), rukovođena vlastitim iskustvima, zaključuje: „Istraživanje policijske kulture neminovno obuhvata razvijanje prisnosti sa policajcima tokom nekog vremena, jer samo tako istraživači mogu biti svedoci njihovih tajni.“ (2009: 201).

Imajući u vidu ograničenosti primene metoda posmatranja sa učestvovanjem u istraživanju policijskih devijacija, brojni naučnici svoje studije slučaja obogaćuju primenom drugih metoda pojedinačnog slučaja, kao što su „nenametljiva posmatranja“, dokumentaciona i analiza sadržaja. Ključna prednost ovih metoda je što istraživač ne dolazi u direktnu interakciju sa subjektima, čime ne narušava njihovu rutinu u ponašanju. Time zapravo nesmetano može da proučava konkretnu pojavu. Međutim, primena svakog od ovih metoda, posmatrana u kontekstu istraživanja korupcije u policiji, ima svojih nedostataka. Tako na primer, uspešnost primene nenametljivog posmatranja otežava sama priroda koruptivnih dela. Akteri ovog delikta obično ne ostavljaju za sobom indikativne činjenice i tragove na osnovu kojih bi istraživač mogao da sklopi mozaik i stekne saznanje o samoj pojavi.

Dokumentaciona analiza predstavlja važan izvor podataka o korupciji u policiji, ali samo pod uslovom da su činjenice o koruptivnim aktivnostima negde i arhivirane. Zbog objektivnih okolnosti i subjektivnih namera dokumentovanje koruptivnih slučajeva je izuzetno retko, a ukoliko i postoji, ono je obično praćeno ograničenostima od kojih pate i statističke evidencije (o čemu je već bilo reči). Pored toga, kvalitet različitih službenih izveštaja i beleški, kao izvora podataka, može biti značajno umanjen tendencioznim i selektivnim dokumentovanjem i službeničkom aljkavošću, koja u krajnjem slučaju može dovesti do pogrešne interpretacije sadržaja dokumenta, a time i pogrešnih zaključaka o istraživanoj pojavi.

Analiza sadržaja, zasnovana na sagledavanju prikaza korupcije u policiji iz „objektiva“ masovnih medija, nudi nešto širu mogućnost istraživačima. Pritom, ovde ne mislimo na fiktivne predstave ove pojave u produktima masovne kulture (romani, filmovi, TV serije) već, pre svega, na televizijske izveštaje i novinske članke, posebno one koji predstavljaju plod istraživačkog novinarstva. U društvima u kojima je zagarantovana sloboda medija nisu retki slučajevi da istrage korupcionoških afera započiju nakon prethodnih medijskih objava. Često se njihovi izvori nalaze u samoj policijskoj organizaciji, što omogućava novinarima dobijanje informacija „iz prve ruke“, ali obično samo pod uslovom zagarantovane anonimnosti.¹²

Značaj rezultata dobijenih analizom sadržaja medija je nesporan, posebno u situacijama kada njena primena nema alternativu. Uprkos tome, svaki naučnik

¹² Podsećamo da je njujorški policajac Frank Serpico (Frank Serpico), suočen sa činjenicom da mu je život u opasnosti zbog odbijanja da učestvuje u „dilu“ njegovih kolega i kriminalaca, kao i da niko od nadležnih u policijskom odeljenju ne preduzima ništa konkretno po tom pitanju, potražio pomoć uredništva *Njujork Tajmsa*. Anonimna objava njegove šokantne priče pokrenula je lavinu reakcija, ali i brojne istrage korupcije u ovom policijskom odeljenju, među kojima je bila najpoznatija istraga Knapove komisije 1972. godine.

prilikom korišćenja ovog metoda mora biti obazriv, posebno kada istražuje tako delikatnu pojavu kakva je korupcija u policiji. On, pritom, mora imati u vidu da mediji generalno teže da se „dodvore“ konzumentima, zbog čega su njihovi prikazi događaja često opterećeni senzacionalizmom i preterivanjem. Pisanja su ponekad selektivna i tendenciozna, a pristupi problemu često parcijalni i površni. Iako ove informacije, posebno ukoliko su iz „nezvaničnih“ izvora, za novinare mogu biti korisne, činjenica je da su one ponekad nepouzdate za naučno istraživanje, jer su mnoge od njih teško proverljive. Otuda naučnik mora znati da analizom sadržaja medija često ne može utvrditi realne razmere i pravu prirodu korupcije u policiji, već samo učestalost i način prezentovanja ove pojave. Međutim, ponekad je i to dovoljno, posebno ukoliko znamo da upravo medijske predstave značajno kreiraju javnu sliku o određenoj pojavi, prema kojoj građani prilagođavaju svoj ukus i mišljenje.

Iako predstavljaju značajan i ponekad nezamenljiv pristup u sagledavanju razmera korupcije u policiji, mora se istaći da su rezultati studija slučaja ograničeni u pogledu njihove reprezentativnosti. Činjenica da su dobijeni podaci zasnovani na analiziranju nekoliko slučajeva, odnosno posmatranju stanja u pojedinim policijskim odeljenjima, onemogućava eksternu validnost dobijenih rezultata i njihovo uopštavanje. Otuda ovakav metodološki pristup mora biti nadopunjen globalističkim i pristupom srednjeg obima, gde će metodi pojedinačnog slučaja biti obogaćeni i drugim tehnikama za prikupljanje podataka (statističkom analizom, intervjuisanjem, anketiranjem itd.).

3. Zaključak

Istraživanje koruptivnog ponašanja policijskih službenika nesumnjivo ima ogroman naučni i društveni značaj. On se prevashodno ogleda u doprinosu širenju saznanja o fenomenu koji je obavijen velom tajne, zbog čega je svaki egzaktni pokazatelj bitan, jer može upotpuniti saznanje o ovoj pojavi. Istraživanje policijske korupcije posebno opravdavaju opasnost i posledice koje ovo ponašanje prouzrokuje na individualnom i društvenom nivou. Ovo međutim, kao što smo videli, nije nimalo lak zadatak. Naučnik koji se odluči za ovaj poduhvat susreće se pre svega sa konceptualnim ograničenostima pojma „policijske korupcije“, što otežava teorijsko i radno definisanje predmeta istraživanja. Međutim, čak i kad tu prepreku savlada, on nailazi na čitav niz metodoloških ograničenosti i praktičnih problema kako da utvrdi što realnije razmere i prirodu korupcije. Kako ističe Čirić: „Korupcija je toliko neuhvatljiv i višedimenzionalan fenomen da, uprkos brojnim istraživanjima mi o njoj još uvek nedovoljno znamo, te da manje ili više, gotovo sva istraživanja korupcije pate od ozbiljnih nedostataka i manjkavosti, prevashodno metodološke prirode. To za posledicu dalje ima da se svim takvim, više nagadanjima, a manje istraživanjima, može ozbiljno manipulirati.“ (2008: 48)

Čitalac ovog rada takođe može lako uvideti da ne postoji nijedan način da se sa potpunom sigurnošću utvrdi priroda, obim i intenzitet korupcije u policiji. Utvrđivanje stvarnih razmera i prirode ove pojave praćeno je brojnim problemima,

među kojima bismo posebno izdvojili sledeće: koruptivno ponašanje policajaca je generalno tajnovito; potencijalni svedoci radije čute o tome jer su zastrašeni ili su pak sami umešani; policijski službenici poseduju izuzetno veliku diskrecionu moć odlučivanja, koja im pruža mogućnost da donete odluke prilagode svojim ličnim interesima; osobenosti policijskog rada čine nemogućim sprovođenje stalnog nadzora nad svim aktivnostima, što pruža dodatnu priliku za koruptivno ponašanje i smanjuje mogućnost njegovog otkrivanja.

Praktična nemogućnost merenja pravog opsega korupcije u policiji, s jedne strane, i pritiskajuće potrebe da se dobiju relevantne informacije, s druge strane, podstakli su naučnike na primenu raznovrsnih metoda i metodoloških pristupa u istraživanju ove pojave. Međutim, zbog ograničenosti njihove pojedinačne primene zaključeno je da samo kombinacijom više istraživačkih strategija možemo obezbediti pouzdanije pokazatelje ovog fenomena. Logika je da međusobna kombinacija što većeg broja različitih metoda i tehnika otklanja njihove pojedinačne nedostatke, ali ujedno i povećava verovatnoću dobijanja realnije slike korupcije u policiji. Metodološkim rečnikom, prilikom istraživanja koruptivnog ponašanja policijskih službenika potrebno je izvršiti *triangulaciju metoda* (v. Ignjatović, 2009). Doduše, da bi i ovakav pristup imao uspeha, prilikom kreiranja konkretnog istraživačkog plana potrebno je proceniti koje metode je najbolje kombinovati, imajući pritom u vidu specifičnu prirodu korupcije u policiji i osobenost proučavane populacije. U tom smislu, bitan preduslov čini identifikovanje indikatora koruptivnog ponašanja policije, koji za istraživače predstavljaju jasan putokaz ka korisnim informacijama.

Nesporno je da zvanični statistički pokazatelji nude pojednostavljenu sliku korupcije u policiji i da su, shodno tome, istraživanja ovog fenomena zasnovana isključivo na tim podacima, prilično manjkava. To svakako ne znači da ovi sekundarni podaci ne mogu biti iskorišćeni u istraživanju. Naprotiv, oni nam mogu poslužiti, pre svega kao „reper“ u kreiranju drugih tehnika istraživanja (npr. prilikom formulisanja pitanja u anketnom upitniku kojima se nastoje prikupiti određeni kvantitativni pokazatelji). Dobijene podatke je dalje moguće iskoristiti za poređenje razmera korupcije iz statističkih evidencija i rezultata dobijenih anketiranja, s tim što je u ovom slučaju komparacija moguća samo ako se podaci odnose na isti period i isto područje (npr. područje jedne policijske uprave). Ovakav model triangulacije je, takođe, moguće iskoristiti u cilju proučavanja tamne brojke korupcije u policije, gde konkretna pitanja u anketnom upitniku moraju biti formulisana u formi koju zahteva studija samooptuživanja (kod anketiranja policijskih službenika), odnosno studija o žrtvama (kod anketiranja građana).

Izvesno je, međutim, da brojna obeležja korupcije u policiji, gde pre svega mislimo na okolnosti izvršenja koruptivne transakcije i njene faktore, ali i na određene lične karakteristike učesnika korupcije (pol, uzrast, radno mesto itd.) mogu biti sagledana samo na osnovu kvalitativnih podataka. Stoga je neophodno u projektu istraživanja planirati kombinovanu primenu metoda za prikupljanje ovih podataka, kao što su dokumentaciona analiza, analiza sadržaja i metode ispitivanja (dubinski intervju, ankete sa otvorenim pitanjima). Za utvrđivanje ovih pokazatelja posebno važnim se smatraju studije slučaja, koje mogu biti zasnovane na analizama

pojedinačnih slučajeva korupcije u policije ili pak na analizama stanja u pojedinim organizacionim jedinicama policije. Ovde je, takođe, važno imati u vidu činjenicu da karakteristike policijske potkulture u bitnoj meri određuju prirodu i karakter korupcije u policiji. Zbog toga se u naučnom istraživanju ove pojave posebno vrednim smatra metodološki pristup koji se koristi u etnografskim studijama, a koji podrazumeva kombinaciju dokumentacione analize, posmatranja sa učestvovanjem i ispitivanja policijskih službenika.

Na kraju još jednom želimo podsetiti da je ne samo naučno opravdano već i društveno neophodno sistematski istražiti koruptivno ponašanje policijskih službenika u našim uslovima, poštujući, pritom, osnovne principe naučne perspektive. Samo takvim pristupom problemu možemo doći do egzaktnih pokazatelja, koji će podići nivo saznanja na viši nivo i, još bitnije, omogućiti stvaranje mehanizama kojima se korupcija u policiji može preduprediti. Oslanjanjem na naučna saznanja o načinima ispoljavanja i faktorima koji pogoduju koruptivnom ponašanju policijskih službenika, nadležni organi mogu donositi racionalne odluke u procesu sprečavanja i suzbijanja ovih pojava i time značajno doprineti povećanju efikasnosti policije. Takođe, prezentovanjem realnih pokazatelja korupcije u policiji i identifikovanjem njenih nosilaca sprečiće se paušalne procene ove pojave u javnosti i generalizovanje problema, kojim su se poštene policajci nepravedno etiketirali. Time će konačno biti moguće odvojiti „žito od kukolja“.

4. Literatura

1. Barker, T. (1986). Peer group support for Police occupational deviance. In: *Police Deviance*, (Barker T. and Carter D., eds.), Cincinnati, pp. 9–21.
2. Ćirić, J. (2008). Neki metodološki problemi u istraživanju fenomena korupcije. *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, No. 2, pp. 31–49.
3. Датзер, Д. (2007). Појам корупције у полицији. *Наука, Безбедност, Полиција*, бр. 2, стр. 97–107.
4. Dean, G. and Gottschalk, P. (2011). Continuum of police crime: an empirical study of court cases. *International Journal of Police Science and Management*, 13(1), pp. 16–28.
5. Ђорђевић, Ђ. (2011). *Корупција у јавној управи*. Београд.
6. Huberts, L., Kaptein, M. and Lasthuizen, K. (2007). A study of the impact of three leadership styles on integrity violations committed by police officers. *Policing: An International Journal of Police Strategies and Management*, 30(4), pp. 587–607.
7. Ignjatović, Đ. (2009). Metodologija istraživanja kriminaliteta. Београд.
8. Kappeler, V., Sluder, R. and Alpert, G. (1998). *Forces of deviance, Understanding the dark side of policing – second edition*. Illinois.
9. Кесић, З. (2012). Теоријско дефинисање корупције у полицији, *Безбедност*, год. 54, бр. 2, стр. 134–150.
10. Kleinig, J. (1996). *The Ethics of Policing*. Cambridge.
11. Klockars, C., Kutnjak-Ivković, S. and Haberfeld, M. (2006). *Enhancing Police Integrity*. Dordrecht.
12. Kutnjak-Ivković, S. (2005). *Fallen Blue Knights: Controlling Police corruption*. New York.

13. Kutnjak-Ivković, S. and O'Connor, T. (2005). The Bosnian Police and Police Integrity: A Continuing Story. *European Journal of Criminology*, 2 (4), pp. 428–464.
14. Lersch, K. and Mieczkowski, T. (2005). Violent police behavior: past, present, and future research directions. *Aggression and Violent Behavior*, 10(5), 552–568.
15. Loftus, B. (2009). *Police Culture in a changing World*. New York.
16. Maljević, A., Datzer, D., Muratbegović, E., Budimlić, M. (2006). *Otvoreno o policiji i korupciji*. Sarajevo.
17. Newburn, T. (1999). *Understanding and Preventing Police Corruption: Lessons from the Literature*. Home Office – Policing and Reducing Crime Unit: Research, Development and Statistics Directorate. London.
18. http://rds.homeoffice.gov.uk/rds/prgpdfs/fprs110.pdf_download (8. 7. 2010).
19. Prenzler, T. (2009). *Police Corruption – Preventing Misconduct and Maintaining Integrity*. Boca Raton.
20. Roebuck, J. and Barker, T. (1974). A Typology of Police Corruption. *Social Problems*, 21(3), pp. 423–437.
21. Shernock, S. (2007). Police Solidarity. In: *Encyclopedia of Police Science*, (Greene, J. R. ed.), New York, pp. 994–999.
22. Worden, R. (1996). The Causes of Police Brutality: Theory and Evidence on Police Use of Force. In: *Police Violence: Understanding and Controlling Police Abuse of Force* (Geller, W. A. and Toch, H., eds.), New Haven, pp. 23–51.

REVIEW OF THE RANGE OF CERTAIN METHODOLOGICAL APPROACH IN THE SCIENTIFIC RESEARCH OF POLICE CORRUPTION

Summary

It is the fact that law enforcement officers must abide by the law in performing their official tasks. This obligation results logically from the police function itself. Since they are in charge of law enforcement, the officers must be representatives of its upholding. The reality, however, too often proves this rule wrong and there are many various forms of unlawful behavior of police officers to be the evidence of it. The majority of these conducts are represented by police powers overstepping, or the powers are used contrary to legal basis or without sufficient reason. These are actually the cases of police powers misuse that are most frequently the consequence of police officer's negligence. However, police practice records also classic cases of misused powers, in other words the misuses of police power for the purpose not allowed by regulations, which are not related to the fulfillment of an official task or the goal of the use of the power is even contrary to the interests of the service. In considerable number of cases the question is actually of malicious misuse of police powers or even its use in order to achieve primarily personal interest. Corruptive behavior of police officers is singled out as a typical form of police powers misuse. The dangers and consequences that police corruption causes at both individual and social level undoubtedly attract attention of the expert public representing at the same time

the key cause for the study of this phenomenon. The study of police corruption phenomenon is of huge scientific importance since it contributes to spreading the knowledge of the phenomenon shrouded in secrecy. Due to the lack of precise police corruption indicators, the conclusions on this phenomenon base primarily on the impressions from either personal experience or media representation. Personal experience, however, may be an exception rather than a rule, while media burdened by sensationalism usually approach the problem superficially and selectively. In order to prevent reaching final judgments based on lump estimates, it is necessary to analyze the problem of police corruption using the appropriate methods and respecting the principles of scientific perspective. This, on the other hand is not at all an easy task. Everyone who decides to engage in this endeavor soon becomes aware of that it is necessary to overcome a series of conceptual, methodological and practical obstacles. We have made an attempt in this paper to suggest all problems and limitations, offering practical advice at the same time which every researcher should bear in mind when designing a plan of police corruption study and by sticking to this plan they could at least partially avoid mistakes and increase the value of the results obtained.

UČESTALOST POJEDINIH ZNAKOVA NEVERBALNOG PONAŠANJA U OBMANJUJUĆEM ISKAZU

Valentina Baić¹

Kriminalističko-policijska akademija, Beograd

Sanja Batić²

Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu

Sažetak: Osnovni cilj istraživanja je da se prema oceni nezavisnih posmatrača utvrdi da li postoji razlika u učestalosti pojedinih znakova neverbalnog ponašanja, koji su u prethodnim istraživanjima navedeni kao uobičajeni znakovi obmanjivanja.

Primena klaster-analize pokazala je da se formiraju dve grupe znakova neverbalnog ponašanja. Prvu grupu čine: osmehivanje, ilustrovanje, pokreti šake i prstiju, pokreti nogu i stopala, dok drugu grupu čine skretanje pogleda, treptanje očima, samododirivanje, pokreti glave, pokreti trupa i promena položaja tela. Interpretiranjem ovog nalaza, zajedno sa nalazom o rangiranju znakova neverbalnog ponašanja na osnovu aritmetičkih sredina, može se zaključiti da se znakovi iz prve grupe (osmehivanje, ilustrovanje, pokreti šake i prstiju, pokreti nogu i stopala) češće primećuju u neverbalnom ponašanju osoba koje su lagale.

Ključne reči: laganje, neverbalno ponašanje, znakovi neverbalnog ponašanja, obmanjujući iskaz.

1. Uvod

Dosadašnja istraživanja znakova neverbalnog ponašanja uglavnom su bazirana na analizi merodavnosti onih znakova za koje posmatrači misle da se javljaju tokom laganja. Navedena istraživanja su otkrila značajne individualne razlike u ponašanju osoba koje lažu, što se uglavnom objašnjava tvrdnjom da ne postoji univerzalan profil osobe koja laže, kao ni univerzalni znakovi laganja. Ova tvrdnja se često potkrepljuje

¹ E-mail: sonovanja@gmail.com

² E-mail: sanja.batic@gmail.com

nalazom po kome osobe tokom laganja prolaze kroz tri psihološka procesa, koji se označavaju kao emocionalni, kognitivni i proces kontrole (Zuckerman, Koestner & Driver, 1981 prema Vrij, 2000). Emocije koje se najčešće dovode u vezi sa laganjem su strah od otkrivanja, krivica zbog laganja i radost zbog uspešne prevare (Ekman, 1992). Strah, krivica i radost posledično utiču na ponašanje osoba koje lažu, usled čega se u njihovom iskazu mogu pojaviti različiti znakovi neverbalnog ponašanja. Krivica npr. može dovesti do učestalijeg skretanja pogleda, jer se osoba koja laže ne usuđuje da gleda u oči osobu koju laže. Usled većeg fiziološkog uzbuđenja, strah može dovesti do pojave treptanja očima i samododirivanja (odeće, lica, kose). Usled emocija straha i krivice, osoba koja laže takođe može da izbegava kontakt očima, da manje ilustruje rukama, dok se radost u neverbalnom smislu može manifestovati kroz povećani broj pokreta tela i veći broj osmeha (Ekman, 2001).

Po hedonističkom tonu, strah je uvek neugodan i praćen manje ili više intenzivnom napetošću. Strah od otkrivanja uslovljen je nizom faktora, od kojih su najvažniji oni koji imaju veze sa ličnošću osobe, dok se drugi odnose na visinu kazne ili posledice koju osoba može trpeti, zbog toga što je lagala. Faktori koji mogu umanjiti osećanje straha, a u vezi su sa ličnošću osobe koja laže, jesu svest o sopstvenom umeću laganja, samopouzdanje i iskustvo.

Kao i u slučaju straha od otkrivanja, osećanje krivice zbog laganja može biti različitog intenziteta. Pretpostavlja se da je ovo osećanje najveće kada laganje nije dozvoljeno, ili kada je meta osoba od poverenja (Ekman, 2001).

Laganje može „proizvesti“ i osećanje radosti ili osećanje zadovoljstva, koje se javlja kao posledica uspešnog laganja (Ekman, 2001). Trijumf zbog uspeha u laganju može varirati u jačini od skoro neprimetnog do velikog, od osećanja slabog zadovoljstva do osećanja „bezgranične“ sreće. U praksi se dešava da osobe koje lažu veoma često žele da podele svoj trijumf sa drugima, što posebno čine hvalisavci.

Uspešno laganje podrazumeva i veći kognitivni napor (Kohnken, 1989). Stručnjaci na polju detekcije laganja, fenomen porasta kognitivnog opterećenja, objašnjavaju na nekoliko načina. Kao prvo, smatraju da sam čin laganja zahteva da osoba igra ulogu i da se konstantno podseća na njeno održavanje. Drugo, svaki nameran, promišljen čin je kognitivno zahtevniji od automatskog čina. I konačno, osoba koja laže nastoji da ostavi utisak iskrenosti, što dodatno usložnjava situaciju laganja (Vrij, Fisher, Mann, Leal, Milne & Bull, 2007; Vrij, Fisher, Mann & Leal, 2006).

Osoba koja namerno obmanjuje svesna je činjenice da njeno telo može otkriti prave emocije, zbog čega se istinski trudi da iskontroliše svaki svoj pokret (Burgoon & Buller, 1994; Buller & Burgoon, 1996; Burgoon, Buller, Floyd, & Grandpre, 1996; Krauss, 1981; Hocking & Leathers, 1980; Leary & Kowalski, 1990). Takav pokušaj kontrole može dovesti do pojave tzv. emocionalnih curenja, odnosno nesvesnih emocionalnih ekspresija, koje se mogu uočiti na nečijem licu (Ekman, 1992). Iako su neki ljudi veštiji u kontrolisanju svojih facijalnih mišića, niko ne može u potpunosti da kontroliše izraz lica. Naime, neurološki sistemi koji su zaduženi za regulaciju facijalnih ekspresija, direktno su povezani sa delovima mozga, odnosno CNS-a, koji procesiraju i emocije (kao što su npr. amigdala i prefrontalni korteks).

U neverbalnom iskazu, znakovi curenja se mogu uočiti ne samo u izrazu lica, već i pokretu tela, mikro-facijalnim ekspresijama i gestovima.

Svaki od navedenih procesa (emocionalni, kognitivni i proces kontrole) može da utiče na ponašanje osobe koja laže i pretpostavlja nešto drugačije znakove neverbalnog ponašanja, zbog čega ih Vrij (2000) označava kao pristupe. Emocionalni pristup pretpostavlja da usled laganja može doći do povećanog broja pokreta ekstremiteta. Kognitivni pristup pretpostavlja da je laganje kognitivno složen zadatak i da kognitivno opterećenje dovodi do zanemarivanja govora tela, što ima za posledicu pojavu manjeg broja pokreta ruku, ramena i većeg broja skretanja pogleda (Ekman, 1997; Ekman & Friesen, 1972). I konačno, pristup pokušaja kontrole pretpostavlja da će osoba koja laže u svom iskazu pokazati ponašanje koje izgleda planirano, kruto i izrazito ujednačeno, zbog čega će izbegavati pokrete (Vrij, 2000).

Potrebno je imati na umu da ni jedan od navedenih pristupa ne pretpostavlja da određeno neverbalno ponašanje nužno ukazuje na laganje, ali pretpostavlja da se pojedini znakovi neverbalnog ponašanja mogu češće pojaviti u iskazu osoba koje lažu (Vrij, 2000).

U istraživanju koje sledi pokušali smo da dobijemo odgovor na pitanje da li postoji razlika u učestalosti pojedinih znakova neverbalnog ponašanja, koji su u prethodnim istraživanjima navedeni kao uobičajeni znakovi obmanjivanja. Cilj ovog istraživanja je takođe bio da se utvrdi kako se grupišu znakovi neverbalnog ponašanja u lažnim iskazima ispitanika.

2. Metod

2.1. Stimulus

Stimulusni set činilo je deset video zapisa na kojima su bili prikazani intervjui sa demonstratorima, tačnije studentima Kriminalističko-policijske akademije, koji su izabrani na osnovu ranijih istraživanja (Baić, 2010; 2011). Naime, demonstratori su imali zadatak da gledajući fotografije neprijatnog sadržaja i da ih opisuju kao fotografije prijatnog sadržaja, dakle da daju lažan opis. Prilikom opisivanja fotografija, sagovornik (istraživač) postavljao je svim demonstratorima ista pitanja, tražeći objašnjenja uz povremeno izražavanje sumnje u istinitost njihovog iskaza. Svi demonstratori su opisivali različite fotografije, a intervjui su snimljeni video kamerom.

2.2. Instrument

Za potrebe ovog istraživanja sačinjena je lista znakova neverbalnog ponašanja sa opisima istih, koji su izabrani na bazi nalaza studije (Vrij, Edward, Roberts & Bull, 2000). Lista je obuhvatala sledeće znakove neverbalnog ponašanja: osmehivanje, skretanje pogleda, treptanje očima, ilustrovanje, samododirivanje, pokrete šake i prstiju, pokrete nogu i stopala, pokrete glave, pokrete trupa i promenu položaja tela.

2.3. Uzorak ispitanika

U istraživanju je u svojstvu nezavisnih procenjivača učestvovalo deset studenata četvrte godine Kriminalističko-policijske akademije u Beogradu.

2.4. Postupak

Pilot-istraživanje je sprovedeno 2012. godine sa studentima Kriminalističko-policijske akademije, koji su u svojstvu nezavisnih procenjivača imali zadatak da na osnovu posmatranja deset video zapisa tj. intervjua sa osobama koje su davale lažan iskaz, među ponuđenim opisanim znakovima, obeleže sve one koje su primetili u neverbalnom ponašanju posmatranih osoba. Video-zapisi intervjuisanih osoba izloženi su putem video-projektora, slučajnim redosledom, a ispitanici su nakon svakog prikazanog snimka beležili prisustvo znakova neverbalnog ponašanja na prethodno pripremljenoj listi. Vreme ekspozicije stimulusa nije bilo ograničeno.

3. Rezultati

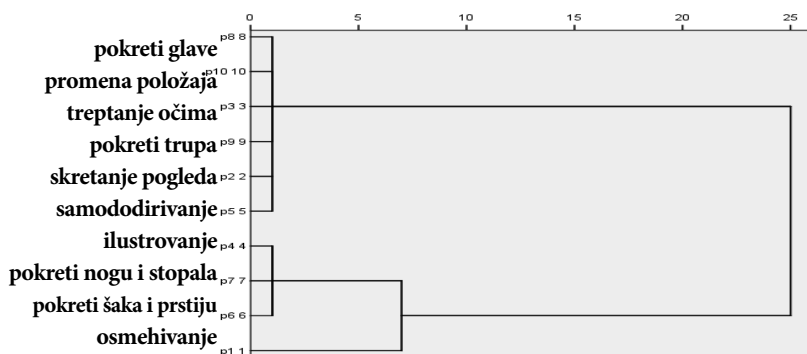
Za utvrđivanje relativno homogenih grupa znakova laganja primenjena je deskriptivna statistika za učestalost primećivanja pojedinih neverbalnih znakova i klaster-analiza za znakove neverbalnog ponašanja. Pomoću deskriptivnih pokazatelja, mera centralne tendencije i raspršenja, izvršena je analiza učestalosti uočavanja pojedinih znakova neverbalnog ponašanja (Tabela 1).

Na osnovu medijana i aritmetičkih sredina određenih za učestalost primećivanja znakova neverbalnog ponašanja, zaključujemo da se u lažnim iskazima najviše javljaju: osmehivanje, pokreti nogu i stopala, ilustrovanje, pokreti šake i prstiju; značajno ređe se primećuju: treptanje očima, pokreti trupa, pokreti glave, pomena položaja tela, samododirivanje i skretanje pogleda.

Tabela 1 - Deskriptivni pokazatelji za učestalost prepoznavanja prisustva znakova neverbalnog ponašanja

	Medijan	1. kvartil	3. kvartil	Aritmetička sredina	Standardna devijacija	N
Osmehivanje	25	25	25	24,7	0,67	10
Pokreti nogu i stopala	13	13	13	13,1	0,57	10
Ilustrovanje	12	12	12	12,2	0,79	10
Pokreti šaka i prstiju	12	12	12	12	0,47	10
Skretanje pogleda	3	3	3	3,2	0,63	10
Samododirivanje	3	3	3	2,9	0,57	10
Promena položaja tela	2	1	2	1,4	0,84	10
Pokreti glave	2	0	2	1,3	0,95	10
Pokreti trupa	1	0	1	0,6	0,52	10
Treptanje očima	0	0	0	0,2	0,63	10

Rezultate sprovedene kategorizacije znakova neverbalnog ponašanja u klasterne, analizirali smo uz pomoć grafičkog prikaza tzv. dendrograma. Iz dendrograma je takođe vidljivo da je na osnovu metode potpune povezanosti primenjene na kvadriranim euklidskim distancama među varijablama, tj. neverbalnim znakovima ponašanja, prihvatljivo rešenje o formiranju dva klastera. Prvi klaster obrazuju sledeći znakovi neverbalnog ponašanja: skretanje pogleda, treptanje očima, samododirivanje, pokreti glave, pokreti trupa i pomena položaja tela, dok drugi klaster obrazuju znakovi kao što su osmehivanje, ilustrovanje, pokreti šake i prstiju, pokreti nogu i stopala.

Slika 1 - Dendrogram sa prikazom rezultata klaster-analize (metod – potpuno povezivanje, mera distance – kvadrirana euklidska distanca)

Klaster-analiza je pokazala da su ispitanici kod demonstratora koji su bili prikazani na video-snimcima prepoznali dve grupe znakova neverbalnog ponašanja. Prvu grupu koja se često i istovremeno pojavljuje čine osmehivanje, ilustrovanje, pokreti šake i prstiju i pokreti nogu i stopala, dok drugu grupu koja se ređe, ali takođe istovremeno pojavljuje, čine skretanje pogleda, treptanje očima, samododirivanje, pokreti glave i pokreti trupa. Ovi rezultati takođe ukazuju da se navedeni znakovi češće primećuju zajedno.

Tabela 2 - Pregled pripadnosti klasterima

Indikator	Pripadnost klasteru
Osmehivanje	1
Ilustrovanje	1
Pokreti šaka i prstiju	1
Pokreti nogu i stopala	1
Skretanje pogleda	2
Treptanje očima	2
Samododirivanje	2
Pokreti glave	2
Pokreti trupa	2
Promena položaja tela	2

4. Diskusija i zaključak

Osnovni cilj istraživanja bio je da se prema oceni nezavisnih posmatrača utvrdi da li postoji razlika u učestalosti pojedinih znakova neverbalnog ponašanja, koji su u prethodnim istraživanjima navedeni kao uobičajeni znakovi obmanjivanja. Naime, u pregledu preko 40 studija u kojima je istraživan odnos između neverbalnog ponašanja i obmane, Vrij (2000) je utvrdio da su najpouzdaniji znakovi obmane: manje ilustrovanje i smanjenje pokreta ruku, prstiju, nogu odnosno stopala. Rezultati u vezi sa skretanjem pogleda, osmehivanjem, samododirivanjem, pokretima trupa i treptanjem očima, nisu dali ujednačene rezultate. Dakle, rezultati istraživanja znakova neverbalnog ponašanja nisu u potpunosti ujednačeni. Postoji snažnija empirijska potpora za pretpostavku da ekstravertne osobe ispoljavaju drugačije ponašanje dok lažu u odnosu na introvertne (Riggio & Friedman, 1983; Siegman & Reynolds, 1983). Ekstravertne osobe ispoljavaju manje pokreta tokom obmanjivanja nego kada govore istinu, dok introvertni ispoljavaju više pokreta kada lažu nego kada su iskreni. Drugo, neverbalni lični stil pojedinca je potpuno subjektivan i pod uticajem njegovog karaktera, temperamenta, aktivnosti, njegovog načina života, vaspitanja, kulture, interesovanja, prošlih iskustava itd. Takođe, obmanjujuće ponašanje je pod uticajem činilaca koji se ne odnose samo na ličnost osobe koja laže, njegove sposobnosti, motivaciju i sl., već je pod uticajem i niza tzv. situacionih činilaca, kao što su kompleksnost laganja, visina kazne ili posledice i stil intervjuisanja (Vrij, 2008). Jedino facijalne ekspresije koje pokazuju emocije sreće, tuge, straha, ljutnje, gađenja i iznenađenja, imaju univerzalno značenje, dok drugi aspekti neverbalne komunikacije znatno variraju u zavisnosti od kulturnog porekla.

Rezultati istraživanja znakova neverbalnog ponašanja koji su sprovedeni u našim uslovima, gde su demonstratori bili pripadnici nekriminalne populacije, dakle studenti, pokazuju da postoje tri znaka koja se češće pojavljuju u iskazu osoba koje lažu (Baić, 2010; 2011). To su učestalije osmehivanje, ilustrovanje i učestalija upotreba pokreta šake i prstiju. Pretpostavljamo da je kriterijum po kome su navedeni znakovi izdvojeni, zapravo, uočljivost pokreta. Pored toga moguće je i da među ispitanicima postoje sistemske razlike u fokusiranju pažnje na glavu, tj. oči i ruke.

Rezultati predmetnog istraživanja pokazuju da se u obmanjujućem iskazu, pojavljuju dve grupe znakova neverbalnog ponašanja. Prvu grupu znakova koji se češće i istovremeno pojavljuju čine osmehivanje, ilustrovanje, pokreti šake i prstiju i pokreti nogu i stopala, dok drugu, koji se ređe ali takođe istovremeno pojavljuju, čine skretanje pogleda, treptanje očima, samododirivanje, pokreti glave, pokreti trupa i pomena položaja tela. Kriterijum ovakvog grupisanja je pre svega učestalost pojavljivanja u iskazima, a zatim i zajedničko pojavljivanje prilikom iskaza.

Rezultati istraživanja u vezi sa učestalijim prisustvom osmeha u obmanjujućem iskazu ukazuju na njegovu važnost za sam proces laganja. Naime, osmeh je jedinstvena facijalna ekspresija koja je lako uočljiva, ekspresija koju je najlakše voljno izvesti i koja je najbolji način za prikrivanje stvarno doživljene emocije (Ekman, 1992). Postoji na desetine osmeha različitih po izgledu i poruci koju izražavaju, što dodatno otežava identifikaciju tzv. lažnog osmeha, koji prema

Ekmanu (1992) jedini ima veze sa obmanjivanjem. Namera onog ko se lažno osmehuje jeste da drugu osobu ubedi u postojanje pozitivne emocije, koje zapravo nema. Kao i rezultati ovog istraživanja, tako i rezultati drugih istraživanja (Fiedler & Walka, 1993; Ekman, 1992; 2001), pokazuju da je znatno učestalije prisustvo osmeha u lažnom iskazu, što nalaže da se u jednom od budućih istraživanja istraže znakovi po kojima se lažni osmesi razlikuju od istinitih, u situaciji lažnog i istinitog iskaza, kako bi se proverilo da li se samo lažni osmesi javljaju prilikom laganja. Do sada je poznato da su ključni diskriminativni znakovi lažnog osmeha, asimetričnost odnosno jača izraženost osmeha na jednoj strani lica, zatim odsustvo mišića oko očiju, trajanje nestajanja lažnog osmeha, kao i promene na licu koje proizvodi glavni zigomatski mišić (Ekman, 1992).

Što se tiče drugih znakova neverbalnog ponašanja koji se javljaju u situaciji lažnog iskaza, kao što je značajno češće prisustvo ilustrovanja, pokreta šake i prstiju i pokreta nogu i stopala, treba napomenuti da je reč o znakovima koji se mogu uspešno držati pod voljnom kontrolom. Pomenuti znakovi mogu više pružiti informaciju o raspoloženju posmatrane osobe, a manje o obmanjujućem ponašanju, izuzev možda ilustrovanja, ali samo ako se posmatra u kontekstu onoga što je rečeno. Poruka koja se prenosi rečima je pod uticajem neverbalnog ponašanja, jer komuniciranje nužno uključuje i upotrebu simbola koji su sadržani u rečima, ali i u mnogim našim gestovima koji se odnose na misli i osećaje (Reardon, 1998). Neverbalne poruke mogu da menjaju ili potvrđuju značenje izgovorenog sadržaja, oblikuju izgovorene poruke, zamenjuju, dopunjuju, proširuju i vrednuju verbalne sadržaje i upućuju na postupanje sa sadržajem (Rot, 2004). Istovremeno i verbalna poruka može takođe da nadopuni, suprostavi, potencira, reguliše ili poništava neverbalni sadržaj poruke (Rot, 2004).

U vezi sa tumačenjem ilustrovanja, neophodno je takođe imati u vidu da:

- postoje izražene individualne razlike među osobama kad je reč o broju i vrsti ilustrovanja koje koriste;
- na ilustrovanje prema Ekmanu (1992) utiče Otelova greška (neprepoznavanje činjenice da pojedinci prilikom izricanja istine postaju emocionalno uzbuđeni, ako ih neko sumnjiči da lažu) i Broko rizik (neuzimanje u obzir individualnih razlika u emocionalnom izražavanju), zbog čega postoji rizik da se pogrešno okarakteriše osoba koja govori istinu.
- osobe ilustruju manje nego obično kada nisu emocionalno uzbuđene, kad im je dosadno, kad su nezainteresovani, vrlo tužni, kada nisu sigurni u ono što treba da govore itd;
- emocije posledično utiču na ponašanje osoba koja lažu, zbog čega broj ilustrovanja može biti uslovljen njihovim prisustvom, posebno prisustvom onih emocija koje se doživljavaju u situacijama koje subjekat procenjuje kao važne (npr. informativni razgovor sa osumnjičenom osobom u kome ona treba da dokaže svoju nevinost);
- rašireno je verovanje da osoba laže ukoliko manje ilustruje, zbog čega se moraju prvo odbaciti svi drugi razlozi osim laganja;

- naučnici su u velikoj meri potkrepili verovanje laika po kome se ljudi vrpolje i gestikulišu kada im je neprijatno ili kada su nervozni, međutim ljudi isto tako ilustruju i u situaciji kada su opušteni i kad im je prijatno, kao i kada su sigurni u ono što govore.

Rezultati istraživanja u vezi sa samododirivanjem, pokretom glave, pokretom trupa i pomenom položaja, ukazuju da je za davanje lažnog iskaza karakteristično redukovanje krupnijih pokreta tj. izvesna motorna „ukočenost“. Smanjenje broja ovih pokreta objašnjava se posledicom kognitivne složenosti laži. Što se tiče ostalih facijalnih karakteristika, kao što su skretanje pogleda i treptanje očima, treba istaći da do današnjih dana ni u jednom istraživanju nije potvrđeno da učestalije ili manje učestalo skretanje pogleda ukazuje na obmanjivanje, iako se u policijskoj literaturi često pominje kao pouzdan znak laganja. Njegovo javljanje u iskazu može biti znak nervoze ili kognitivnog opterećenja, što nužno ne znači da osoba laže. Drugo objašnjenje je da osobe koje lažu, u pokušaju da stvore utisak iskrenosti, čine manje skretanja pogleda i vešto održavaju kontakt očima (DePaulo, 1988). U vezi sa treptanjem, istraživanja pokazuju da je učestalije treptanje znatno bolji znak laganja, nego manje učestalo treptanje, jer osobe nesvesno prave više treptaja očima kada lažu, nego kada govore istinu (Meyer, 2010).

Imajući u vidu osnovne postavke emocionalnog, kognitivnog pristupa i pristupa pokušaja kontrole, možemo zaključiti da nalazi istraživanja znakova neverbalnog ponašanja ukazuju na dominaciju emocija nad ostalim psihičkim procesima. Pošto je istraživanje sprovedeno u eksperimentalnim uslovima, u kojima stvarno ne možemo otkriti kako se ponašaju osobe koje lažu kada su ulozi zaista veliki, ne možemo govoriti o prisustvu emocije straha, krivice i radosti, koje Ekman (1992) najčešće povezuje sa laganjem. Nalazi istraživanja zapravo pokazuju kako se mogu ponašati osobe koje lažu, što automatski ne znači da sve osobe koje se više osmehuju, ilustruju i čine više pokreta rukama i prstima, zapravo lažu. Opisano ponašanje može ukazati na pojavu emocionalne uzbuđenosti, tremu, namerno pravljenje pokreta kako bi se u iskazu ostavio utisak iskrenosti, ili je takvo ponašanje sastavni deo nečijeg obrasca ponašanja.

Naposletku, važno je naglasiti koja su to ograničenja predmetnog istraživanja. Kao prvo, istraživanje je sprovedeno na relativno malom uzorku, što je značajno moglo da utiče na dobijene rezultate u smislu njihove niže preciznosti. Drugo, istraživanje je sprovedeno u eksperimentalnim uslovima u kojima demonstratori nisu spontano lagali, što je moglo imati za posledicu drugačije ponašanje od ponašanja koje bi se ispoljilo u realnoj situaciji. Treće, postavlja se pitanje motivisanosti nezavisnih procenjivača da ulože više ličnog napora kako bi odgovorili zahtevima istraživanja. Važno je takođe napomenuti da su rezultati istraživanja mogli proisteći i iz načina na koji je zadatak postavljen, jer se od ispitanika tražilo da primete da li je u ponašanju demonstratora bilo pokreta tela i ekstremiteta, a ne da li je neki deo dela bio značajno umiren.

Imajući u vidu napred navedeno, možemo zaključiti da je oblast obmanjujućeg iskaza izuzetno kompleksna. Iz navedenog razloga, a u cilju produbljanja predmetne materije u jednom od sledećih istraživanja, bilo bi neophodno izvršiti

analizu osnovnog obrasca ponašanja osoba koje će u istraživanju imati ulogu demonstratora, što omogućuje stvaranje jednog referentnog okvira, na osnovu kojeg možemo vrednovati promene u ponašanju. Na taj način možemo shvatiti da su neke navike odnosno ponašanja, sastavni deo nečijeg „normalnog“ obrasca ponašanja, a ne obmanjujućeg ponašanja. Takođe bi bilo veoma značajno istražiti verovatnoću češćeg ili ređeg javljanja psiholoških procesa u situaciji istinitog i lažnog iskaza. U tom smislu bilo bi posebno značajno istražiti kognitivni aspekt obmane i pokušaj kontrole ponašanja.

5. Literatura

1. Baić, V. (2010). Tačnost procene laganja i neverbalnih ponašanja koja indikuju laž i obmanjivanje, *Primenjena psihologija* 1, 77–89.
2. Baić, V. (2011). Detektovanje laganja na osnovu posmatranja neverbalnog ponašanja, *Bezbednost*, 1, 28–42.
3. Burgoon, J. K., & Buller, D. B. (1994). Interpersonal deception. Effects of deceit on perceived communication and nonverbal dynamics. *Journal of Nonverbal Behavior*, 18, 155–184.
4. Buller, D. B., & Burgoon, J. K. (1996). Interpersonal deception theory. *Communication Theory*, 6, 203–242.
5. Burgoon, J. K., Buller, D. B., Floyd, K., & Grandpre, J. (1996). Deceptive realities: sender, receiver and observer perspectives in deceptive conversations. *Communication Research*, 23, 724–748.
6. DePaulo, B. M. (1988). Nonverbal aspects of deception. *Journal of Nonverbal Behaviour*, 12, 153–162.
7. Ekman, P. (1992). Telling lie: clues to deceit in the marketplace, politics and marriage. New York W.W. Norton.
8. Ekman, P. (1997). Deception, lying and demeanor. States of mind. American and post – Soviet perspectives on contemporary issues in psychology, 93–105.
9. Ekman, P. (2001). *Telling lies*. New York: W. W. Norton.
10. Ekman, P. & Friesen, W. V. (1972). Hand movements. *Journal of Communication*, 22, 353–374.
11. Fiedler, K., & Walka, I. (1993). Training lie detectors to use nonverbal cues instead of global heuristics. *Human Communication Research*, 20, 199–223.
12. Hocking, J. E., & Leathers, D.G. (1980). Nonverbal indicators of deception: A new theoretical perspective. *Communication Monographs*, 47, 119–131.
13. Kohnken, G. (1989). Behavioral correlates of statement credibility. Theories, paradigms and results. Criminal behavior and the justice system. *Psychological perspectives*, 271–289.
14. Krauss, R. M. (1981). Impression formation, impression management, and nonverbal behaviors. *Social cognition: Ontario Symposium*, 1, 323–341.
15. Leary, M. R., & Kowalski, R. M. (1990). Impression management. A literature review and two-component model. *Psychological Bulletin*, 107, 34–47.
16. Meyer, P. (2010). *Liespotting Proven Techniques to detect deception*. St. Martin's Press.
17. Reardon, K. (1998). *Interpersonal Communication-Where Minds Meet*, International Thomson Publishing Inc.

18. Riggio, R. E. & Friedman, H. S. (1983). Individual differences and cues to deception. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45, 899–915.
19. Rot, N. (2004). *Znakovi i značenja*, Beograd, Nolit.
20. Siegman, A. W., & Reynolds, M. A. (1983). Self-monitoring and speech in feigned and unfeigned lying. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45, 1325–1333.
21. Vrij, A. (2000). Detecting lies and deceit: The psychology of lying and its Implications for professional practice. Chichester: John Wiley.
22. Vrij, A. (2008). Detecting lies and deceit: Pitfalls and opportunities. Chichester: Wiley.
23. Vrij, A., Edward, K., Roberts, K. P. & Bull, R. (2000). Detecting deceit via analysis of verbal and nonverbal behavior. *Journal of Nonverbal Behavior*, 24, 239–263.
24. Vrij, A., Fisher, R., Mann, S., & Leal, S. (2006). Detecting deception by Manipulating cognitive load. *Trends in Cognitive Sciences*, 10, 141–142.
25. Vrij, A., Fisher, R., Mann, S., Leal, S., Milne, R. & Bull, R. (2007). *Increasing cognitive load to facilitate lie detection: The benefit of recalling an event in reverse order*. Law and Human Behavior.

FREQUENCY OF SOME SIGNS NONVERBAL BEHAVIOR IN MISLEADING STATEMENT

Summary

The objective of this study was to assess the objective observer to determine whether there is a difference in the incidence of some forms of nonverbal behaviors referred to as common indicators of lying in previous studies. Cluster analysis showed that the two groups are formed of non-verbal behavior. The first group includes smiling, illustration, hand and finger movements, movements of the legs and feet, while the second group consists of looking away, blinking eyes, self-adaptors, head movements, body movements and noting the position of the body. Interpreting this finding, together with the findings of the ranking of non-verbal behavior in the responses based on the arithmetic mean, it can be concluded that the behavior of the first group (smiling, illustration, hand and finger movements, movements of the legs and feet) is more noticeable in the nonverbal behavior of persons, which amounts to a false statement.

IMPRISONMENT IN SWEDEN – NORMATIVE FRAMEWORKS, CHARACTERISTICS AND IMPACT ON RECIDIVISM

Ana Batricevic¹
Ljeuposava Ilijic²

Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade

Abstract: Penal systems of Scandinavian countries, including Sweden, have developed a specific approach to punishment and punishing and a unique attitude of the society towards the perpetrators of criminal offences. As a rich welfare state with a high level of social cohesion, Sweden has a remarkably humane, but still exceptionally efficient prison system and a well organized network of aftercare treatments. Knowing that Sweden has a relatively low crime and recidivism rate, the authors of this paper analyze legislative framework for imposing and execution of imprisonment, organization and functioning of penitentiary institutions in that country, in-prison and aftercare treatments of adult and juvenile offenders and the impact of these factors on the decrease of crime rate and suppression of recidivism. Since the Republic of Serbia is about to establish new legislative and institutional framework for the application of probation, alternative sentences and post-penal treatments, Swedish solution is discussed in the paper as a potential role model, particularly when it comes to its contribution to successful re-socialization and reintegration of offenders within the community as a key factor to the prevention and suppression of recidivism.

Keywords: Sweden, punishment, prison, in prison treatment, aftercare, recidivism, re-socialization, reintegration.

1. Introduction

In the times of “prison crisis” (Mrvić-Petrović, 2007), when the role and aims of the prison in modern society and the possibility of its abolition (Sparks, 1994) are

¹ E-mail: a.batricevic@yahoo.com

² E-mail: lelalela_bgd@yahoo.com

discussed as well as further destiny of imprisonment as criminal sentence and prisons as correctional institutions, there still seem to exist some penitentiary systems that are worth analyzing and considering as potential role models due to their remarkable features, innovative solutions, humane approach and proven efficiency in crime suppression. This refers to penal systems of Nordic countries, particularly Finland, Norway (Batrićević, 2013) and Sweden, most distinguishing feature of which is described by the phrase “Scandinavian Exceptionalism”. Although each of these countries has its own history and identity, their connections, similarities and overlaps create a unique regional, Scandinavian identity that reflects on the field of crime suppression as well. A penal Exceptionalism of all Scandinavian countries dwells upon two key features: low rates of imprisonment and humane prison conditions. Its roots are set in highly egalitarian cultural values and social structures of these countries, which was institutionalized and embedded in their social milieu thanks to the development of the Scandinavian welfare state (Pratt, 2008). Accordingly, Nordic offenders are not stripped of their basic rights and their independence is restricted only while they receive rehabilitation services that are intended to deter them from future criminal activity (Von Hofer & Marvin, 2001).

In spite of the increase in the number of reported criminal offences since 1960s, (Von Hofer, 2001), relatively low rate of all forms of crime and low recidivism rate still represent a characteristic of Scandinavian legal systems (Pratt, 2008; Von Hofer, 2001). These findings are confirmed by the data gathered on the basis of a study on recidivism conducted by Nordic Cooperation in Judicial Statistics, which show that recidivism rate in Nordic countries was 30% in two years’ period (Decarpes, & Durnescu, 2012), which is rather low in comparison to, for example recidivism rate in the United States of America that was almost 60% in 2000 (Hughes & Wilson, 2002). Specific approach to punishment and punishing, particularly in the sphere of enforcement of prison sentence and in-prison and post-penal treatment, which has been applied in these countries for decades, may be considered one of the factors that have contributed to such state (Ward, Longaker, Williams, Naylor, Rose & Simpson, 2013). Particularly, the application of the philosophy of rehabilitation in the manner that is used in Nordic prisons is claimed to be effective at reducing recidivism and crime (Kjelsberg, Skoglund & Rustad, 2007).

In Scandinavian countries, the purpose of punishment is based upon the attitude that punishments that include the deprivation of liberty are supposed to be imposed as *ultima ratio* and avoided as much as it is possible (Bondeson, 1998), since the application of re-socialization programs and treatments that are conducted outside the penitentiary institutions are considered more “natural” and appropriate (Stevanović, 2008). Even if imposing prison sentence appears to be necessary, it is recognized that going to prison is itself the punishment for crime, which means that prison conditions can then approximate to life outside as far as possible, rather than being allowed to degrade and debase all within (Pratt, 2008). With the aforementioned concept as its starting point, Swedish prison system is constantly evolving and striving to create optimal conditions for re-socialization and social reintegration of prisoners after the release, through the application of various in-prison and aftercare treatment programs (Stevanović, 2012).

2. Prison Sentence and Organization of Prison System

2.1. The Swedish Penal Code

The Swedish Penal Code was adopted in 1962 and entered into force on 1 January 1965. It contains provisions on most of the acts that constitute crimes in Sweden. The provisions on other crimes are to be found in special legislation. It also contains general provisions on all crimes, the sanctions for crimes and the applicability of Swedish law. The Code defines crime as an act defined in this Code or in another law or statutory instrument for which a punishment as stated below is provided. Unless otherwise stated, an act shall be regarded as a crime only if it is committed intentionally (Chapter 1, Section 1)³.

Swedish criminal law is familiar with several punishments. It defines a sanction for a crime as the punishments of fines and imprisonment, and conditional sentence, probation and committal for special care. This issue is regulated by the provisions of part three of the Code, entitled as "On Sanctions". According to Sec. 1 of Chapter 26 of the Code, imprisonment is imposed for a fixed term or for life in accordance with what is provided for the crime. A fixed term of imprisonment may not exceed ten years, unless otherwise provided nor be shorter than fourteen days.

In case of joinder of criminal offences, imprisonment may be imposed as a joint punishment for several crimes if imprisonment may be imposed for any one of the crimes. Imprisonment for a fixed term may be imposed for longer than the severest of the punishments provided for the crimes but shall not exceed the sum total of the maximum terms that can be imposed for the individual crimes. Nor may it exceed the severest punishment that can be imposed by more than: one year if the severest punishment provided is shorter than imprisonment for more than four years, two years if the severest punishment provided is imprisonment for four years or more but less than eight years; or four years if the severest punishment provided is imprisonment for eight years or more. Imprisonment for less than the longest of the minimum period provided for may not be imposed.

It is prescribed that a person sentenced to imprisonment shall, for the enforcement of the punishment, be taken into a prison unless otherwise provided. A person serving imprisonment for a fixed term shall be conditionally released when two thirds of the sentence, but at least one month, has been served. If the sentenced person seriously violates the conditions for the serving of the sentence in a prison, the date for conditional release may be postponed. Such a postponement may amount to at most fifteen days on each occasion of use. In deciding on the question of postponement consideration is given to whether the infringement may or can have other negative consequences for the sentenced person.

It is worth mentioning that the Swedish Penal Code does not contain a separate chapter that would be entirely dedicated to the status and treatment of juvenile offenders in criminal law. Instead, the provisions that are relevant to the position of

³ In further text, abbreviation Sec. will be used for "Section".

this category of perpetrators of criminal offences are systematized within Chapter 29, regulating measuring of punishment and liberation from punishment, Chapter 30, regulating the choice of sentence and Chapter 31, dealing with committal to special care. Swedish criminal law is not familiar with the punishment of juvenile imprisonment and prescribes that imprisonment, which is the same as the one for adult offenders, may also be imposed on juveniles under particular conditions and with obligatory application of specific rules for measuring of punishment.

The Code sets the age limit for criminal liability in Article 6 of its Chapter 1 by declaring that no person under the age of fifteen can be considered responsible and punished for criminal offence. Although this provision clearly demonstrates legislator's intent to impose prison sentence on juvenile offenders only in some specific cases and as *ultima ratio*, the Code allows this punishment to be imposed on both younger, as well as older juveniles. If a crime has been committed by a person who has not attained the age of eighteen, the court may impose imprisonment only if there are extraordinary reasons to do so. Namely, in such cases, the court shall in the first place sentence to closed juvenile care. If a person who has attained the age of eighteen but not twenty one has committed a crime, the court may impose imprisonment only if, in view of the penal value of the crime or other special reasons, this course of action is justified (Chapter 30, Sec. 5). However, if the court decides to impose prison sentence on juvenile offender, it is obliged to obey special rules for its measuring. This means that if a person commits a crime before attaining the age of twenty-one, special consideration must be given to his youth in determining the punishment and, in such cases, a milder punishment than that prescribed for the crime. No person shall be sentenced to life imprisonment for a crime committed before attaining the age of twenty-one (Chapter 29, Sec. 7).

2.2. Prison System – Organization and Characteristics

In Sweden, the execution of sentences falls within the jurisdiction of Ministry of Justice, but is directly entrusted to National Penal Directorate that represents an independent state body. Like other Nordic prisons, Swedish prisons also fall under one of two categories: open and closed, according to the level of restrictiveness, where the typical inmate will first go to a closed prison (Baer & Ravneberg, 2008; Pratt, 2008). In 2006, there were eighty six prisons in Sweden, the majority of which belong to institutions of open or semi-open character. The Swedish prison system consists of a large number of small facilities, providing a variety of different treatments, numerous open or semi-open prisons and a broad network of non-custodial facilities providing supervision and surveillance. There are only few prisons in Sweden that can be described as larger prisons, and they have from one hundred to two hundred beds. The largest prison in the Scandinavian region is found in Sweden and holds around three hundred and fifty inmates (Pratt, 2008). So, the majority of prisoners dwell in small prisons that usually do not have more than forty five beds. It is also worth mentioning that almost all prisoners have their own cell (Decarpes & Durnescu, 2012). The establishment of a large number of

relatively small prison facilities on both state and local level allows the prisoners to be kept under the circumstances that are as close as possible to their regular living conditions (Stevanović, 2008). Given the extensive geographical areas of Scandinavian countries, this form of prison organization allows most prisoners (unless they are maximum-security classification) to be fairly close to home and family (Pratt, 2008). Being placed and serving the prison sentence near the place of their permanent residence facilitates the re-adaptation of prisoners to ordinary living conditions and their reintegration to the community. Perpetrators who are serving short-time prison sentences are commonly directed to open prisons, as well as other convicts whose personal characteristics, according to the assessments of diagnostic centers, make them suitable to stay in open prisons (Stevanović, 2008).

In 2006, the imprisonment rate in Sweden was 82 per 100.000 inhabitants, which is relatively low, but still higher than in other Scandinavian countries, known as “low imprisonment societies”, such as Norway (where imprisonment rate is 66 per 100.000 inhabitants), Finland (where imprisonment rate is 68 per 100.000 inhabitants) or Denmark (where imprisonment rate is 67 per 100.000 inhabitants) (Pratt, 2008). However, in 2010 there were 7 106 prisoners in Sweden, which means that the prison population rate in this country decreased to 78 prisoners per 100 000 inhabitants. Almost a quarter of prisoners are on remand and 28.3% are considered foreigners (Decarpes & Durnescu, 2012).

The network of penitentiary institutions in Sweden comprises state prisons, local prisons and investigative prisons. State prisons are institutions in which convicts who are serving the punishment that exceeds one year are placed. Convicts who are considered particularly dangerous or who are prone to escaping from prison are also placed in this type of prisons. The majority of state prisons are closed institutions. Local prisons are primarily intended for the placement of convicts who are serving the sentence that does not exceed one year of imprisonment. However, other convicts, who are serving longer sentences, may be transferred to these prisons during the period that precedes their release in order to be as close to the place of their residence as possible and get prepared to solve the problems they might face after the release in the most appropriate manner. There are forty nine local prisons in Sweden and their capacities are rather small – from twenty to sixty places. They are usually organized either as open or semi-open institutions. Investigative prisons belong to closed type institutions and are intended for the placement of persons who are still in the investigative phase of criminal procedure (Stevanović, 2008). All Scandinavian prisons, including the ones in Sweden are run by the state, since there has been no momentum for their privatization yet (Pratt 2008).

There are some characteristics that can be singled out as the most remarkable features of Swedish prison system. It embraces the concept of reintegration of sentenced persons in their previous living environment. The system of execution of criminal sentences is very well organized and coordinated. There is a close link between institutional treatment, post-penal treatment or aftercare and social welfare services. Prison system is comprised of several penitentiary institutions with relatively small capacities. The classification of prisoners is highly developed and

based upon both subjective as well as objective criteria. The corrections and alterations of prisoner's behavior are directed towards the outer world and are supposed to facilitate their social reintegration. The institutions that function within regular social services are used as primary as often as it is possible (Stevanović, 2012). The treatment of prisoners and the conditions they are kept fully correspond to international standards on the rights of the persons who are deprived of liberty such as The United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners⁴ and The European Prison Rules⁵.

The philosophy of sentencing that dwells upon the idea of respect of prisoner's personality and his dignity, which is present in Scandinavian countries, includes four basic principles. The first principle suggests that deprivation of liberty should be reduced solely to some exceptional cases and used as rarely as possible. The second principle, called the principle of normalization, obliges relevant state bodies to apply equal rules and preconditions for social and health care on prisoners and other citizens. The third principle or the principle of closeness or nearness requires that the prisoners should be directed and placed in the facility that is closest to their place of birth or permanent residence. And finally, the fourth principle or the principle of cooperation implies that all elements of penal system including probation services, investigative prisons and regular prisons, are expected to function in a joint and coordinated manner (Lindström & Leijonram, 2007).

In a word, the most remarkable features of Swedish penal system are humane treatment of prisoners, appropriate care for their needs and active impact on offenders' behavior with special emphasis on the respect of their human rights and personal integrity. The exceptional humanity of Swedish prisons can be illustrated through the following examples, that are present not only in that country, but in other Scandinavian countries as well. Prisoners have television sets in their cells, most cells have internal sanitation and outside of maximum-security conditions, movement within the prisons is relatively relaxed. There are also common rooms or lounges for each unit, with communal television and cooking facilities for light meals. In some prisons, select inmates are entirely self-catering. In lower-security prisons, inmates are able to go to local shops themselves for these purposes. The majority of prisoners works or receives full-time education that is well beyond remedial level and the prison authorities encourage them to study for degrees by distance education. As another illustration of the exceptional qualities of Scandinavian prisons, solarium facilities are provided in a number of closed and open prisons, because absence of sunlight in the Scandinavian winter can lead to

⁴ The United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners, 30 August 1955, adopted by the First United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, Geneva, 30 August 1955, and approved by the Economic and Social Council Resolutions 663 C (XXIV) of 31 July 1957 and 2076 (LXII) of 13 May 1977., [Electronic version]. Retrieved July 29, 2013, from <http://www.refworld.org/docid/3ae6b36e8.html>

⁵ Council of Europe Committee of Ministers Recommendation Rec(2006)2 to member states on the European Prison Rules, *adopted by the Committee of Ministers on 11 January 2006 at the 952nd meeting of the Ministers' Deputies* [Electronic version]. Retrieved July 29, 2013, from <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=955747>

serious lack of Vitamin D, which particularly affects high-security prisoners, with little freedom of movement (Pratt, 2008).

However flexible (and permissive) a prison regime is and whatever material comforts are provided, prisoners are still prisoners. There are rules, levels of surveillance, record-keeping, denials of choices, deprivations and sanctions that will differentiate any prisoner from free people. Besides, it seems that Swedish closed prisons are becoming more security conscious. In 2004, there were several prison riots due to restrictions on prisoners' gym activities and communication problems between prisoners and staff. Also, a sensational escape from one maximum-security prison in Sweden occurred, which involved guards allowing guns to be smuggled in. In spite of these occasional unpleasant events, general conclusion is that exceptional conditions in most Scandinavian prisons, including the Swedish ones, do not entirely eliminate the pains of imprisonment, but surely ease them (Pratt, 2008).

3. Treatment of Prisoners

3.1. The Prison Treatment Act

The in-prison treatment of convicts in Sweden is regulated by the provisions of The Prison Treatment Act that first entered into force on 1 July 1974, and has been amended on several occasions. But not all provisions concerning the implementation of a sentence to imprisonment are dealt with in this Act. The execution of prison sentence in some particular cases and under specific circumstances is regulated by the Act on Intensive Supervision with Electronic Monitoring adopted in 2006.

The Prison Treatment Act prescribes that Swedish prisons or prison wings shall be designated as either open or closed depending on the degree of security they afford. For the purpose of the placement of some types of prisoners, a closed wing can be converted into a security wing having special surveillance arrangements and limited association between inmates. This option refers to prisoners sentenced to at least two years imprisonment placed in a closed prison who may be kept separate from other prisoners if it can be feared that they are planning to escape or that others are planning to liberate them and separation is necessary to prevent such a plan from being carried out as well as if it can otherwise be feared that prisoners are especially likely to continue criminal activity of a serious nature. If in such cases, there is reason to suppose that the circumstances there described will last for a relatively long period, such prisoners may be placed in a security wing. Moreover, a prisoner may also be placed in such a wing if there are special reasons for supposing that this is necessary to prevent him or her from engaging in criminal activity of serious character during the stay in prison. A decision on placement in a security wing shall be reviewed as often as there is reason to do so and at least once each month. Instead of being placed in a security wing, a prisoner has the right to be kept apart from other prisoners if there are no special reasons against this because of his or her state of health, or if for security reasons it is especially important that he or she should not be placed outside a security wing (Sec. 20 and 20a).

When it comes to the actual terms of prison treatment, The Prison Treatment Act emphasizes that it has to be devised in a manner that is suitable to promote the prisoner's adjustment in society and counteract the detrimental consequences of deprivation of liberty. Prison treatment should be directed from the outset towards measures that prepare the prisoner for life outside prison insofar as this can be achieved without neglecting the need to protect the community. Furthermore, this Act also emphasizes that the prisoner must be prepared for release from prison in due time (Sec. 4). The Act highlights the importance of comprehensive and coordinated application of prison treatment in each individual case. Accordingly, it obliges relevant subjects to plan and carry out prison treatment with close collaboration between the various units of the Prison and Probation Service. Insofar as the achievement of treatment goals requires a contribution from other social bodies, the necessary collaboration shall be arranged with representatives of such bodies. It is particularly worth mentioning that the planning of a prisoner's treatment is supposed to take place in consultation with the prisoner and that the prisoner's close relatives should also be included in the process, provided that their participation can be conveniently arranged. In that way, the prisoner is given an opportunity to express an opinion on any planned measures that particularly affect him or her unless extraordinary reasons make such a course undesirable (Sec 5).

When deciding whether to place prisoners in open or closed prisons, the following circumstances must be taken into consideration. A prisoner should be placed in an open prison if no other placement is required for reasons of security or in order to allow him to undertake work, education or treatment that cannot be suitably provided in an open prison. When assessing the question of security consideration shall be given, *inter alia*, to whether there is danger that the prisoner will abscond or continue with performing criminal activities. In addition, the prisoner should ordinarily be placed in a closed prison if there is a risk that he or she may misuse drugs or in some other way deal with drugs during enforcement of sentence.

A prisoner sentenced to imprisonment for at least four years shall have the conditions for the enforcement of sentence in regard to placement in a prison and leaves or other sojourns outside the prison. If there are special reasons for doing so such conditions shall also be decided on for a prisoner sentenced to imprisonment for at least two years. Assessment of which special conditions to apply during enforcement shall be undertaken as soon as enforcement begins or otherwise as soon as the need to do so becomes apparent. The conditions shall be reviewed whenever there is reason to do so (Sec. 7). With allocation to the same type of prisons, prisoners in need of the education or treatment provided at a particular prison shall, if it is otherwise appropriate, be placed in that prison. Furthermore, efforts shall be made to ensure an allocation likely to promote a purposeful planning for release (Sec. 7a).

The Act contains special provisions pertinent to the placement of young prisoners and women. It is particularly emphasized that a prisoner under eighteen years of age may not be placed in a prison where he or she comes into contact with prisoners over eighteen years old unless this is considered to be in his or her best

interest. A prisoner under eighteen years of age must be kept separate from prisoners who can have a detrimental effect on his or her adjustment in the community. A prisoner who has attained eighteen but not twenty one years of age has to be kept separate from prisoners who can have a detrimental effect on his or her adjustment in the community, unless special reasons dictate another course of action. A prisoner who has not reached twenty one years of age and who has not been placed in an open prison shall preferably be placed in a prison with special activities for young prisoners (Sec. 8). A woman shall ordinarily be placed in a prison designated for women only. A woman may not be placed without her agreement in a prison where men are placed (Sec. 8a).

In its Second Chapter, the Prison Treatment Act provides detailed provisions pertinent to prison conditions and prisoner's rights. As a general guarantee of prisoners' human rights, it is declared that a prisoner must be treated with respect for his human dignity and with understanding for the special difficulties connected with a sojourn in prison. On the other hand, the prisoner is expected to show consideration for both prison staff and his fellow-prisoners and is obliged to obey the rules and follow the instructions given by prison staff (Sec. 9). During working hours a prisoner has the opportunity to work, receive education, engage in training or undertake vocational training or other specially arranged form of activity that seeks to counteract criminality or drug misuse, or take part in any other activity that is appropriate to enhance his or her possibilities to adjust in the community after release. A prisoner in need of psychiatric or other special form of treatment has to be provided with the possibility to receive such treatment if this can be arranged having regard to the length of stay in prison and his or her personal capacities. If possible, the application of such treatment should be conducted during working hours (Sec. 10).

In general, the participation of prisoners in various activities or occupations is obligatory. However, there are some situations when prisoners may avoid this obligation, such as receiving a pension or the presence of disability or sickness (Sec 12). Every prisoner is given opportunities for physical training that is suited to his age and state of health and an opportunity to spend at least one hour each day in the open air if no special difficulties prevent this (Sec. 13). Taking part in appropriate leisure activities is also one of prisoners' rights and they should be encouraged to develop interests that can contribute to personal development. Insofar as convenient arrangements can be made, a prisoner should have the opportunities to follow events in the outside world through newspapers, radio and television. His need for recreation should be satisfied to a reasonable extent. Where suitable arrangements can be made, a prisoner should be given opportunities to take part during leisure time in club or similar activities away from the prison that seek to promote adjustment in the community after release. For such sojourns away from the prison, conditions that are considered indispensable may be imposed on prisoners, including the requirement that the prisoner is placed under supervision. But, sojourns outside the prison may not be authorized if because of certain circumstances it can be feared that the prisoner will abscond, relapse into criminal

activity or misuse alcohol, drugs, other addictive drugs or a doping substance (Sec 14). A prisoner wishing to practice his religion in prison shall be given opportunity to do so to the extent that suitable arrangements can be made (Sec 15)

A prisoner shall be in association with other prisoners during working hours unless other provisions in this Act or the special nature of the work require otherwise. If a number of prisoners at a closed prison simultaneously refuse to carry out the work assigned to them, their association may be restricted to the extent that is unavoidably necessary having regard to the conditions at that prison. A prisoner may spend as much of his free time as he wishes in the company of other prisoners unless it follows otherwise from the provisions of this Act. At closed prisons, however, association between prisoners may be restricted if this is unavoidably necessary having regard to the conditions existing at a particular prison. Prisoners may be kept separate from each other in connection with daily rest and sleep (Sec 17). At his or her own request, a prisoner may be held separately from other prisoners if there are suitable grounds to allow this and there are no special reasons against doing so (Sec 18). A prisoner may be kept separate from other prisoners if this is necessary with regard to national security, a present danger to the life or health of the prisoner or of some other persons, or serious damage to prison property; to prevent the prisoner from influencing another prisoner to seriously disturb good order within the prison; to prevent the prisoner from helping another prisoner to gain access to intoxicating substances; to prevent the prisoner from seriously molesting another prisoner or to carry out a decision on a body examination (Sec 20). Any prisoner who is kept separate from other prisoners must be given every possible easement of the conditions of his isolation (Sec 21).

In order to maintain an acceptable level of communication with the outer world, the Act allows the prisoners to have some personal possessions and to obtain or receive books, periodicals, newspapers and other things that can provide him or her with leisure activity, to the extent that it can conveniently be arranged. In general, a prisoner may possess money or obtain goods or other things in accordance with special regulations. But, in order to prevent the smuggling of unauthorized goods, the prisoners may be banned from receiving mail other than letters or other written material without special authorization (Sec 24). Correspondence between a prisoner and a Swedish official body or an international organization that has been recognized by Sweden as competent to receive a complaint from a private individual or a lawyer shall be forwarded without being scrutinized (Sec 25). In a closed prison, letters or other mail sent to or by a prisoner may be scrutinized to determine whether they contain unauthorized objects. The mail of a prisoner held on a special wing shall always be subject to such a scrutiny. If there is reason to think that mail contains an unauthorized object or if this suspicion arises during a random examination of mail, a scrutiny of mail may also be made in an open prison (Sec 26).

A prisoner may receive visits to the extent that this can be conveniently arranged. A prisoner may not receive a visit which may jeopardize prison security or which can hinder his or her adjustment in the community or which is on some other way damaging to the prisoner or some other person. If a prisoner is kept

separate from other prisoners during the investigation of a disciplinary offence, he or she may also be refused visits to the extent that this is unavoidably necessary to ensure that the purpose of the investigation is not jeopardized. A prison official can be present during a visit if security considerations require so (supervised visit). A visit by a lawyer representing a prisoner in a legal matter is supervised only upon the request of the lawyer or the prisoner. A visit may be made conditional upon the visitor submitting to a body search or to a superficial body observation if security considerations require the application of such measures (Sec 29).

Telephone conversations between prisoners and persons outside the prison are permitted to the extent that convenient arrangements can be made for them. A prisoner may be denied a telephone call that is calculated to jeopardize prison security or that can hinder his or her adjustment in the community or is in some other way damaging to the prisoner or another person (Sec 30).

A prisoner may be granted permission to leave the prison for a short period (normal leave) to facilitate his or her adjustment in the community provided that there is no manifest danger of continued criminal activity or considerable risk of some other form of misuse of the leave. When assessing this risk special consideration is given to whether the prisoner has misused or dealt illicitly with drugs within the prison or refused to give a urine sample without a valid reason. Leave may also be granted if any other special reason appears (special leave). Both, normal and special leave may be subject to necessary conditions pertinent to the place where the leave shall be spent, an obligation to report and other requirements. If close supervision is called for, it may be stipulated that the prisoner shall be placed under surveillance during the leave (Sec 32).

A special provision of the Prison Treatment Act is dedicated to preparations during the final period of the stay in prison. In this period, which precedes the prisoner's release, the prison staff is expected to be especially focused on concrete measures that facilitate his transition to a life in freedom. In order to facilitate prisoner's social reintegration, his accommodation and occupational situation together with his or her need of support or treatment measures shall be closely examined. The aim of the examination is to ensure that the prisoner to the greatest extent possible shall have his or her livelihood arranged for, with work or in some other way, and that he or she shall be provided with accommodation. If the prisoner is in need of education, training or financial, social or medical support after release, steps shall be taken to ensure that as far as possible these needs are satisfied.

A prisoner may be granted particular sojourns away from the prison in order to reduce the risk of a prisoner relapsing into crime and in general to facilitate his adjustment in the community. These include: an activity sojourn, a treatment sojourn, a sojourn in a halfway house, an extended activity sojourn. The prerequisites for granting the prisoner a facilitating release measure must be carefully considered (Sec 54). A prisoner who is granted a facilitating release measure is obliged to be of good behavior; to abstain from using alcohol or other intoxicating substance; to give a blood, urine or breath sample in order to check whether he or she is not under the influence of alcohol or other prohibited substance; to keep the Prison and

Probation Service informed on any circumstances that are of importance for the sojourn away from the prison; to maintain contact with the Prison and Probation Service in accordance with its instructions, and to fulfill the prescriptions and conditions that are applicable to facilitating release measures (Sec 59).

A facilitating release measure shall include such conditions as are necessary for the purpose of the measure to be applied or to allow the Prison and Probation Service to exercise any necessary control. These conditions may concern: a prohibition to leave the home other than at pre-determined times; an obligation to stay within a defined geographical area; a prohibition to enter a defined geographical area or to enter into contact with a particular person; the use of an electronics device to be used in the control or any other similar conditions found to be necessary (Sec 60). The Prison and Probation Service shall control that the prisoner follows the conditions that have been imposed and in general fulfils the obligations associated with a facilitating release measure. If new circumstances so require, the Prison and Probation Service may annul or modify the conditions or impose new conditions (Sec 61). Release preparations shall be undertaken in close collaboration with the prisoner and in collaboration with the relevant administrations, organizations and individuals who are able to promote the prisoner's adjustment in the community (Sec 33).

3.2. In-Prison Treatments

In Criminological and Penological literature, the term treatment commonly refers to the manner in which the prisoners are taken care of. But treatment also represents a complex system of methods, measures and processes that are applied in order to influence the living conditions of prisoners, as well as to initiate positive changes of their personal characteristics under specific circumstances of prison isolation. The treatment includes institutional (in-prison) and non-institutional (post-prison or after-prison) re-educative measures that are applied on the perpetrators of criminal offences with the aim to enhance their social adaptation and re-socialization and enable them to accept pro-social behavioral pattern (Konstantinović Vilić & Kostić, 2006).

Swedish penal system is familiar with special measures and treatments that are intended to prevent recidivism and increase the chances of prisoners to accomplish successful social reintegration. This final step is the most essential part of the entire penal system and process of execution of a criminal sanction. However, its success depends on the results of the previous stages of re-socialization process conducted through the treatment of prisoners inside the prison walls as well as after release.

As already mentioned, Swedish prison system is organized in a manner that guarantees full respect of prisoners' human rights as declared in relevant international documents. Accordingly, the prisoners are also given the opportunity to obtain some benefit provided that they fulfill certain criteria pertinent to their behavior. This is of essential importance when it comes to finding and maintaining the motivation of both prisoners as well as staff members, lack of which may often represent key

obstacle for successful re-socialization (Nikolić, 2005). Namely, boosting motivation and motivating factors of prisoners for their post-penal reintegration represents the most important goal of all treatment programs. That is the reason why enhancing the already present motivating factors and removing the ones that have opposite effect represents a serious challenge for prison staff members. The success of this process is determined and limited by a series of factors, conditions and prison deprivations. Permissive atmosphere is considered one of the most encouraging factors since it allows the prisoners to express their individualities. Benefits, conditional release and other “rewards” for decent behavior also represent powerful factors of motivation (Nikolić, 2009). This is logical since it seems that prisons generally cannot be run by coercion. Their functioning depends on staff having a firm, confident and humane approach that enables them to maintain close contact with prisoners without abrasive confrontation (Sparks & Bottoms, 1995).

Swedish penal system is also familiar with these positive factors of improving prisoner’s motivation. The benefits that prisoners may gain depend on several factors: the type of institution they are serving their sentences in, the grade of their improvement and the prognosis of their future behavior. The system is oriented towards the most optimal method of preparation of prisoners for social reintegration after release. Accordingly, a variety of in-prison treatment programs is applied. The most common treatment programs include: prisoner’s labor, education, vocational training, leisure activities, special forms of individual and group counseling for specific categories of prisoners such as drug addicts, alcohol addicts, mentally challenged persons, persons with special needs, HIV positive prisoners, etc. The application of in-prison treatments in Swedish prisons is considered consistent and effective. It is clearly directed towards the accomplishment of goals declared in relevant legal provisions and harmonized with contemporary and innovative solutions in this field (Stevanović, 2012).

Special attention is dedicated to external and internal classification of prisoners. Classification is conducted by several diagnostic services that examine offenders’ personal characteristics, classify them according to subjective and objective criteria and direct them to those penitentiary institutions that match their expected needs in the process of re-socialization and preparation for social reintegration after release. Small capacities of penitentiary facilities (the so-called “mini prisons”) certainly represent a significant advantage when it comes to security, application of corrective programs and successful cooperation with local communities. The latter is particularly important, since community members are more likely to accept a small number of prisoners, without showing too intense resistance and negative reactions (Stevanović, 2012).

Particular pre-release measures are intended to diminish the risk of reoffending, but also to facilitate the reintegration of prisoners in their living and working environment after release. Since January 2007, the following pre-release measures are applied in Sweden: work release, care service release, half-way house and extended work release. Work release allows the prisoner to spend certain period of time during the day outside the prison facility so that he can work, participate in educational programs, professional and other organized activities. Care service

allows the prisoner to spend some time at his home or in other appropriate facilities so that he can undergo various medical or other treatments. Half way house gives prisoners the opportunity to communicate with the environment that is close to an open prison with the support and assistance of probation services and other institutions. Extended work release enables the prisoners to serve their sentence at home under intense supervision and electronic surveillance. Meanwhile, the prisoners are allowed to work, attend educational or professional programs, participate in treatments and take part in other organized activities (Decarpes & Durnescu, 2012, Lindström & Leijonram, 2007). Many prisoners who are serving short sentences in open prisons are even allowed to continue with their previous employment. For example, in one open prison near Stockholm, there is a car park for the prisoners so that they may commute to work in the morning and return in the evening (Pratt, 2008).

In all Scandinavian countries including Sweden group counseling with prisoners is organized on a regular basis in order to discuss the issues of discipline, hygiene, difficulties in adaptation, marriage difficulties, alcoholism, interpersonal relations, etc. This form of work, i.e. in-prison treatment is not based upon the self-organization of convicts but represents a form of social, psychological and psychiatric therapy (Konstantinović Vilić & Kostić, 2006).

Notable attention and a series of programs are dedicated to treatment of psychoactive substance abusers who are serving prison sentence. Only in 2006, 2200 drug addicts who were serving prison sentence participated in some kind of rehabilitation programs inside the prisons, whereas 700 prisoners were included in rehabilitation programs outside the prisons. The prisoners are frequently tested and the premises are often searched. The results of these unexpected tests and searches indicate that the majority of prisoners tend to use cannabis and amphetamines. In the past couple of years, a series of rehabilitation programs have been developed in Swedish prisons. There exist special units for providing support and assistance for prisoners who are drug or alcohol abusers and want to participate in rehabilitation programs. Other units within prisons are focused on encouraging and enhancing other prisoners to join such programs. There are also special units for different categories of prisoners, such as, for example, sexual offenders. These units realize programs that are focused on specific problems and needs of these particular categories of prisoners (Lindström & Leijonram, 2007).

4. Post-Penal Treatment

The process of prisoner's re-socialization is not supposed to end as soon as he is released from prison. On the contrary, this process is continued after the sentence has been served (Konstantinović Vilić & Kostić, 2006). Namely, after the release, former prisoners often have to overcome more serious problems and obstacles than the ones they were facing inside the prison walls, which is why post-penal treatment is necessary. Post-penal or aftercare treatment is conducted in two ways: through inner and outer assistance. The inner assistance includes advice, encouragement and guidance, whereas

the outer comprises financial support, contemporary housing, finding employment and resolving family issues (Bošković & Radoman, 2002). Comprehensive, continuous and effective aftercare programs are important for various reasons and may significantly contribute to the reduction of recidivism. Former prisoners generally tend to fear the changes that might affect their relationships with family members, friends, partners, co-workers and other members of the community, particularly if the serving of punishment lasted for a longer period of time. They often do not have adequate accommodation provided, they are unemployed, and they usually do not have anyone to rely on. However, what they fear most is the social stigma that almost inevitably follows them after the release and disables them from being accepted within the community and finding employment and legal source of income (Nikolić, 2009). Such conditions are exactly what lead a significant number of former prisoners to reoffending and re-embracing criminal pattern of behavior.

Scandinavian countries are making exceptional efforts when it comes to providing post-penal treatment through developing a network of institutions, special education of social welfare services and constant financial donations made for those purposes (Konstantinović Vilić & Kostić, 2006). Swedish system of post-penal treatments and programs fully respects the problems prisoners are facing after release. It accentuates the link between employment and re-socialization, i.e. deterrence from criminal behavior and embracing life in accordance with the law, starting from the presumption that former prisoners will not return to criminal pattern of behavior if they are provided a legal source of income through their reintegration to labor market and finding and keeping a decent job. Since 2008, the planning of enforcement of prison sentence in Sweden is conducted by a probation officer in close cooperation with officers of social welfare services, prison staff members, hospitals and representatives of other relevant institutions. During the 1980s an integrated system called "Krami" was established in Sweden. It comprises an innovative and integrated program of professional education and social skills learning intended to facilitate the reintegration to labor market of young persons in conflict with the law. This program lasts for six months, but can be prolonged up to several years in case of younger persons in need of such a treatment. The participation in the program is based upon strict respect of some basic rules. It covers four main types of activities: introduction, counseling, practical work experience and recreational activities. An important part of the program is to build the trust and confidence of young people who participate in it and to enable them to obtain working experience. The majority of the activities conducted within the program are focused on learning about the employer's demands, gaining experience and knowledge on how to find a job, etc. The primary goal of the program is to assist young people in finding the job they are interested in and to obtain knowledge and qualifications required for that particular job. Providing practical support and assistance to each of the participants also represents an important part of the program, the aim of which is to encourage young people to embrace a socially acceptable pattern of behavior, to learn to build relationships with other members of the community, to organize their own social life, resolve everyday problems and find and keep employment (Decarpes & Durnescu, 2012).

5. Conclusion

It is assumed that Scandinavian countries, including Sweden as well, have developed penitentiary systems of unique and remarkable characteristics such as: low imprisonment rate, humane prison conditions and in-prison and aftercare treatments that experts tend to describe as rather efficient and comprehensive (Pratt, 2008, Von Hoffer 2001). On the other hand, official statistics show that crime rate and recidivism rate in these countries are rather low in comparison to, for example, other European countries and the United States of America (Hughes & Wilson, 2002). Such situation might lead to the assumption that the exceptionalism of Scandinavian penitentiary systems, based upon efficient in-prison and post-penal treatments and idea of rehabilitation, could be one of the factors that contribute to successful suppression of crime in these countries, especially of recidivism (Ward, Longaker, Williams, Naylor, Rose & Simpson, 2013, Kjelsberg, Skoglund & Rustad, 2007). Moreover, it could be said that due to their humane but still efficient approach to punishment and punishing, Scandinavian countries are still managing to maintain the legitimacy of their prison systems and punishment of imprisonment in the eyes of the public, which represents one of key preconditions for their successful, safe and effective functioning.

Having in mind the fact that the Republic of Serbia is preparing for some significant changes of its normative framework in the field of execution of criminal sentences, Swedish prison system should definitely be taken into consideration as a potential role model. Namely, the Serbian Ministry of Justice and State Administration has adopted draft versions of the following documents: Law on Execution of Criminal Sentences⁶, Law on Probation and execution of Non-custodial Sanctions and Measures⁷, Strategy for the development of the system of execution of criminal sentences in the Republic of Serbia in the period between 2013 and 2020⁸ and Strategy for social reintegration and aftercare of convicts for the period between 2012 and 2015 (Joka, 2012). Planned alterations of current legislative framework are supposed to facilitate the implementation of relevant European standards in the field of execution of criminal sentences (Stevović, 2013), especially the Council of Europe Probation Rules, adopted in 2010⁹.

All of the afore-mentioned draft documents emphasize how important the application of contemporary methods is when it comes to treatment of prisoners and their successful re-socialization and social reintegration. The development and

⁶ Radna verzija Zakona o izvršenju krivičnih sankcija [Elektronska verzija]. Preuzeto 29. jula 2013, sa <http://www.mpravde.gov.rs/obavestenje/1556/radna-verzija-zakona-o-izvršenju-krivicnih-sankcija.php>

⁷ Radna verzija Zakona o probaciji izvršenja vanzavodskih sankcija i mera [Elektronska verzija]. Preuzeto 29. jula 2013, sa <http://www.mpravde.gov.rs/files/ZAKON%20O%20PROBACIJI%2013%205-13.doc>

⁸ Radna verzija Strategije razvoja sistema izvršenja krivičnih sankcija u Republici Srbiji 2013-2020 . [Elektronska verzija]. Preuzeto 29. jula 2013, sa <http://www.mpravde.gov.rs/obavestenje/1561/radna-verzija-strategije-razvoja-sistema-izvršenja-krivicnih-sankcija-2013-2020.php>

⁹ Recommendation CM/ Rec(2010)1 of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe Probation Rules, adopted by the Committee of Ministers on 20 January 2010 at the 1075th meeting of the Ministers' Deputies, [Electronic version]. Retrieved July 29, 2013, from <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1575813>

application of a broad spectrum of treatments has been singled out as one of key priorities. This refers to both in-prison as well as aftercare treatments and programs. Attention is also supposed to be given to education, professional training and reintegration of prisoners into the labor market in order to provide this category of citizens a legal source of income. In that way, they are supposed to be deterred from returning to criminal pattern of behavior. In that sense, Swedish in-prison and aftercare treatments and programs, particularly the one that is conducted in association with the National Employment Service, should be perceived as excellent examples. Special accent should be placed on post-penal treatments of adult and juvenile offenders, since this part of re-socialization process has been seriously neglected in our country (Nikolić, 2009). Aftercare programs should be conducted in association and cooperation with non-governmental organizations and regular social services, just like it is done in Sweden and other developed European countries. That would minimize the pressure on the bodies within the prison system, transfer the burden of aftercare on the local level, enable the application of more flexible programs and facilitate the reintegration of former prisoners in their former living and working environment.

However, solid normative framework does not represent the only precondition for efficient suppression of crime and recidivism. It is only the first step towards the accomplishment of that goal, but certainly not the only one. When attempting to keep up with the trends set by Scandinavian countries in the area of prison standards and treatments of prisoners, one should have in mind long tradition of egalitarianism and a high level of social cohesion these countries have. One should also consider the strong impact of welfare state affecting all spheres of life, including the execution of criminal sentences. However, one must not neglect the fact that the exceptionalism of Scandinavian prison systems is not derived solely from the material aspects of welfare state, but from the attitude that these societies have towards crime, offenders, victims and punishment in general, which comprises lack of or at least a moderate and supportable level of stigmatization, prejudice and refusal of convicts and the existence of willingness to re-accept the offender and reconcile the offender and the victim in accordance with the principles of restorative justice. Such approach actually facilitates offender's re-socialization and diminishes the risk of re-offending. Contrary to old-fashioned point of view, an innovative and a more flexible approach to the execution of prison sentence and application of aftercare treatments in cooperation with local community is supposed to increase the level of public safety and minimize the rate of recidivism. This indicates that, apart from legislative reforms, the awareness of the entire society should be changed and opened for new approaches to punishment in general, particularly when it comes to imprisonment, using Scandinavian system of prisons and in-prison and aftercare treatments and programs as a valuable guideline and an excellent role model.

6. References

1. Batričević, A. (2013). Osobnosti norveškog penitencijarnog sistema i njihov doprinos sprečavanju recidiva. In M. Blagojević & Z. Stevanović (Eds.), *Prevenција kriminala i socijalnih devijacija – evropska i regionalna dobra praksa* (pp. 59-82). Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
2. Baer, L. D., & Ravneberg, B. (2008). The outside and inside in Norwegian and English prisons. *Geografiska Annaler Series B: Human Geography*, 90(2), 205-216.
3. Bondeson, U. (1998). Global Trends in Corrections, *Annales Internationales de Criminologie* 36(1/2), pp. 91-116.
4. Bošković, M. & Radoman, M. (2002). *Penologija*. Novi Sad: Pravni fakultet Univerziteta u Novom Sadu.
5. Decarpes, P. & Durnescu, I. (2012). *Study regarding the development of an integrated inter-institutional mechanism for the social reintegration of former convicts*. [Electronic version]. Retrieved July 29, 2013, from http://undp.ro/libraries/projects/Study_regarding_the_social_reintegration_of_former_convicts.pdf
6. Hughes, T. & Wilson, D.J. (2002). *Reentry Trends In The U.S. Inmates returning to the community after serving time in prison*. The Bureau of Justice Statistics (BJS). [Electronic version]. Retrieved September 19, 2013, from <http://www.bjs.gov/content/pub/pdf/reentry.pdf>
7. Joka, D. (2012.) *Izveštaj o radu Uprave za izvršenje krivičnih sankcija za 2011. godinu*, Beograd: Ministarstvo pravde Republike Srbije – Uprava za izvršenje krivičnih sankcija. Konstantinović Vilić, S. & Kostić, M. (2006). *Penologija*. Niš: SVEN.
7. Kjelsberg, E., Skoglund, T. & Rustad, A. (2007). Attitudes towards prisoners, as reported by prison inmates, prison employees and college students. *BMC Public Health*, 7, 771-779.
8. Lindström P. & Leijonram, E. (2007) *The Swedish prison sistem*. [Electronic version]. Retrieved July 29, 2013, from http://www.internationalpenalandpenitentiaryfoundation.org/Site/documents/Stavern/29_Stavern_Report%20Sweden.pdf
9. Mrvić-Petrović, N. (2007). *Kriza zatvora*. Beograd: Direkcija za izdavačku i bibliotečko-informacionu delatnost, Vojnoizdavački zavod.
10. Nikolić, Z. (2009). *Savremena penologija*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
11. Nikolić, Z. (2005). *Penološka andragogija sa metodikom prevaspitanja*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
12. Pratt, J. (2008). Scandinavian Exceptionalism in an Era of Penal Excess. *British Journal of Criminology*, 48, 119-137.
13. Radna verzija Zakona o izvršenju krivičnih sankcija [Electronic version]. Retrieved July 29, 2013, from <http://www.mpravde.gov.rs/obavestenje/1556/radna-verzija-zakona-o-izvršenju-krivicnih-sankcija.php>
14. Radna verzija Zakona o probaciji izvršenja vanzavodskih sankcija i mera [Electronic version]. Retrieved July 29, 2013, from <http://www.mpravde.gov.rs/files/ZAKON%20O%20PROBACIJI%2013%205-13.doc>
15. Radna verzija Strategije razvoja sistema izvršenja krivičnih sankcija u Republici Srbiji 2013-2020 [Electronic version]. Retrieved July 29, 2013, from <http://www.mpravde.gov.rs/obavestenje/1561/radna-verzija-strategije-razvoja-sistema-izvršenja-krivicnih-sankcija-2013-2020.php>

16. Recommendation CM/ Rec(2010)1 of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe Probation Rules, adopted by the Committee of Ministers on 20 January 2010 at the 1075th meeting of the Ministers' Deputies, [Electronic version]. Retrieved July 29, 2013, from <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1575813>
17. Council of Europe Committee of Ministers Recommendation Rec(2006)2 to member states on the European Prison Rules, *adopted by the Committee of Ministers on 11 January 2006 at the 952nd meeting of the Ministers' Deputies*) [Electronic version]. Retrieved July 29, 2013, from <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=955747>
18. Sparks, J. R. (1994). Can Prisons be Legitimate? *British Journal of Criminology*, 3, 14-28. Sparks, J. R. (1995). Legitimacy and Order in Prisons. *The British Journal of Sociology*, 40 (1), 45-62.
19. Stevanović, Z. (2008). *Otvoreni zatvori*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
20. Stevanović, Z. (2012). *Zatvorski sistemi u svetu*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
21. Stevović, M. (2013). *Izveštaj o radu Uprave za izvršenje krivičnih sankcija za 2012. godinu*, Beograd: Ministarstvo pravde Republike Srbije – Uprava za izvršenje krivičnih sankcija.
22. The United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners, 30 August 1955, adopted by the First United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, Geneva, 30 August 1955, and approved by the Economic and Social Council Resolutions 663 C (XXIV) of 31 July 1957 and 2076 (LXII) of 13 May 1977., [Electronic version]. Retrieved July 29, 2013, from <http://www.refworld.org/docid/3ae6b36e8.html>
23. Von Hofer, H. & Marvin, R. (2001). Sweden. In D. van Zyl Smit & F. Dunkel (Eds.), *Imprisonment today and tomorrow: International perspectives* (pp. 634–652). The Hague, The Netherlands: Kluwer Law International.
24. Von Hofer (2001). Notes on Crime and Punishment in Sweden and Scandinavia. In Kitada, M. (Ed.), *115th International Training Course Visiting Experts' Papers*, (pp. 284-313), Tokyo, Japan: UNAFEI (Asia and Far East Institute for Prevention of Crime and Treatment of Offenders)
25. Ward, K., Longaker, A., Williams, J., Naylor, A., Rose, C. & Simpson, C. (2013). Incarceration within American and Nordic Prisons: Comparison of National and International Policies. *ENGAGE-The International Journal of Research and Practice in Student Engagement*, 1(1), 36-47.

7. Resume

As one of the brightest examples of Nordic welfare state and “Scandinavian Exceptionalism” in the field of imposing and execution of criminal sanctions, particularly the punishment of imprisonment and post-penal treatment, Sweden has developed a unique and effective mechanism of crime prevention and suppression of recidivism. Legislative framework pertinent to various aspects of punishment of imprisonment in Sweden includes The Penal Code and The Prison Treatment Act. Sweden is also signatory state of numerous

international documents relevant to the protection of human rights of persons deprived of liberty. Swedish prison system consists of a large number of small prisons, which enables the placement of prisoners near their home. It is based upon high level of respect of prisoner's personal integrity and human rights. Living conditions in prisons are remarkably humane including clean and healthy surrounding, comfortable accommodation, education, professional training, appropriate entertainment, and recreation, various treatments and support and contact with the outer world. Post-penal treatments are conducted in cooperation with local community and regular social services and are intended to facilitate re-socialization, with special accent on reintegration of prisoners on labor market, in order to obtain legal source of income and give up further criminal behavior. The Republic of Serbia is preparing a new legislative and institutional framework for the application of probation, alternative sentences and post-penal treatments and should perceive the Swedish solution as a potential role model, particularly when it comes to re-socialization and post-penal reintegration of offenders within the community as a key factor to the prevention and suppression of recidivism.

PREVENTION OF VIOLENCE IN SECONDARY SCHOOLS IN SKOPJE, CAPITAL OF MACEDONIA

Marina Malish Sazdovska¹
Dragana Batic
Faculty of Security – Skopje

Abstract: The schools in the Republic of Macedonia are less safe, this is witnessed by several murders that occurred in recent years. The problems of safety in secondary schools in Macedonia and the development of safety culture in them have not been recognized and have never been examined either practically or theoretically. The purpose of this paper is to present research results and to provide models for preventive action and combat against violence in schools.

Method: The research was conducted on a representative sample questionnaire of 549 students in all secondary schools in Skopje, and included the teachers and managerial personnel who also gave their views on the seriousness of the situation about the security threats in schools and emergent forms of violence among young people. **Results:** Results of the survey confirmed the general hypothesis that in secondary schools in Skopje there are potential dangers that represent safety risks of social psychological nature for students. **Conclusion:** In this study models for preventive actions will be proposed such as preventive psycho-social programs in schools the aim of which is to develop self-awareness, self-understanding, develop positive values, thus contributing to the development of emotional intelligence and controlling emotions, especially aggressiveness, which is a key factor for school violence.

Keywords: school violence, prevention, security risks.

1. Introduction

School, by definition, is an educational and pedagogic institution which contributes in development of a healthy, educated and socialized person, even

¹ E-mail: mmalis@fb.uklo.edu.mk, mmsazdovska@gmail.com

compensating bad behavior influenced by the family. In Macedonia in recent years there are often cases of violence among students in elementary and secondary schools, some of them ending with fatal consequences. Usually this refers to physical violence in forms of serious injuries and even murder. But physical violence is usually preceded by long-term emotional violence in forms of threats, rejections, insults, criticisms, orderliness and subordination, as well as exclusion of a child from the group, gossiping, etc. School violence among young people is a serious problem and it requires serious measures of mitigation and eradication. "The term 'violence' refers to a wide range of problematic behavior and emotions that students manifest, such as aggressive behavior, different forms of violent behavior, physical assaults, suicide, risky drug use, and all other forms of interpersonal violence" (Djuric, 2007). Aggressive behavior can usually be recognized in student interaction with schoolmates, parents and authorities. It is a social product which is strongly influenced by the family, schoolmates, cultural and social factors.

"Safety of the school is a complex phenomenon, which is based on the mutual interaction of many factors, and the perception of safety is formed as a complex experience of their own safety in collaboration with psychological, economic, political, micro-social and other variables" (Djuric, 2005).

Socio-psychological aspects of security include the quality of the social climate in the school, which is expressed through the quality of interpersonal relationships in the school, victimization of students and teachers, violence and crime, the perception of safety of the school by teachers, students and parents, as well as the existence of prevention programs and reduction of students' violent behaviour.

Conflicts among high school students are not always violent and aggressive: they are part of everyone's life. Children as well as adolescents have a need to develop skills for resolving conflicts. However, schoolmates' conflicts can lead to serious emotional and physical damages and to youth aggressive behavior if there is a lack of social skills for dealing with frustrations. Therefore, a question that arises for parents, teachers, principals, and the wider community is: How can the school provide protection for students from negative influence of security risks?

In modern conditions of life, everyone is seeking a model of school that will provide to students to become security-competent individuals who will be "characterized by practical knowledge, skills, tolerance, socially-responsible behavior, control their behavior, show cooperation, activism and high security awareness for preservation of one's own and collective health of the society they live in" (Ivanovic, 2010).

In Macedonia only a few studies have been conducted so far about school violence. The survey conducted by "Algorithm-center" among the students in secondary schools in 2006/2007 in Skopje, shows that students are victims of physical and psychological violence by other students and teachers to a great extent (Final Report, 2008:36, according to Georgievski, 2008).

During 2010 a research on school violence was conducted, which included eighth grade students of 14 primary schools in the urban areas of Skopje. The main

conclusions are that a group of children is dominant, which is multiply victimized compared to those who are victimized once or twice; violence usually occurs between classes; classrooms and schoolyards; most common forms of violence are: gossiping, calling abusive names and defamation, which means that verbal forms of violence dominate. In addition, the school personnel do not recognize physical violence as a serious problem and there is a lack of educational component in the pedagogical process and collaboration with parents. Also, there are no preventive policies within school-based restorative justice (Bacanovic, Jovanova, 2011).

Taking into account these researches that give a certain image of schools in Macedonia, we agree with Georgievski's opinion that "there isn't fully built and well developed strategy to reduce school violence at a level of the educational system of Macedonia" (Georgievski, 2008).

The aim of the research is a realistic assessment of the situation of safety in secondary schools in Skopje, i.e. the identification of socio-psychological security risks in schools and their connection with the school surroundings.

Target groups: The survey involved all secondary schools (23 schools) and 549 students on the territory of Skopje. The sample is representative, consisting of the third year students, selected in a random way. The third year students are selected because they are considered to have already been well-adjusted in their school, and they are not yet in their last year of education when they are preparing to finish school and when their interest in school situations declines.

Also, in each school one person in charge of the school was interviewed (the director, the psychologist, or the pedagogue) to objectively assess the security situation in schools.

During the research the following hypotheses were set: **General hypothesis:** In secondary schools in the Republic of Macedonia there are potential hazards that pose security risks for students which are of socio-psychological nature.

Specific hypotheses: Social climate in schools appears as a security risk; Criminal phenomena threaten school safety; Schools are not adequately prepared to deal with security risks.

2. Methodology

To obtain an objective and complete picture of safety in schools, it is necessary to include security objective indicators and subjective experience of security in a form of perceptions, attitudes and opinions.

The survey used standardized questionnaires which include: a questionnaire for students (filled out anonymously) and realization of the basic protocol for questioning the safety of the school, filled by a responsible person.

Questionnaires were taken from the project "Strategies for identifying, prevention and eliminating of security risks in schools" implemented in Serbia, from 2006 to 2007 (Djuric, 2007).

3. The results obtained

A number of questions in the questionnaire intended for students are dedicated to the assessment of potential dangers such security risks present in schools and their connection with the school surroundings.

Thus, in terms of which problems students estimate as serious or somewhat serious are: theft of personal property - 59%; vandalism against school property - 52%; violence - 66%; fights - 56%; carrying weapons - 65%; alcohol consumption - 56%; drug consumption - 42%; mutual disrespect - 53%; the students are disrespectful of the teachers - 59%; the teachers are disrespectful of the students - 57%; corrupted teachers - 53%; favoritism - 63%; teachers are indifferent about the safety - 48%; school is an ideal ambient for deviant behavior - 45%.

These results act as a warning, even alarmingly, because they indicate high presence of almost all security risks (50%). The use of weapons can contribute to an epidemic of violence among young people (Tompson, 2007).

About the issue of students' sense of security in their schools, 17% said they felt unsafe and less safe, while 35% said they felt safe and 48% of the total number of respondents said that they felt mainly very safe and secure.

In relation with the space where they feel unsafe, 13% of students feel unsafe behind the school and 15% in the school yard. 40% feel unsafe at night, after their classes and 14% between the two shifts.

If there is a problem, in most cases, 7% of students will turn to their friends from the neighborhood where they live, 51% to their friends and others, 2% to a school friend and 44% to a school friend or others. Furthermore, 8% will report it to their parents, to their parents and others 42%, to the class teacher 18%, to the authorized security person 9% and to the principal of the school 7%. These results suggest the confidence that pupils have towards certain authorities and classmates and friends from the place where they live. Namely, in most cases, they trust and have confidence in their friends, whether friends from the place they live or classmates, they would turn to them first if they have a problem. It is certain that parents are the ones who care about the safety of their children and who enjoy a certain level of trust with their children, but this percentage is below 50%. This means that most students have confidence in their classmates and friends; in fact, this was confirmed by the incident which occurred in one high school, when one classmate lost his life trying to help his friend, who was attacked by a group of bullies with metal rods. What is particularly significant about this event is that the two students were with different religious and ethnic backgrounds, suggesting their collegiality, friendship and humanity. A notable result is that teachers do not enjoy great confidence among students. Besides students, teachers are the most precious resource for combating violence and victimization. The few studies in this field suggest that teachers do not realize their potential in this area (Rodkin, Hodziz 2007).

This sense of insecurity in schools is confirmed by the opinion that "the safety in schools is guaranteed for all students" considered by 53% who completely agreed and somewhat agreed, 48% who somewhat disagreed and did not agree.

What is surprising, as a result of the survey, are the views of the students themselves, and how to introduce order and discipline in the school and what they think about strict discipline. Namely, 59% completely and somewhat agree that the problems in the school are best solved by strict discipline, and 41% somewhat agree and do not agree. So, more than half of the respondents believe that only strict discipline will be able to establish order in school.

Especially worrying is the result that refers to the view that “school problems are inevitable, no matter how much someone is trying to prevent them,” 68% completely agree and somewhat agree, 32% somewhat disagree and did not agree. This result indicates a sense of resignation, frustration and hopelessness. Notably, 68% of students agree with the view that whatever is done, it is in vain, problems are inevitable. Unfortunately, this conclusion that young people feel disappointed, resignedly and without perspective that something positive will change the problems in school, suggests that society, “failed” in a certain segment.

Because of this, regarding the next question about leaving to another country because here they cannot live well 64% completely agree and somewhat agree, while 36% somewhat disagree and do not agree. This result points to the fact that young people see their perspective abroad instead of in the Republic of Macedonia.

With the conclusion that the safety of children is the last concern of the state 67% completely agree and somewhat agree, while 33% somewhat disagree and do not agree.

One of the ways to improve school safety and prevent the violence is to introduce protective measures, such as security, access control, use of metal detectors and so on. According to some researches in the United States, New York, in 1993 it was found that carrying weapons in schools is drastically reduced in those schools where there are metal detectors (Katalano, Artur, Hokinz, Berglund, Olson 2007).

Hypothesis “The social climate in the school appears as a security risk” is confirmed, considering the survey that over 50% of students estimate that there is a mutual disrespect between students, students disrespectful of teachers, teachers disrespectful of students, corrupted teachers, favoritism, teachers indifferent about the safety in schools. All this suggest that students experience that the social climate in the school is threatened.

Hypothesis “Criminal phenomena endanger the safety in school” has been confirmed. Hypothesis “Schools are not adequately prepared for dealing with security risks” is confirmed. Representatives of management in secondary schools in only about one third of cases declare that staff and students are trained to identify security risks (drug trafficking, the presence of groups or individuals who can dangerously act on students), responding to violent conflicts between students and reacting on threats and aggressive behaviour of students and their parents. Contrary to this, two-thirds of the management believes that the staff and the students are trained for these activities.

Above all, all students do not feel completely safe and consider that the authorized institutions do not care enough about their safety. Psycho-social aspect of security that is expressed through the quality of interpersonal relationships, the presence of violence and crime in schools, the perception of the safety, according to the assessment of students is seriously threatened.

Identification of security risks can serve teachers and students as a sign of an early warning that in the near future it can come to violent behaviour. In this respect it is necessary to implement trainings for recognizing and dealing with security risks, to realize workshops and lectures on tolerance and multi-culture, establishing coexistence between students in multiethnic environments.

4. Methodological framework

The research was done on a sample of 549 students from all secondary schools in Skopje. Assessment consisted of 15 paragraphs. To assess what factors disrupt security the following grades vary: (Va8) Theft of personal items; (Va9) Theft of school property; (Va10) Vandalism of school property; (Va11) Violence; (Va12) Fights; (Va13) Carrying weapons; (Va14) Alcohol consumption; (Va15) Consumption of narcotics; (Va16) Mutual disrespect of students; (Va17) Disrespect of students by the teacher; (Va18) Disrespect of teachers by the students; (Va19) Corrupt teachers; (Va20) Privileges that some students have; (Va20a) Indifference regarding security situation at school by the teacher, and (Va20b) Uncontrolled entry of outsiders in the school yard/building (Mojanoski, 2012)².

Table 1 - Descriptive parameters of variables

Descriptive Statistics									
	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation	Variance	Skewness	Kurtosis	Kolmogorov-Smirnov Z
	Statistic	Statistic	Statistic	Statistic	Statistic	Statistic	Statistic	Statistic	Statistic
Va8	435	1	4	2,19	1,060	1,124	,287	-1,219)	,510
Va9	423	1	4	2,44	1,104	1,219	,084	-1,319)	,512
Va10	400	1	4	2,14	1,013	1,027	,447	-,920)	,626
Va11	433	1	4	2,23	1,184	1,401	,272	-1,476)	,534
Va12	435	1	4	2,06	1,108	1,227	,536	-1,134)	,526
Va13	432	1	4	2,29	1,301	1,693	,254	-1,676)	,529
Va14	426	1	4	2,70	1,170	1,368	-,257)	-1,420)	,479
Va15	430	1	4	2,38	1,225	1,500	,122	-1,578)	,586
Va16	427	1	4	2,28	,961	,923	,188	-,953)	,540
Va17	434	1	4	2,33	1,053	1,110	,193	-1,173)	,931
Va18	433	1	4	2,28	1,038	1,078	,251	-1,115)	,347
Va19	422	1	4	2,39	1,178	1,388	,123	-1,482)	,762
Va20	423	1	4	2,17	1,053	1,108	,402	-1,072)	,595
Va20a	427	1	4	2,50	1,099	1,208	-,044)	-1,315)	,527
Va20b	428	1	4	2,14	1,094	1,197	,432	-1,164)	,614
Valid N (listwise)	346								,510

² Cane Mojanoski, PhD, and Snezana Mojsoska, PhD, Professors at Faculty of Security- Skopje, also participated in the preparation of the paper.

Data obtained in the investigation were processed with the computer statistical package SPSS 18, and basic statistical indicators were calculated for all variables: the arithmetic mean (Mean), standard deviation (Std.Dev.), Minimum score (Min.), maximum score (Max.), the coefficient of variability (Variance), symmetry (Skewness) and curve (Kurtosis). Normality of distribution was tested with the procedure results Kolmogorov-Smirnov Z test. The connection of the applied variables is determined by Pearson's correlation coefficient (R). In determining the reasonability of the application of factorial analysis Kaiser-Meyer-Olkin measure of Sampling Adequacy (KMO) is calculated, which is 0.897, and the Bartlett's Test of Sphericity test whose value is 2463.107. It shows that it is important, because it is significantly high ($p = 0,005$). **Therefore we can conclude that factorial analysis is justified and can be applied.** Such results indicate Scree plot.

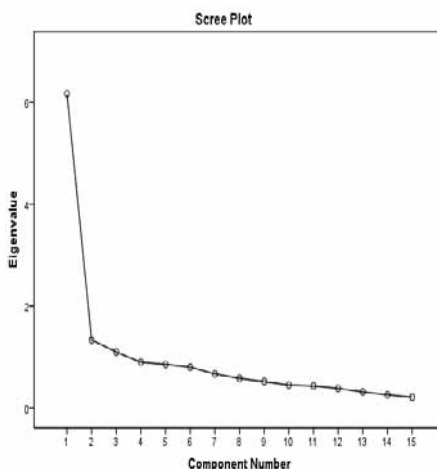

Figure 1 - Scree Plot

Matrix factorization of inter correlation and determining the latent structure of the investigated space was applied with Hotelling's method of principal components (H), but for determining the number of significant principal components a Kaiser-Gutman-'s criterion was applied, and for the transformation of the significant main components (orthogonal and oblique) and getting the simplest structure orthogonal Varimax (FV) and incline Direct Oblimin rotation was applied.

5. Results and discussion

Analyzing the data obtained (Table 1), which provide the basic statistical parameters of 15 variables, it can be concluded that the distribution of results for most variables generally move within the limits of the normal distribution, and some deviations from the normal distribution are shown only by variables Va14 and Va20b. Calculated measures of variability (Std.Dev., Skewness, Kurtosis and

Variance) with few exceptions show a certain degree of homogeneity in terms of average values in one part of the variables.

Based on the results from derived inter correlation matrix (Table 2) and the applied system variables it can be seen that the shown amount is different for some correlation coefficients and for some it has statistically significant values. Thus, among the variables that define **aggressive behaviour** factor, there are positive correlations ranging from 0.755 to 0.561. Among the variables that define the **relationship between students and teachers** factors, correlation coefficients are positive with a value of 0.263 to 0.480, while at variables that define the **criminal behaviour** factor, the connectivity is more homogeneous and varies in the range from 0.480 to 0.531. From these values, it is evident that forming of indicators blocks which significantly correlate with each other with a certain internal homogeneity and it can be accepted as an indicator of the existence of different latent factors.

Table 2 - Interrelation matrix of variables on level of ($p < 0.005$)

	Va8	Va9	Va10	Va11	Va12	Va13	Va14	Va15	Va16	Va17	Va18	Va19	Va20	Va20a	Va20b
Va8	1														
Va9	,480**	1													
Va10	,408**	,531**	1												
Va11	,485**	,318**	,422**	1											
Va12	,445**	,285**	,402**	,755**	1										
Va13	,545**	,332**	,387**	,676**	,672**	1									
Va14	,443**	,352**	,263**	,549**	,485**	,616**	1								
Va15	,469**	,333**	,339**	,561**	,531**	,672**	,645**	1							
Va16	,233**	,199**	,222**	,310**	,415**	,329**	,309**	,311**	1						
Va17	,363**	,328**	,179**	,372**	,305**	,376**	,438**	,362**	,368**	1					
Va18	,321**	,256**	,291**	,400**	,311**	,389**	,407**	,387**	,327**	,422**	1				
Va19	,348**	,252**	,223**	,385**	,311**	,420**	,325**	,306**	,189**	,438**	,350**	1			
Va20	,143**	,106**	,146**	,187**	,207**	,163**	,144**	,146**	,280**	,244**	,209**	,408**	1		
Va20a	,329**	,313**	,241**	,419**	,391**	,408**	,394**	,423**	,286**	,426**	,309**	,427**	,282**	1	
Va20b	,268**	,227**	,226**	,402**	,422**	,453**	,290**	,383**	,306**	,304**	,308**	,303**	,190**	,480**	1

In further proceedings of factorial interrelation matrix Hotelling's method of principal components is used, and the number of significant principal components is determined according to the Kaiser-Guttman-'s criterion. According to the results in Table 3, it is evident that the applied system of attitudes formed three significant principal components as a percentage of total explained variance of 57.33%. The first principal component explains the largest percentage of the applied system and accounts for 41.12%, the second major component with 8.88% and the third major component of 7.34%.

Table 3 - Characteristic roots (Lambda) and the percentage of total explained variance
Total Variance Explained

dimension	Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
		Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
		1	6,168	41,117	41,117	6,168	41,117	41,117	3,955	26,369
2	1,331	8,876	49,993	1,331	8,876	49,993	2,580	17,199	43,568	
3	1,100	7,336	57,329	1,100	7,336	57,329	2,064	13,761	57,329	
4	,901	6,006	63,335							

Extraction Method: Principal Component Analysis.

In addition to the analysis of unrotated factorial matrix, orthogonal varimax and direct oblimin rotation is made (Table 4), in order to obtain a simpler structure of the latent space. Based on the results obtained from the completed oblique and orthogonal rotation the stability is noted and unchanged extracted latent factors independent of the applied procedure for reduction, with three derived factors which are cleaner for inclined rotation variable.

Table 4 - Direct Oblimin rotation and Varimax rotation evaluate how much one variation is a problem in schools

Pattern Matrix ^a				Rotated Component Matrix ^a			
	Component			Component			
	1	2	3	1	2	3	
Va13	,844			,809	,198	,251	
Va12	,837			,785	,175	,181	
Va11	,799			,773	,202	,254	
Va15	,791			,755	,169	,230	
Va14	,711			,693	,217	,224	
Va20b	,506	,291	-,133)	,502	,401		
Va20	-,214)	,824			,749		
Va19		,681	,138				
Va17	,154	,578	,122	,189	,691	,204	
Va20a	,304	,497		,281	,619	,203	
Va18	,263	,385	,134	,386	,568	,139	
Va16	,337	,383		,349	,460	,219	
Va9		,108	,877	,369	,452		
Va10			,782	,127	,181	,840	
Va8	,328		,541	,232		,769	
				,436	,179	,594	

Extraction Method: Principal Component Analysis.
Rotation Method: Oblimin with Kaiser Normalization.
a. Rotation converged in 7 iterations.

Extraction Method: Principal Component Analysis. Rotation Method: **Varimax** with Kaiser Normalization.
a. Rotation converged in 6 iterations.

According to estimated coefficients, significant saturation in relation to the first factor is by following variables for valuation - Va13; Va12; Va11; Va15; Va14 Va20b (Va13 Carrying weapons; Va12 Fights; Va11 Violence; Va15 Consumption of narcotics; Va14 Alcohol consumption and Va20b Uncontrolled entry of outsiders in the school yard/building), and has high positive values of 0.844 to 0.506.

Based on its structure, this factor can be defined as a factor of **aggressive behaviour**. At the second factor variables the positive saturation ranging from 0.824 to 0.578 and assessed variables Va20; Va19 and Va17 (Va20 protection that some students have; Va19 Corrupt teachers and Va17 Disrespect of students by the teacher), thus this factor can be defined as a factor of the **relationship between students and teachers**. The third factor has related projections in relation to variables for valuation of safety of property and goods (Va9; Va10; Va8; - Va9 Theft of school property; Va10 Vandalism of school property; Va8 Theft of personal property). This positive saturation ranging is from 0.840 to 0.594, thus this factor can be defined as a factor of **criminal behaviour**.

Based on size cumulative (Table 5), from all the variables that define the first factor the highest percentage of total variance is explained by variable Va13 - Carrying weapons 0.756, and for assessing the second factor it is explained by Va20 (tactics and communications) with 0.564 and the third factor is the test Va9 (Theft of school property) with 0.755. These cumulative are regarding specific attitudes actually assessment of the contribution of certain conditions for building a sense of security.

Table 5 - Communalities

	Initial	Extraction
Va8	1,000	,575
Va9	1,000	,755
Va10	1,000	,653
Va11	1,000	,702
Va12	1,000	,680
Va13	1,000	,756
Va14	1,000	,577
Va15	1,000	,651
Va16	1,000	,341
Va17	1,000	,503
Va18	1,000	,382
Va19	1,000	,555
Va2	1,000	,564
Va20a	1,000	,492
Va20b	1,000	,413

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Table 6 - Component Correlation Matrix

Component	1	2	3
dimension0	1	,449	,437
	2	,449	1,000
	3	,437	,243

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Oblimin with Kaiser

Normalization.

factor aggressive behaviour
relationship between students and teachers factor
factor of criminal behaviour

According to the results obtained from the isolated factors (Table 6), it can be noted that among factor aggressive behaviour and relationship between students and teachers factor there is a statistically significant correlation which is positive and

on the middle level 0.449, which means that aggressive behaviour is the most contributing factor in defining the structure of the security space. A similar but slightly weaker factor is the relationship between aggressive behaviour and the factor of criminal behaviour. This relationship is determined by the ratio 0.437, which means that this ratio has approximately the same impact as the previous. The lowest impact factor has been observed between the relationship between students and teachers and the factor of criminal behaviour. Its value is insignificant 0.243, which means that this relationship is statistically insignificant and indicates independence and squareness of isolated factors. Therefore, it can be concluded that the solutions obtained from incline Oblimin transformation did not significantly differ from those obtained by orthogonal Varimax rotation.

6. Prevention programs for students

Primary prevention aims to protect and promote physical and mental health. Newer conceptions regarding preventive work offer all elements needed for developing self-awareness, self-respect, self-understanding, and developing positive values.

“Psycho-social assistance is a process of psychological and social strengthening of each individual (child and adult), his family and social environment so for themselves and their immediate surroundings to find strength and a way for successfully dealing with stress and ruling crisis, gradually building a normal, sane, and quality life without harmful consequences for themselves and others” (Ajdukovic, 1995). Psycho-social assistance or intervention is always of a preventive nature and aimed at preventing and reducing pathology. It is believed that many of the consequences of stressful events can be prevented by preventive intervention or “vaccination against stress.” Following the example of medicine, vaccination against stress is intended to create “psychological antibody” or skills of confrontation. “With this scientific readiness is developed for moderate hard crisis situations, positive expectations and skills that are created with building protective reactions. All this can help one individual to successfully cope with stressful life situations” (Meichenbaum, 1985, according to Ayalon, Flacsher, 1993). With prevention programs implemented in schools, certain number of countries help children and young people to better cope with stressful events that are part of their life on daily bases, e.g. with the terrorist attacks in Israel (Ayalon, 1992).

Wide range of programs for school violence in the world, are analyzed and divided into four groups based on the modality of treatment that vary according to the methodology, the participants and the characteristics of the intervention. Those are:

1. Universal programs, which are applied in the classroom and are designed for all students who are not selected; often, in these programs there is a selection of schools in which they are applied (e.g., due to bad economic situation and/or criminal neighborhood).

2. Selected/indicated programs are applied selectively to those students who present some of the risk factors such as aggressive behaviour, hyperactivity and the

like. These programs can be conducted with selected students out of class or in classes in which these students are.

3. Special schools or classes: children who attend these schools or classes for some behaviour issues or learning problems.

4. Comprehensive/multimodal programs: These programs include multiple modalities, including programs that are used in and out of classes. (Wilson, Lipsey 2005)

Preventive programs are usually conducted in the form of educational and experiential workshops with a group of students, usually up to 20 participants. Basic workshop features are playful context of exchange, circular participation of all participants, including workshops leaders, indirect approach that involves giving feedback and advice, analysis and interpretation.

It is about learning and not only cognitive, but also experiential learning that involves mostly emotional learning. Workshops also present a cooperative, interactive learning model, because they are in a group of children, or in a social context. In recognition of their needs, becoming aware of their own internal strengths and weaknesses and strengthening of their own personality the first conditions of understanding and accepting others are happening. In the group children learn to listen, to recognize non-verbal communication among them and with others, to express themselves when dealing with their own emotions, including feelings of anger, which is the base of violent behaviour. It was revealed that conflicts arise because of suppressed and unrecognized emotions and with their recognition and awakening control of emotions is enabled. All behaviours that we want students to choose are recommended to adults to follow and practice them as models and to teach about them. For example, to show students a model of expression of anger, frustration, impatience. No student can do something that he has not seen before. Thus showing the students how adults use non-violent strategies and how they are effective even when people feel hostile. This means that first teachers have to go through this kind of program.

Every student is welcome in school, even the ones that do not behave well. Less diligent students should not be marginalized. They need to learn and to show that no one is less valuable, and that the behaviour like from a concerned parent is expected towards bad behaviour of the student. Everyone at school is expected to be included, both in the creation and in the implementation of programs for prevention of violence. Everyone in school should cooperate, such as the director, psychological-pedagogical service, teachers, parents and students.

Techniques that are available are numerous: drawing, painting, playing bibliotherapy (reading books treating), playing roles, clarifying positions, and working in small groups. The group is suitable because children learn by comparing themselves with others and thus build self concept. Preventive programs are generally holistic because they deal with cognitive, imaginative, affective, physical and social sides of one's personality.

A good example of education of the emotions is the PATH program, the program of the psychologist Mark Greenberg, who, in primary schools, implemented a program of emotional education - PATH (Promoting Alternative

Thinking Strategies-Promotion of alternative strategies of thinking) (Greenberg, 1993). The idea of the program is that when children learn to cope with emotions, this will prevent the problems that arise later in life, especially those arising from the emotions of suffering violence, suicide, addiction, etc.

This program was put under rigorous assessments that have proven its extraordinary effectiveness so that the principals asked to expand to other children (because it was originally designed for children with impaired hearing). "Today it is used in over 100 schools in America and in several other countries - the Netherlands, Australia and England "(Golemanov, 2004).

PATH is a comprehensive program that promotes emotional and social competencies and reduces aggression and behavioural problems, while simultaneously increases the educational process in the classroom (<http://www.Cjanning-bete.com/positivesoyrx/pages/PATH/PATHS.html>.)

The basic premise is that the handling of children with difficulties, which is reflected in their behaviour and internal regulation, is in a function of emotional awareness, affective-cognitive control and behavioural skills, as well as social-cognitive understanding. The program consists of three parts readiness and self-control; feelings and relationships and solving problems.

This program is some kind of children's development of emotional intelligence and has the following features: helps children to settle down, which is related to the recognition of their own emotions; increases awareness of the emotional state of others; encourages open conversation about feelings as a way of solving interpersonal problems; teaches them planning and thinking up front to avoid difficult situations; teaches them to plan and think ahead in order to avoid difficult situations; teaches them how their behaviour affects others; this is part of what empathy and concern means for others.

7. Conclusion

Important parts, of course, are the prevention programs for reduction of violence that should be compulsory in all schools. To be able to react adequately, teachers, through specialized training, should be trained to recognize the early warning signs of, for example depression, propensity towards violence, criminal phenomena and offences. Extremely violent behaviours in schools around the world have led to the creation of programs to prevent and reduce school violence and negative behaviour in schools. Besides they have a plan to respond to unforeseen situations, successful schools prepare prevention and response team in case of violence.

Creating a safe school program requires commitment, which includes teachers, students and parents as well as members of the local community and is based on the assumption that everyone is personally responsible for the reduction of risk of violence. Taking measures to establish order, showing mutual respect, care for one another, and providing assistance to children in trouble; all must be able to perceive early warning signs, which helps recognising problematic students; all must be prepared to respond appropriately in crisis situations (Djuric, 2007).

Recognizing early warning signs is crucial in the prevention of violence. These are: social retreating, excessive feeling of isolation or loneliness, excessive feeling of rejection, the status of a victim of violence, feeling of banishment, low interest in school and poor school performance, violent expression through drawing, writing, uncontrolled rage, elements of impulsive, chronic, aggressive, provocative behaviour, permanent appearance of disciplinary problems, continuous violent and aggressive behaviour, intolerance towards differences and harmful attitudes, consumption of drugs and alcohol, gang association, possession and use of firearms and cold steel.

Other countries' experiences in developing programs for school safety suggest the importance of school forums consisting of school principals, school representatives (teachers, psychologists, pedagogues, coaches, social workers, security guards), student representatives, the representatives of relevant local community institutions (local government officials, police, mental health professionals, Juvenile Court, the Ministry of Education, the media).

Developing the sensibility of all actors for early recognition and adequate reaction of the school community can develop and improve prevention and response to violence.

One of the most serious objections which today is referring to formal education, both in the developed world and in our country, is too big academism and distance from the current reality, based on what requirements for providing more practical knowledge and skills for life are set, such development of emotional intelligence, social skills, coping with stress and frustration, aggression and conflict management.

Situation where the curricula in schools, almost as a rule, are turned towards the cognitive domain, or insist on the adoption of the facts, is insufficient. Schools in Macedonia are not enough concerned with the overall development of personality of students, especially neglecting the emotional development, which is extremely important for successful prevention of violence and the acquisition of life skills.

Implementation of certain pioneer programs of preventive intervention, is mainly conducted non-residentially, by NGOs, or, at least, as extracurricular (free) activity. The true meaning of such programs, which have important implications for children's mental health, are not sufficiently recognized by the institutions of the "governmental sector" above all from schools.

As a result of the large number of activities of non-governmental and governmental sector, the academic community, the numerous researches, media analyses and the like in the Republic of Macedonia, in the past two years, and some certain measures were taken to improve the situation of violence in schools. Workshops, press conferences, school projects, training staff were organized. Among other things, a brochure from the Ministry of the Interior, in cooperation with the Ministry of Education and Science and the OSCE was made, which worked out preventive measures to reduce and prevent violence in schools (www.moi.gov.mk). Despite these and other brochures, research report was published "Safety in schools", in which the results obtained from the research that is the subject of interest of this paper are presented (Safety in Schools - psychosocial, criminological, criminological and legal aspects of security in secondary schools of the city of

Skopje, D. Batik, I. Akimovska Maletik, M. Malis Sazdovska, S. Nikoloska, O. Shurbanovska, S. Mojsoska, C. Mojanoski, B. Gogov, A. Ivanov, 2011).

8. References

1. Ajduković, D.: Programi psiho-socijalne pomoći prognoj i izbjelji deci, UNICEF, Društvo za psihološku pomoć, Zagreb, 1995.
2. Ayalon O. (1992): Rescue, C.O.P.E. Handbook, Helping children cope with stress, Guided group activities, Chevron, Haifa.
3. Ayalon O. and A. Flasher: Chain Reaction, Children and Divorce, Jessica Kingsley Publishers, London and Bristol, Pennsylvania, 1993
4. Батиќ Д., И. Аќимовска Малетиќ, М. Малиш Саздовска, С.Николоска, О. Шурбановска, С. Мојсоска, Ц. Мојаноски, Б. Гогов, А. Иванов, „Безбедност во училиштата (психосоцијални, криминолошки, криминолошки и правни аспекти на безбедноста во средните училишта на градот Скопје, 2011
5. Bačanović, O., Jovanova, N. Nasilje u školi - žrtve i reakcije škole, zbornik: Prava žrtve i EU- Izazovi pružanja pomoći žrtvama (ur.Vesna Nikolić-Ristanović, Sanja Čopić), Viktimološko društvo Srbije i „Prometej“, Beograd, 2011, str. 299- 316.
6. Đurić S., Strategije za identifikovanje, prevenciju i suzbijanje bezbednosnih rizika u školama, Bezbednosni rizici u školama, modeli otkrivanja i reagovanja, Fakultet bezbednosti, Beograd, 2007.
7. Georgievski P.: Društveni kontekst krize škole i oblici školskog nasilja, SOCIOLOGIJA, Vol. LI (2009), № 1.
8. Goleman, G.: Destruktivne emocije i kako ih možemo prevazići, Geopoetika, Beograd, 2004.
9. Greenberg M.T., Kusche, C. A.: Promoting Social and Emotional Development in Deaf Children, The PATH Project, Seattle, University of Washington Press, 1993.
10. <http://www.channing-bete.com/positiveyouth/pages/PATH/PATHS.html>
11. <http://www.mvr.gov.mk/Uploads/makedonska%20brosura.indd.pdf> accessible on 23. 10. 2012.
12. Ivanović, Č., Bezbednosni menadžment savremene škole, Zadužbina Andrejević, Beograd, 2010
13. Katalano R., Artur M., Hokin D., Berglund L., Olson D. Obuhvatne intervencije utemeljene u lokalnoj zajednici i školi radi sprečavanja delinkventnog ponašanja, Bezbednosni rizici u školama- modeli otkrivanja i reagovanja, Priredila S. Djuric, Fakultet bezbednosti, Beograd, 2007
14. Mojanoski, T. Ц. Методологија на безбедносни науки- основи, книга I, Факултет за безбедност- Скопје, Скопје, 2012
15. Murdjeva-Škarić, O., Nenasilna transformacija na konflikti, Skopje, Filozofski fakultet, 2007
16. Nikolova Z., Batic D., Gurcinovska M., Dadasovic B, Psycho-social Programme in oneparental Family Work (Psychological Workshops), Global Dialoge Diversity and Unity, 8th World Congress, Athens, 1996.
17. Peter K. Smith, Goldsmiths College, Violence in schools: A European perspective, University of London, United Kingdom.

18. Rodkin E. Hodziz E.: Nasilnici i žrtve u vršnjackoj ekologiji, četiri pitanja za psihologe i školske stručnjake, Bezbednosni rizici u školama- modeli otkrivanja i reagovanja, Priredila S. Djurić, Fakultet bezbednosti, Beograd, 2007
19. Rutter, M.: School Effects on Pupile Progress: Reserch Findings and Policy Implications, Child Development 54, 1983.
20. Tompson R. Krizno intervenisanje i upravljanje rizicima, Bezbednosni rizici u školama- modeli otkrivanja i reagovanja, Priredila S. Djurić, Fakultet bezbednosti, Beograd, 2007
21. Wilson J. S. and Lipsey W. M.: The Effectiveness of School-Based Violence Prevention Programs for Reducing Disruptive and Aggressive Behaviour, Center for Evaluation Research and Methodology Institute for Public Policy Studies Vanderbilt University, Revised Report for the National Institute of Justice School Violence Prevention Research Planning Meeting May 2005.

Guidelines for Authors

General notes	NBP - Journal of Criminalistics and Law / NBP - Žurnal za kriminalistiku i pravo publishes original scientific papers in Serbian and English language.
Title of a paper	Title: font size 14 pt, bold
Authors	The full name and surname of the author should be stated (font size 12 pt).
The name and address of the institution	The name and full address of the institution where the author works and a footnote which should state a corresponding author complete with his/her e-mail address.
Abstract	The abstract should contain from 100 to 250 words (font size 10 pt).
Key words	Not more than 10 key words
Text	The papers should be sent as follows: two printed copies in English and one copy in Serbian, as well as in electronic form, just in English language. The papers should not exceed 16 standard computer-printed pages (A4 format). The papers are prepared in MS Word format, Times New Roman font, single spacing, with the following margins: Top 2,5 cm, Bottom 2,5 cm Left 3 cm, Right 2,5 cm
Text structure	Titles of chapters, sections and subsections should be written in font size 13 pt, bold . 1 Introduction 2 Chapter 1 2.1 Section 2 2.1.1 Subsection 3 3. Conclusion 4. References
References	The sources should be listed in alphabetical order, according to APA Citation Style.
Where to send	The papers should be sent either on CD or by e-mail to the following address: casopis@kpa.edu.rs, or by post to the following address: Kriminalističko-policijska akademija 11080 Beograd Zemun Cara Dušana 196 Republika Srbija Academy of Criminalistic and Police Studies 11080 Belgrade-Zemun Cara Dušana 196 The Republic of Serbia
Tables, graphs and pictures	Tables should be made in Word or Excell. Photographs, graphs and figures are submitted in jpg or pdf format. Picture, graph and drawing width is up to 16 cm. The thickness of lines on graphs and drawings should be 0.3 mm or more.
Copyright	The authors sign consent of the assignment of a copyright.
References	Reference sources are quoted in alphabetical order pursuant to APA Citation Style.
Quoting of references	The references should be quoted in original.

Guidelines for Authors

Type of reference	Reference	Quoting in the text
Book single author	Nation, I. S. P. (2001). <i>Learning vocabulary in another language</i> . Cambridge, UK: Cambridge University Press.	(Nation, 2001)
Book two authors	Cohen, L. G., & Spencer, L. J. (1994). <i>Assessment of language proficiency</i> . New York: Longman.	(Cohen & Spencer, 1994)
Book three authors	Pratkins, A. R., Breker, S., & Green, A. (1989). <i>Attitude structure and function</i> . Hillsdale, NJ: Erlbaum.	First citation: (Pratkins, Breker, & Green, 1989) Subsequent citations: (Pratkins et al., 1989)
A group of authors	<i>Oxford essential world atlas</i> (3rd ed.). (1996). Oxford, UK: Oxford University Press.	(<i>Oxford</i> , 1996)
Chapter in a book	Richardson, J., & Riethmuller, P. (1999). Women in the Japanese workplace. In H. C. Roy, C. A. Tisdell, & H. C. Blomqvist (Eds.), <i>Economic development and women in the world community</i> (pp. 79-96). Westport, CT: Praeger Publishers.	(Richardson & Riethmuller, 1999)
Articles in journals (just a volume)	Jenkins, R. (1984). Learning vocabulary through reading. <i>American Educational Research Journal</i> , 21, 767-787.	(Jenkins, 1984)
Articles in journals (a volume and a number)	Anderson, J. E. (1977). A component analysis of recent fertility decline in Singapore. <i>Studies in Family Planning</i> , 8(11), 45-70.	(Anderson, 1977)
Articles in journals 3 to 6 authors	Kneip, R. C., Lee, A., & Ismond, T. (1993). Self-ratings of anger as a predictor of heart disease. <i>Health Psychology</i> , 12, 301-307.	First citation: (Kneip, Lee, & Ismond, 1993) Subsequent: (Kneip et al., 1993)
Encyclopedia	Pittau, J. (1983). Meiji constitution. In <i>Kodansha encyclopedia of Japan</i> (Vol. 2, pp. 1-3). Tokyo: Kodansha.	(Pittau, 1983)
Newspaper article	Stewart, I. (2000, December 18). Book fuels mistrust of meritocracy. <i>South China Morning Post</i> , p. A12.	(Stewart, 2000)
Online sources	Book: Wallace, A. R. (2001). <i>The Malay archipelago</i> (vol. 1). [Electronic version]. Retrieved November 15, 2005, from http://www.gutenberg.org/etext/2530 Articles in online journals: Rickson, B. L. (2001, March 7). Cultivating positive emotions to optimize health and well-being. <i>Prevention & Treatment</i> , 3, Article 0001a. Retrieved November 15, 2005, from http://journals.apa.org/prevention/volume3/pre00300001a.html Documents and reports: Organization for Economic Co-operation and Development. (2001). <i>Trends in international migration: Continuous reporting system on migration</i> (Annual Report, 2001 edition). Retrieved October 24, 2005, from http://www.oecd.org/dataoecd/23/41/2508596.pdf	(Wallace, 2001) (Rickson, 2001) (Organization for Economic Co-operation and Development [OECD], 2001) Subsequent: (OECD, 2001)

You are kindly asked to submit **the summary of your paper in both Serbian and English (up to 15 lines)**, when sending your paper according to these Guidelines.

Uputstvo autorima

Opšte napomene	NBP - Journal of Criminalistics and Law / NBP - Žurnal za kriminalistiku i pravo objavljuje originalne naučne radove na srpskom i engleskom jeziku.
Naslov rada	Naslov rada: veličina fonta 14 pt, bold , Times New Roman
Autori	Navodi se ime i prezime autora (veličina fonta 12 pt).
Naziv i adresa institucije	Naziv i puna adresa institucije u kojoj autor radi, a u fusnoti corresponding author sa e-mail adresom
Apstrakt	Apstrakt sadrži 100-250 reči (veličina fonta 10 pt)
Ključne reči	Ne više od 10 ključnih reči (Key words)
Tekst	Radovi se šalju u štampanoj formi (dve kopije na engleskom, i jedna na srpskom jeziku), kao i u elektronskoj formi, samo na engleskom jeziku. Obim rada je do 16 strana A4 formata. Rad se priprema y <i>MS Word</i> formatu, font <i>Times New Roman</i> , jednostruki prored (single), sa marginama: Top 2,5 cm, Bottom 2,5 cm Left 3 cm, Right 2,5 cm
Struktura teksta	Nazivi podnaslova u radu pišu se fontom veličine 13 pt, bold . 1. Uvod 2. Podnaslov 1 2.1 Podnaslov 2 2.1.1 Podnaslov 3 3. Zaključak 4. Reference
Gde poslati rad	Radovi se dostavljaju na CD-u ili elektronskom poštom na adresu: casopis@kpa.edu.rs, ili poštom na adresu: Kriminalističko-policijska akademija 11080 Beograd Zemun Cara Dušana 196 Republika Srbija Academy of Criminalistic and Police Studies 11080 Belgrade-Zemun Cara Dušana 196 The Republic of Serbia
Tabele, grafikoni i slike	Tabele uraditi u Wordu ili u Excel-u. Fotografije, grafikoni i slike se dostavljaju u formatu jpg ili pdf. Širina slika, grafikona i crteža treba da bude do 16 cm. Debljina linija na grafikonu i crtežu treba da bude od 0.3 mm i više.
Autorska prava	Autori radova potpisuju saglasnost za prenos autorskih prava.
Referentna literatura	Referentni izvori se navode prema abecednom redu, u skladu sa APA Citation Style.
Citiranje literature	Reference navoditi u originalu

Uputstvo autorima

Vrsta rada	Reference	Citiranje u tekstu
Knjiga 1 autor	Nation, I. S. P. (2001). <i>Learning vocabulary in another language</i> . Cambridge, UK: Cambridge University Press.	(Nation, 2001)
Knjiga 2 autora	Cohen, L. G., & Spencer, L. J. (1994). <i>Assessment of language proficiency</i> . New York: Longman.	(Cohen & Spencer, 1994)
Knjiga 3 autora	Pratkins, A. R., Breker, S., & Green, A. (1989). <i>Attitude structure and function</i> . Hillsdale, NJ: Erlbaum.	First citation: (Pratkins, Breker, & Green, 1989) Subsequent citations: (Pratkins et al., 1989)
Kolektivno autorstvo	<i>Oxford essential world atlas</i> (3rd ed.). (1996). Oxford, UK: Oxford University Press.	(Oxford, 1996)
Poglavlje u knjizi	Richardson, J., & Riethmuller, P. (1999). Women in the Japanese workplace. In H. C. Roy, C. A. Tisdell, & H. C. Blomqvist (Eds.), <i>Economic development and women in the world community</i> (pp. 79-96). Westport, CT: Praeger Publishers.	(Richardson & Riethmuller, 1999)
Članak u časopisu (samo volumen)	Jenkins, R. (1984). Learning vocabulary through reading. <i>American Educational Research Journal</i> , 21, 767-787.	(Jenkins, 1984)
Članak u časopisu (volumen i broj)	Anderson, J. E. (1977). A component analysis of recent fertility decline in Singapore. <i>Studies in Family Planning</i> , 8(11), 45-70.	(Anderson, 1977)
Članak u časopisu 3 do 6 autora	Kneip, R. C., Lee, A., & Ismond, T. (1993). Self-ratings of anger as a predictor of heart disease. <i>Health Psychology</i> , 12, 301-307.	First citation: (Kneip, Lee, & Ismond, 1993) Subsequent: (Kneip et al., 1993)
Enciklopedija	Pittau, J. (1983). Meiji constitution. In <i>Kodansha encyclopedia of Japan</i> (Vol. 2, pp. 1-3). Tokyo: Kodansha.	(Pittau, 1983)
Novinski članak	Stewart, I. (2000, December 18). Book fuels mistrust of meritocracy. <i>South China Morning Post</i> , p. A12.	(Stewart, 2000)
Elektronski izvori	Knjiga: Wallace, A. R. (2001). <i>The Malay archipelago</i> (vol. 1). [Electronic version]. Retrieved November 15, 2005, from http://www.gutenberg.org/etext/2530 Članak u elektronskom časopisu: Rickson, B. L. (2001, March 7). Cultivating positive emotions to optimize health and well-being. <i>Prevention & Treatment</i> , 3, Article 0001a. Retrieved November 15, 2005, from http://journals.apa.org/prevention/volume3/pre00300001a.html Dokumenti i izveštaji: Organization for Economic Co-operation and Development. (2001). <i>Trends in international migration: Continuous reporting system on migration</i> (Annual Report, 2001 edition). Retrieved October 24, 2005, from http://www.oecd.org/dataoecd/23/41/2508596.pdf	(Wallace, 2001) (Rickson, 2001) (Organization for Economic Co-operation and Development [OECD], 2001) Subsequent: (OECD, 2001)

Molimo Vas da prilikom dostavljanja rada prema ovom uputstvu, dostavite rezime Vašeg rada na engleskom i srpskom jeziku (do 15 redova).

CIP - Каталогизacija y publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

343.98

[Nauka, bezbednost, policija]

NBP : žurnal za kriminalistiku i pravo : journal of criminalistics and law / glavni i odgovorni urednik = editor-in-chief Goran B. Milošević ; urednik za engleski jezik = english language editor Dragoslava Mićović. - Vol. 1, no. 1 (1996)- . - Beograd (Cara Dušana 196) : Kriminalističko-policijska akademija = Academy of Criminalistics and Police Studies, 1996- (Beograd : Inpress). - 24 cm

Tri puta godišnje

ISSN 0354-8872 = NBP. Nauka, bezbednost, policija

COBISS.SR-ID 125217799